

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE BAAS PARTİSİ'NİN AZINLIKLAR
POLİTİKASI

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Adnan BİLİR

ANKARA-2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

**HAFİZ ESAD DÖNEMİNDE BAAS PARTİSİ'NİN AZINLIKLAR
POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

Adnan BİLİR

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM

ANKARA-2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE BAAS PARTİSİ'NİN AZINLIKLAR
POLİTİKASI

Adnan BİLİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM

2- Dr. Öğr. Üyesi Atay AKDEVELİOĞLU

3- Dr. Öğr. Üyesi Emrah ATAR

Tez Savunması Tarihi

08.07.2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM danışmanlığında hazırladığım “Hafız Esad Dönemi Baas Partisi'nin Azınlıklar Politikası” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 08.07.2022

Adnan BİLİR

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında, her zaman katkılarını sunan, yaptığı yapıcı eleştirileri ve yol göstericiliği kişiliğiyle desteğini daima yanımda hissettiğim danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM'e teşekkür ederim. Tez çalışmam süresince yardımlarını ve deneyimlerini benden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Emrah ATAR, Dr. Öğr. Üyesi İlhan BİLİCİ, Arş. Gör. Murat POYRAZ, Arş. Gör. İsmail BÜYÜKKARADOĞAN ve Arş. Gör. Yunus USTA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamdaki her türlü hata ve eksiklik şahsıma aittir.

Geçmişten bugüne değin her süreçte desteklerini arkamda hissettiğim ve bilgelikleri ile bana değer katan kıymetli Ağabeylerim, Mustafa, Mehmet ve Kemal'e şükranlarımı iletiyorum. Aynı zamanda bu zor süreçte her daim yanımda olan kıymetli evdeşim Ayşegül'e teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: MODERN SURİYE’NİN OLUŞUMU VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ.....	8
1.2. Suriye’nin Demografik Yapısı.....	12
1.2.1. Sünni Araplar	15
1.2.3. Dürziler.....	19
1.2.4. Hristiyan Azınlıklar.....	21
1.2.5. İsmaililer.....	26
1.2.6. Kürtler	29
1.2.7. Türkmenler	31
1.3. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Arap Milliyetçiliğinin Durumu.....	35
1.3.1. Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı Üzerine Tartışmalar	36
1.3.2. Arap Milliyetçiliğinin Gelişim Uğrakları.....	38
1.3.2.1. Arap Coğrafyasında Değişim ve Modernleşme	39
1.3.2.2. Arap Siyasal Düşüncesinin Gelişiminde Arap Entelijansiyasının Fikir ve Tutumları	43
1.3.2.3. Ayrılkçı Arap Hareketleri ve Arap Örgütlerinin Faaliyetleri.....	50
1.4. I. Dünya Savaşı Sonrasında Suriye’de Arap Milliyetçiliğinin Durumu	56
1.4.1. I. Dünya Savaşı ve Fransız Manda Yönetimi.....	57
1.4.2. Arap Kimliğini Tanımlamak	63
1.4.3. Arap Milliyetçiliğinin Dönüşümü Kavmiyye'den Vataniyye'ye	68

İKİNCİ BÖLÜM: BAAS PARTİSİ VE HAFİZ ESAD DÖNEMİ	71
2.1. Baas Partisi'nin Kuruluşu	71
2.2. Baas'ın İdeolojik Yapısı	76
2.3. Hafız Esad'ın İktidara Yürüyüşü	82
2.4. Hafız Esad Rejimi	86
2.5. Hafız Esad Yönetimi ve Nusayriler	93
2.6. Azınlık Kavramı.....	96
2.7. Azınlık Politikaları.....	100
2.7.1. Sünni Araplar	106
2.7.2. Dürziler.....	110
2.7.3. Hristiyan Azınlıklar.....	111
2.7.4. İsmaililer.....	112
2.7.5. Kürtler	113
2.7.6. Türkmenler	115
SONUÇ	118
KAYNAKÇA.....	124
ÖZET	140
ABSTRACT	141

Şekiller ve Tablolar

Şekil 1: Suriye'nin Demografik Nüfus Yapısı	14
Şekil 2: Suriye Demografik Haritası	15
Tablo 1: 1940'lı yıllarda Suriye'deki Dini Azınlıkların Genel Nüfusu.....	13
Tablo 2: Suriye Kabinelerinde Mezheplerin Dağılımı (1942-1976)	103
Tablo 3: Suriye Kabinelerinde Bölgelerin ve Mezheplerin Dağılımı (1942-1963).....	104
Tablo 4: Suriye Kabinelerinde Bölgelerin ve Mezheplerin Dağılımı (1963-1976).....	105
Tablo 5: Suriye Baas Partisi Bölge Komutalarındaki Asker Üyelerinin Mezhepleri (1963-1997)	106

KISALTMALAR

BKZ: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

BAAS: Arap Baas Sosyalist Partisi

BAC: Birleşik Arap Cumhuriyeti

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

PKK: Partîya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UİC: Ulusal İlerleme Cephesi

GİRİŞ

Arap milliyetçiliğinin Ortadoğu’da varlık göstermesi, bir dizi olay ve bazı Arap entelektüellerinin geliştirdikleri fikirler neticesinde, Şam, Beyrut ve Kahire eksenin meydana gelen *Nahda* (Arap Uyanışı) ile yakından bağlantılıdır. Napolyon’un Mısır’ı işgali ile birlikte bölgenin matbaa ve bazı Batılı fikirler ile tanışması; akabinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa’nın Suriye ve Mısır coğrafyasında giriştikleri eğitim ve imar projeleri, bölgenin Batı ile düşünce ve emtia transferinin önemli ölçüde artmasına neden oldu. Tanzimat Fermanı ile bölgede oluşan özgürlükçü ortam ile bu düşünce transferinin çakışması bölgede matbuat kapitalizmine sebep olarak; Arapça’nın yazın ve yayın hayatında genişlemesine yer bulmasını sağladı. Bu dönemde bölgede Batılı devletler tarafından bölgede kurulan misyoner okulları, Arap gençlerinin Batılı fikirler ile tanışarak, bazı milliyetçi fikirler edinmelerini sağladı. Yine bu dönemde Avrupa’da eğitim alan kimi Arap entelektüelleri ülkelerine döndükten sonra yazdıkları eserler ve verdikleri bazı konferanslar aracılığıyla Arap toplumunun bir kısmında milliyetçi duyguların gelişmesine öncülük etti. Özellikle kimi Hristiyan Arap entelektüeller imparatorluk ile herhangi bir etnik veya dini bağları olmamasından mütevellit ayrılıkçı hareketlerde önemli roller üstlendi. Müslümanlar ise ayrılıkçı faaliyetler içerisine 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde girmişti. Savaşın kaybedilmesi halinde Suriye merkezli kimi feodal aileler Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ayrılma talebinde bulunacaklardı. Ancak savaşın gidişatı ve İngiltere’nin bölge için takip ettiği politikalar bu durumun gerçekleşmesini engelledi.

II. Meşrutiyet’e kadar geçen sürede Arap ileri gelenleri ve Arap entelektüelleri büyük oranda imparatorluk sathında, Arapların siyasal ve sosyal haklarında iyileştirmeler istemişti. Ancak II. Meşrutiyet’in ülkede yarattığı siyasi atmosferden yararlanarak kurulan bazı gizli ayrılıkçı Arap örgütleri; Avusturya-Macaristan

İmparatorluğu'na benzer bir Arap-Türk İmparatorluğu'nun teşekkülünü veyahut bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını amaçladı. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin takip ettiği merkeziyetçi politika, Arapların ikili yapıya dayanan imparatorluk arzularını reddediyordu. Bu durum kuşkusuz bağımsızlık talepleri içerisinde olan Arap unsurların I. Dünya Savaşı ile birlikte imparatorluğa karşı cephe almasını kolaylaştırıcı bir işlev gördü.

I. Dünya Savaşı ile birlikte, Batılı ülkeler tarafından bağımsızlık vaadiyle Osmanlı İmparatorluğu'na isyan eden Araplar, savaşın bitmesiyle beraber manda ve sömürgeci yönetimler ile karşı karşıya kaldı. Bu aşamada Arap milliyetçiliği sömürge karşıtlığı ve Batı karşıtlığı üzerinden kendisini kurguladı. Bu dönemde özellikle Suriye'de Fransızların takip ettikleri böl-yönet politikaları ve azınlıkları destekler mahiyetteki eylemleri Sünni Arapların isyan etmesine ve bağımsızlık taleplerinde bulunmasına neden oldu. Fransızlar bu süreçte Sünni milliyetçi azınlığı bastırabilmek adına azınlıklıklardan müteşekkil kurduğu Özel Doğu Akdeniz Birlikleri (*Les Troupes Speciales du Levant*) Suriye'nin gelecekteki kaderini tayin etti.

I. Dünya Savaşı'nın bölgede meydana getirdiği önemli değişikliklerden bir diğeri Balfour Deklarasyonu ile Yahudilerin Filistin'e iskân edilerek bölgede bir Yahudi devletinin inşa edilmesiydi. Bu durum Arap milliyetçiliğinin gelişmesine, kendisine bir –öteki- yaratmasını sağladı. Bu dönemde Arap milliyetçiliğinin içerisinde İslami hassasiyetlerin artışı söz konusu oldu. 1948 yılında fiili anlamda İsrail Devleti'nin kurulması ve bunu takiben gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı sonucunda Arap ülkelerinde geleneksel liderlik anlayışları ve mevcut yönetimler sorgulanmaya başlandı ve bölgeyi yıllarca etkisi altına alan Nasırizm ve Baas gibi sosyalist ve milliyetçi ideolojileri temel alan fikir akımları ortaya çıktı.

Ortadoğu'daki kaotik ortamın bir sonucu olarak ortaya çıkan Baas Partisi, sahip olduğu sosyalist, milliyetçi, seküler ve devrimci idealleri ile devrimin taşıyıcısı olmaya namzet subaylar ve öğrenciler arasında kendisine yer bularak, Suriye siyasetinde etkinlik kazanmaya çalıştı. Seküler bir milliyetçilik anlayışına sahip olması Sünni Arapların partiye karşı olumsuz bakmasına neden olurken; kırsal kesimde yaşayan Nusayri¹, Dürzi, İsmaili ve Hristiyan grupların parti etrafında kümelenmesine neden oldu. Bu durum partinin kitle partisi olmasını engel teşkil etmişti. Ancak partinin, ordu ve öğrenciler üzerindeki nüfuzu partinin Suriye siyasetine ağırlık koymasını sağladı. Nitekim 1958-1961 yılları arasında varlık gösteren, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasında Baas Partisi'nin etkisi oldukça fazlaydı. Bu dönemle birlikte Suriye'de ve ülkedeki Arap milliyetçiliğinde bazı dönüşümler meydana geldi. BAC deneyimin başarısızlıkla sonuçlanması birçok Arap milliyetçisini hayal kırıklığına uğrattı ve Pan-Arabist söylemin Suriye'de gittikçe silikleşerek yerini *Önce Suriye* siyasetine devretmesine neden oldu. Şüphesiz Pan-Arapçı söylemden Önce Suriye politikasına geçişte yine BAC deneyiminde yaşanan olumsuzluklar vardı. BAC döneminde Sünni hegemonyasının Suriye'nin her noktasında hissedilmesi ve Nasır rejiminin ülkede ki azınlıklara karşı uyguladığı yüksek düzeydeki ötekileştirici politikası, Suriye içerisindeki azınlıkların Pan-Arap milliyetçiliğine karşı cephe almasıyla sonuçlandı. Baas içerisinde nüfus ve nüfuzları artmaya başlayan azınlıklar ise tekrardan bir Pan-Arabist söyleme yönelmek yerine Suriye merkezli bir politika geliştirdi.

Baas'ın 8 Mart 1963 askeri darbesiyle Suriye'de iktidarı ele almasıyla, parti içerisinde Pan-Arabizmi savunan Mişel Eflak, Salahaddin Bitar ve Emin el-Hafız'ın

¹ Tez içerisinde Nusayriler için, zaman zaman Alevi, Arap Alevisi gibi isimlendirmeler kullanılmıştır. Bu durumun sebebi tarihsel süreç içerisinde Nusayri topluluğuna yönelik bu tarz adlandırmaların yapılmasıdır. Ancak Nusayriler için yapılan Alevi tanımlamaları, Türkiye'deki Alevilik inancıyla karıştırılmamalıdır. Çünkü Nusayrilik ve Türkiye'deki Alevilik inancı arasında birçok farklılık mevcuttur.

temsil ettiği gelenekselci kanat ile *Önce Suriye* politikasını savunan Muhammed Umran, Salah Cedit ve Hafız Esad'ın oluşturduğu neo-Baasçı grup arasında anlaşmazlıklar çıktı. Gelenekselci kanat Pan-Arabizm'den taviz verilmemesi gerektiğini düşünmekteydi ve Sünni subayların tasfiye edilmesi ve yerlerine azınlıkların doldurulmasına karşı çıkıyordu. Parti içerisinde bu gerilim 1966 Şubat askeri darbesiyle neo-Baasçı grubun gelenekselcileri tasfiye etmesiyle son buldu.

1963 darbesiyle ordu ve Parti içerisinde Nusayri, Dürzi ve İsmaili subaylar etkinlik kazanmaya başlamışsa da 1966 darbesinden sonra Nusayri subaylar Dürzi, İsmaili ve diğer azınlıkları ordu ve parti içerisinde tasfiye etti. Salim Hatum önderliğinde Dürzi subaylar tasfiyeyi durdurmak için karşı bir darbe düzenlemişlerse de başarılı olamadılar ve parti ve ordu içerisinde ana kademeler Nusayri mezhebine mensup kimseler tarafından ele geçirildi.

Parti ve ordu içerisinde Sünnilerin ve diğer azınlıkların etkisi kırıldıktan sonra, Nusayri subaylar Hafız Esad ve Salah Cedit arasında iktidar çekişmesi baş gösterdi. Bu çekişme, Hava Kuvvetleri Komutanı ve Savunma Bakanı olan Hafız Esad 1970 yılında kansız bir darbe ile yönetimi ele almasıyla son buldu. Hafız Esad yönetimi ele alır almaz iktidarını konsolide etmek amacıyla devletin kritik kadrolarına kendi akrabalarını ve kendisinin de mensup olduğu Nusayrilerden atamalar gerçekleştirdi. Ordu da ve kamuda tehlike oluşturabilecek kimi etnik ve dini azınlıkları tasfiye etti. 1963, 1966 yılında Baas Partisi'nin, 1970 yılında Hafız Esad iktidarının mezhepçi politikaları, ülkede Müslüman Kardeşler etrafında örgütlenen Sünni bir muhalefet blokunun oluşmasına neden oldu. 1970'lerin sonlarına doğru ülkede güçlenmeye başlayan Sünni muhalefetin 1980 ve 1982 yılındaki isyanlarına Esad yönetimi katliamlar ile cevap verdi. Esad yönetimi rejimin sürekliliğini ve Baas'ın ideallerini yaşatabilmek adına ülkedeki etnik ve dini gruplara karşı sindirme ve asimilasyon politikalarına başvurdu.

Sünni Araplar, Kürtler, Türkmenler zaman zaman da Dürziler ve İsmailililer rejimin baskılarına muhatap oldu. Ancak Hafız Esad rejimi ülkede Sünni muhalefetin güçlenmesini engelleyebilmek ve toplumda bir taban oluşturabilmek için 1966-1970 yılları arasında ve sonrasında tasfiye edilen etnik azınlıkları tekrardan ordu ve parti içerisine dâhil etti. Ülkedeki sivil toplumu yeniden dizayn ederek, kendi kontrolünde bir sivil toplum inşa etti. Kurduğu El-Muhaberat (Suriye İstihbarat Genel Müdürlüğü) örgütü ile muhalefeti kontrol altına aldı ve ölümüne (2000) kadar ülkeyi baskıcı bir rejimle yönetti.

Bu çalışmada hedeflenen, Arap milliyetçiliğinin bir tezahürü niteliğinde olan Baas Partisi'nin üzerine inşa edildiği tarihsel perspektiften hareketle partinin sahip olduğu ideolojik fikirler çerçevesinde, Suriye'de yönetimi ele geçirmesine müteakip, Hafız Esad rejimi ile ülkedeki etnik ve dinsel azınlıklara karşı takip ettiği politikaları gözler önüne sermektir. Burada azınlık olarak kastedilen sadece ülkede sayısal nüfus açısından az olanlar değil; yönetime katılım ve kamuda temsiliyet noktasında sayıca az olanlardır. Bu minvalde, kabul edilen dinsel azınlıklar; Dürziler, Hristiyanlar İsmaililer; etnik azınlıklar Kürtler ve Türkmenler ve temsiliyet bakımından azınlık olan Sünni Araplardır. Bu çalışma temelde Baas ve Hafız Esad iktidarı dönemiyle sınırlandırılmıştır. Ancak Baas Partisi'nin düşünsel kavram setini anlayabilmek adına Arap milliyetçiliğinin gelişimine de yer verilmesi gereği hissedilmiştir. Çünkü Suriye, Baas Partisi ve Hafız Esad rejimi Arap milliyetçiliğinden bağımsız olay ve olgular değildir. Bilakis, birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Arap milliyetçiliğinde meydana gelen dönüşümler Suriye'nin ve beraberinde Esad-Baas rejiminin ülkedeki etnik ve dinsel azınlıklara bakışını etkileyen başat bir unsur olmuştur.

Ortadoğu coğrafyasının en önemli aktörlerinden birisi olan Suriye, yarım asırdan fazla bir süredir, ülkedeki %10'luk heterodoks Nusayriler ve ona mensup Esad ailesi

tarafından yönetilmektedir. Hafız Esad'ın Suriye'de iktidarı ele geçirmesinden sonra ülkedeki etnik ve dini azınlıklar ile girdiği ilişkiler ve takip ettiği politikalar, onun ve rejiminin hayatiyetini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda Suriye'nin bugünkü geldiği noktayı anlamak ve sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek adına Hafız Esad ve Baas dönemi Suriye'sinin azınlık politikalarını irdelemek ve incelemek gerekmektedir. Bu çalışma hem literatürdeki bazı boşlukların doldurulmasına katkı sağlayacak hem de Suriye siyasal hayatının mevcut durumunun daha sıhhatli analiz edilmesine katkı sağlayacaktır.

Literatürde Esad Dönemi Suriye'sinde azınlık politikalarıyla alakalı pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu durum bu konuda bir tez yazılmasını zorlaştırmakla beraber çalışmanın literatüre küçük de olsa bir katkı yaratmasına olanak sağlamaktadır. Tezde Arap Milliyetçiliği, Baas Partisi, Hafız Esad ve azınlıklar ile ilgili öncü çalışmalardan faydalanılmıştır. Arap milliyetçiliğinde George Antonius'un *Arap Uyanışı*, Bessam Tibi'nin *Arap Milliyetçiliği*, Adid Davişa'nın *Arap Milliyetçiliği*, Adil Baktıaya'nın *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*; Baas Partisi'nde Kamel Abu Jaber'in *Arap Baas Sosyalist Partisi*; Hafız Esad hakkında Nikolaos Van Dam'ın *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, Moshe Maoz'un, *Esad Şam'ın Sfenksi*, Raymond Hinnebusch'un *Syria 1945-1986 Politics and Society*; azınlıklarla ilgili olarak Albert Hourani'nin *Minorities In The Arab World*, Noah Haiduc-Dale'in *Balancing Identities Minorities and Arab Nationalism*, K. Scott Parker- Tony E. Nasrallah *Middle Eastern Minorities and The Arab Spring*; gibi çalışmalar literatürün önde gelen ve tezde de yararlanılan önemli eserleridir. Tez çalışması yürütülürken literatür taraması yöntemi kullanıldı. Bu bağlamda konuyla alakalı kitaplar, kitap bölümleri, makaleler, röportajlar ve internet kaynakları incelenmiştir.

Baas Partisi ve Hafız Esad rejimi ülkede iktidarı devraldıktan sonra uygulamaya soktukları politikalar ile ülkede belirli bir dinsel mezhebi merkeze alan ve bu merkeze yakınlığı nispetinde diğer etnik ve dinsel azınlıkları idari ve yönetim mekanizmalarına dâhil ettiği sekteryen bir rejim inşa etmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel hipotezi, Baas Partisi ve Hafız Esad'ın Suriye'de yönetimi ele almasıyla birlikte kendi iktidarlarının devamlılığını sağlamak amacıyla ülkede mezhepçi bir rejim kurduklarıdır.

Birinci bölümde, Suriye'nin demografik yapısı ve Arap milliyetçiliğinin gelişim serüveni ve temel uğrakları ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak; Suriye'deki Sünni Araplar, Nusayriler, Dürziler, Hristiyan azınlıklar, İsmaililer, Kürtler ve Türkmenlerin tarihsel süreçteki yerleri, inanç kültür sistemleri ve demografik yapı içerisindeki konumları incelenmiştir. İkinci olarak; Arap milliyetçiliği fikrinin Arap coğrafyasında yaşanan bazı olaylar ve kimi Arap entelektüellerinin fikirlerinden hareketler geçirdiği dönüşüme değinilmiştir. Üçüncü olarak; I. Dünya Savaşı sonrasında bölgeyi Mandası altına alan Fransa'nın Suriye'de izlediği politikalar; Arap kimliğinin yapısı incelenerek, Arap kimliği kurgulanırken hangi olgulardan faydalandığı ve Arap milliyetçiliğinin Kavmiyye'den Vataniyye'ye geçişi ortaya koymaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, ilk olarak; Arap milliyetçiliğinin 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın bölgede oluşturduğu siyasal atmosferin bir sonucu olan Baas Partisinin ideolojik alt yapısı ve Suriye siyasetinde üstlendiği rol incelenmiştir. İkinci olarak; Hafız Esad'ın iktidara tırmandığı süreç ve ülkedeki devlet iktidarını elinde tutarken uygulamaya koyduğu politikalarla değinilmiştir. Üçüncü olarak; azınlık kavramının ortaya çıkışı, niteliği ve azınlık türlerine yer verilmiştir. Son olarak; geçmiş Suriye yönetimleri de dâhil olmak üzere Baas ve Hafız Esad'ın ülkedeki etnik, dinsel ve temsil bakımından azınlıklara karşı izlediği politikalar tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: MODERN SURİYE’NİN OLUŞUMU VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ

Bu bölümde Suriye’nin tarihi, demografik yapısı ve Arap milliyetçiliğinin gelişimi incelenerek, Baas ve Hafız Esad’ın düşün dünyasını üzerine inşa ettiği tarihsel zemin ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu minvalde bölgedeki etnik ve dini grupların varlıkları, inanç sistemleri tartışılmış; akabinde Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde temel uğraklar verilerek bölgenin ve Arap halkının milliyetçilik serüveni ele alınmıştır.

1.1. Tarihsel Süreçte Suriye

Suriye, jeopolitik, jeostratejik, beşeri ve coğrafi açıdan sahip olduğu özellikler nedeniyle, tarihin ilk çağlarından günümüze kadar bölgesel ve küresel güç unsurlarının, nüfuz etmeye çalıştığı ve çatıştığı sıcak bölgelerden biri olmuştur. Bu yüzden Suriye’nin modern anlamda olmasada coğrafi ve kültürel anlamda tarih sahnesine çıkışı 1946 yılından çok daha evveline dayanmaktadır.

Suriye’nin tarihsel geçmişi ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Yübrid, Şam ve Palmira’da bulunan mağara resimleri bölgenin tarihinin Paleolitik dönemlere kadar uzandığının bir kanıtıdır (Tekin, 2018: 43). Bölgenin ismi çeşitli kavimler tarafından ve bazı dönemler farklı şekillerde dillendirilmiştir. Örneğin; Mısırlılar bölge için *Retenu* isimlendirmesini kullanırken, Tevrat’ta bu isim *Lotanu* ve *Rotanu* olarak geçmektedir (Umar, 2004: 1). Araplar arasında da *Berrü’s Şam*, *Bilad-ı Şam* veya *Arz-ı Şam* olarak adlandırılmaktadır (Baktıaya, 2017: 27). Roma ve Avrupalı yazarlar içinse bölgenin adı Suriye’dir (Kılıç, 2011: 98). Bu ismin Yunanlıların Asur ülkesini tanımlamak için kullandıkları Asurya kelimesinden geldiği, tarih içerisinde çeşitli değişiklikler geçirerek bugünkü halini aldığı düşünülmektedir (Umar, 2004: 1). Antik dönem Yunanlıları Suriye ismini, *üç kıtanın buluştuğu yeri*; bugünkü Lübnan, İsrail, Ürdün, Filistin ve

Suriye topraklarının oluşturduğu b6lgeyi ifade etmek için kullanıyorlardı (Collelo, 1988: 3).

Müslümanların Suriye'yi fetihlerinden önce bölgede Sasaniler ve Romalıların rekabeti yaşanmaktaydı. Müslümanlar bölgede yaşanan rekabetten faydalanarak Suriye'deki Roma güçleriyle çeşitli savaşlarda karşı karşıya gelmiştir. 636-640 yılları arasında Hz. Ömer'in halifeliği döneminde bölge tamamıyla fethedilmiştir. Bölgenin Muaviye'nin halifeliği ile birlikte Emevi devletinin merkezi olması, bölgenin kültürel, edebi ve ekonomik açıdan farklı bir döneme geçmesini sağlamıştır (Tomar, 2009: 546-547). Emeviler izledikleri siyasetle, devletin idari teşkilatlanmasını düzenlediler, idari kadroların Araplaştırılmasını sağladılar ve çağdaşı diğer devletler gibi müstakil bir devlet olmayı başardılar (Tekin, 2018: 50). XIX.'daki birçok Arap aydınının Arapların şanlı geçmişinden bahsederken Emevi dönemine atıf yapmasının kuşkusuz nedeni Emevilerin izlediği Arapçı politikalarıdır.

VIII-X yüzyıllar arası dönem İslam coğrafyası için erken dönem bir aydınlanmayı temsil etmektedir. Lewis'e (2006: 98) göre, bölgenin refah seviyesinde meydana gelen değişimler, kentli şehirli ve boş zamanı olan yeni bir sınıf yaratmıştır. Ona göre, bu sınıf ilgi ve alakalarını Yunanlıların ve Perslerin sahip oldukları bilgi ve felsefe üzerinde yoğunlaştırarak, Yunan ve Pers medeniyetlerinin bilgi birikimi ve İslam medeniyetinin bilgi birikimini birbirleri ile harmanlayarak yeni bir medeniyetin teşekkül etmesini sağlamıştır. XIX. yüzyıl İslam coğrafyasında modernizm ve Batı'nın taklit edilmesi tartışmalarında, bazı Arap aydınları bu dönemde meydana gelen olayları işaret ederek; Batı'dan alınacak olan bilimsel ve teknik gelişmelerin rahatlıkla alınıp taklit edinebileceği çünkü Batı'nın yaşadığı bu ilerlemenin asıl kaynağının Müslümanlar ve Araplar olduğu düşüncesini savunmuşlardır.

Türkler ise, Suriye coğrafyasına küçük gruplar halinde farklı dönemlerde gelmişlerdir. Ancak Sevim'e göre, sistematik bir şekilde bölgeye gelişleri *Dandanakan Savaşı*'nın (24 Mayıs 1040) sonucunda Selçukluların devlet kurması ile olmuştur. Savaş sonrası Selçuklu beyleri Anadolu'ya ve Suriye coğrafyasına akınlar yaparak çeşitli göçler düzenlemişlerdir. Suriye'ye ilk giren Türk boyu ise Hanoğlu emîr Harun et-Türkmanî komutasındaki Türkmen'ler olmuşlardır (Sevim, 2000: 35).

Bölgenin Osmanlı İmparatorluğu, hâkimiyeti altına girişi ise Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Savaşları ile Memlûklülere son vermesiyle olmuştur (Şan, 2016: 10). Osmanlı bölgeyi fethettikten bölgedeki idari ve adli mekanizmalarda ciddi bir değişiklik yapmamıştır. Bölge Osmanlı egemenliği altında neredeyse (küçük çaplı bazı mezhepsel olaylar veya dış müdahaleler olsa da) I. Dünya Savaşı'na kadar güven ve huzur içerisinde olmuştur (Umar, 2004: 9).

I. Dünya Savaşı ile İtilaf devletleri, Osmanlı egemenliği altındaki toprakları işgal etmişlerdi. İmparatorluğun Ortadoğu bölümü, bölgeye geçmişten beri ilgileri ve temasları olan İngiltere ve Fransa tarafından ele geçirildi. Fransa, Suriye ve Doğu Akdeniz bölümünde, İngiltere ise Filistin, Irak ve Arap Yarımadasının körfez bölümünde etkinlik gösterdi. İngiltere ve Fransa bölgeyi yönetebilmek adına, geçmişten beri bölgede mevcut kırılğan toplumsal ilişkileri ve fay hatlarını merkeze alarak bölgeyi yeniden dizayn etti (Umar, 2004: 454).

Fransa Suriye'de 1921 yılından 1946 yılına kadar sömürgeci bir güç olarak kaldı. Bu süre zarfında, Suriye'nin gelecekte kendisini içinde bulacağı olayların temelini attı. Özellikle Lübnan, Ürdün ve Filistin'in Büyük Suriye'den ayrılarak, yeni devletlerin kurulması (Abdullah, 1988: 31), Suriye'nin ilerleyen yıllarda komşuları üzerinde hak iddia etmesini neden oldu. Ayrıca Fransızlar Özel Doğu Akdeniz Birlikleri (*Les Troupes Speciales du Levant*) adında kurduğu özel birliğe, ülkedeki mevcut Nusayri,

Dürzi, Hristiyan, Ermeni, Çerkez gibi azınlıkları dâhil ederek, Sünni-Arap toplumuna karşı yeni bir denge unsuru yarattı (Maoz, 1991: 58). Şüphesiz bu durum ilerleyen yıllarda Suriye ordusu içerisinde azınlıkların ve bilhassa Nusayrilerin etkinlik kazanmasını sağladı.

Fransızların 1946 yılında işgali sonlandırmalarıyla birlikte Suriye Arap Cumhuriyeti (*El-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü's-Suriyye*) kuruldu. Osmanlı döneminden kalma yönetici Sünni, şehirli ve tüccar sınıfı ülkedeki yönetimi ele alarak manda döneminden kalma bazı hasletleri de devam ettirmek suretiyle ülkeyi idare etmeye çalıştı (Yıldız, 2005: 29). Ancak bu durum Fransızların Suriye'den çekilmelerinden birkaç yıl sonra Suriye'nin yönetim krizleri ve sürekli darbelerin yaşandığı bir döneme girmesine kapı araladı. 1943'te İngiltere'nin desteği ile Suriye Cumhurbaşkanı olan Şükrü el-Kuvvetli, 1949 yılında Albay Hüsnü Zaim tarafından 1948 İsrail yenilgisi de bahane edilerek görevden el çektirildi (Akdoğan, 2021: 53). Yine aynı yıl içerisinde iki farklı darbe teşebbüsü oldu. Albay Sami el-Hınnavi, Hüsnü Zaim'e darbe yaptı ancak bu darbenin üzerinden çok geçmeden aralık ayında Albay Edip Çiçekli, bir başka darbeyle Sami el-Hınnavi'yi devirdi (İTO, 2000: 24). 1954'e kadar yönetimi elinde bulunduran Çiçekli, ülkenin bazı noktalarında başlayan öğrenci ve halk eylemlerini kontrol altına alamayınca, Haşim el-Attasi ve Dürzi lider Sultan el-Atraş tarafından yapılan bir darbeyle iktidardan indirildi (Akdoğan, 2021: 67). 1958 yılına kadar görece istikrarsız bir dönem yaşandı. 1958 yılında Baas Partisi'nin de teşvikiyle Suriye ve Mısır birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurdular. Birlik, iki ülkenin karasal bağlantısının olmayışı; Mısır'ın Suriye'ye karşı hükümler bir tavırla yaklaşması ve politikalarını tek taraflı bir bakış açısıyla uygulamaya koyması ve Arap sosyalizmini uygulamak adına katı bir devletçi ekonomik modelin benimsenmesi, birliğin ömrünün kısa olmasına ve Pan-Arabizmin kan kaybetmesine neden oldu (Özkoç, 2008: 92-93).

1960'lı yıllar istikrar açısından Suriye'nin geçmiş yıllarından pek farklı olmadı. Darbeler, siyasi tartışmalar, ekonomik durgunluk ve 1967 Arap-İsrail Savaşı gibi ülkenin istikrarını sekteye uğratabilecek kötüleştirecek birçok olay vuku buldu. On yıllık süre zarfında Baas Suriye'de yönetimi ele geçirmeyi başardı. 1963 Mart darbesinde, Sünni Emin el-Hafız devlet başkanı oldu ve darbe sonrası ordu içerisindeki Nasırcı subaylara karşı bir tasfiye hareketi başladı (Dam, 2000: 63-65). 1966 yılında ordu içerisinde Baas'ın sol kanadını temsil eden bir grup Salah Cedit önderliğinde Emin el-Hafız yönetimine son verdi (Maoz, 1991: 65). Mişel Eflak ve Salâh Bitar gibi partinin öncü isimleri önce tutuklandı sonra sürgüne gönderildi (Şen, 2010: 249). Böylelikle Baas içerisindeki gelenekselci Baasçılar partiden uzaklaştırıldı. 1967 Savaşı sonrası onur kırıcı bir yenilginin alınmasının ardından, ordu içerisindeki bir grup Baasçı subay cunta faaliyetlerine girişti. Savunma Bakanı Hafız Esad önderliğinde 16 Kasım 1970'te gerçekleştirilen darbeyle, Salah Cedit yönetimine son verildi. Hafız Esad yönetimi ele alır almaz, ilk işi kendisini parti genel sekreteri ilan etmek oldu. Darbenin üzerinden çok geçmeden 12 Mart 1971'de ki halk oylamasıyla Suriye'nin ilk Nusayri kökenli devlet başkanı oldu (Arı, 2012: 142-143). Hafız Esad'la birlikte Suriye'de dikta bir rejim vücuda geldi. Bilhassa tüm ülke genelinde örgütlenen Suriye İstihbarat Genel Müdürlüğü ya da bilinen adıyla *El-Muhaberat* Esad'ın muhaliflerini sindirmesini, karşıt görüşleri bastırmasını sağlayan bir araç işlevi üstlendi. Ayrıca Esad kullandığı diğer propaganda enstrümanlarıyla, izlediği otoriter ve önleyici politikalarıyla öldüğü 2000 yılına kadar Suriye'yi demir yumrukla yönetti.

1.2. Suriye'nin Demografik Yapısı

Suriye, Ortadoğu coğrafyasının etnik, mezhepsel ve dinsel çeşitlilik bakımından en zengin ülkelerinden birisidir. Ülkenin sahip olduğu bu çeşitlilik, çoğu zaman ülkede derin çatışmaların yaşanmasına, rejim ve halk arasında aidiyet duygusunun

oluş(a)mamasına neden oldu. Bu yüzden Suriye’deki dengeleri anlamak ve anlamlandırabilmek için demografik yapı içerisindeki unsurları incelemek ve bu unsurların rejim ile olan ilişkileri irdelemek gereklidir. Ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1940’lı yıllarda yapılan nüfus sayımındaki verilere bakıldığında Suriye’de kaynaşmış bir toplum yapısının neden oluşmadığı daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Tablo 1: 1940’lı yıllarda Suriye’deki Dini Azınlıkların Genel Nüfusu

	Şam	Halep	Humus	Hama	Havran	Dayr az-Zor	Cezire	Cebel Dürzi	Lazkiye	Toplam
Ezidi	6	1307	-	-	-	-	1475	-	-	2788
Dürzi	15394	1601	-	-	-	4	-	70185	-	87184
K. Ermeni	2170	9644	1496	49	107	616	1863	150	695	16790
O. Ermeni	16852	67598	1523	615	24	1679	7925	354	5177	101747
Marunî	1075	3659	554	38	3	71	56	106	7787	13340
Protestan	1589	3053	1746	529	27	27	453	389	3374	11187
Keldani	190	2281	22	1	-	243	1944	-	38	4719
Arap K.	3261	6127	3052	259	-	697	2851	-	-	16247
Arap O.	1014	5492	14309	682	59	763	17793	16	7	40135
Roma K.	483	3938	431	12	-	25	29	4	1074	5996
Yahudi	13673	14066	-	-	10	72	1938	10	1	29770
Rum K.	20552	11964	3792	364	4857	25	70	2735	2374	46733
Rum O.	23791	9411	20297	17395	2852	159	336	4560	58156	136957
Alevi	4022	2698	22219	15083	370	78	93	95	280653	325311
İsmaili	18	31	13	20541	-	12	8	-	7904	28527
Şii	355	9071	2725	205	4	-	326	56	-	12742
Sünni	499444	718198	140245	101685	104529	220552	99665	1468	85267	1970053
Nasturi	-	-	-	-	-	-	9176	-	-	9176
Toplam	63889	87139	212424	157458	112842	225023	146001	80128	452507	2860411

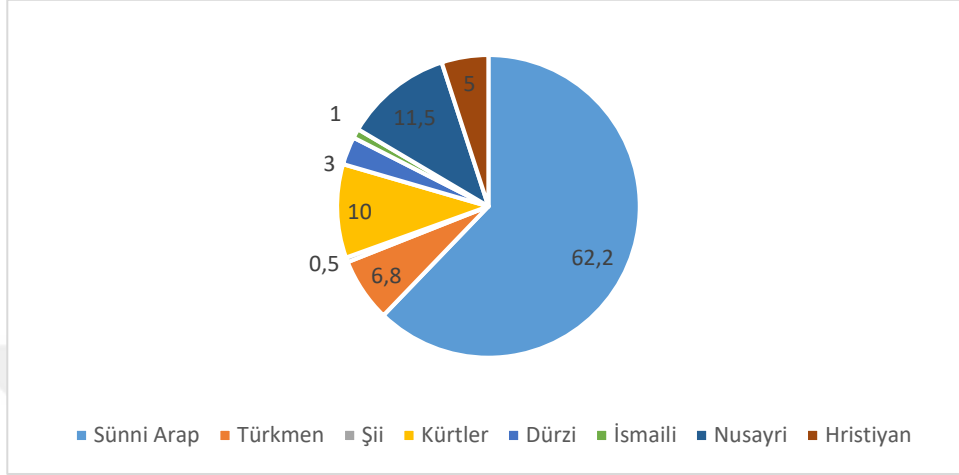
(Hourani, 1947: 76).

Görüldüğü üzere Suriye’de çok çeşitli etnik ve dinsel gruplar yaşamaktadır. Bu gruplar ülkeye ve milli kimliğe ulusal sadakat duymaktan ziyade, kendilerini anlamlandırabildikleri ve var olabildiklerini düşündükleri mezheplerine veyahut cemaatlerine sadakat duygusuyla bağlıdırlar. Şüphesiz bu durum Suriye’de ortak bir kimlik duygusunun oluşmasına engelleyerek toplumun biz duygusu içerisine girmesini engellemiştir.

Suriye demografisi incelendiğinde ise şekil 1’de görüleceği üzere; Sünni Araplar, Nusayriler, Kürtler, Hristiyanlar, Dürziler, İsmaililer ve Türkmenler ön plana çıkan etnik ve dini unsurlardır. Bu unsurlardan sayısal nüfus bakımından baskın olanı Sünni Araplardır. Ancak devlet aygıtını elinde bulundurması hasebiyle, nüfuz

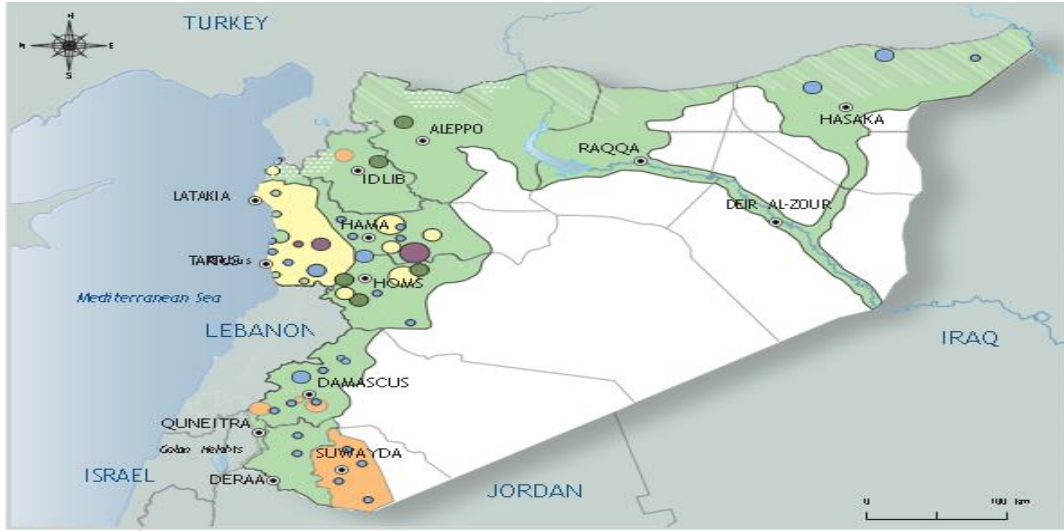
bakımından baskın olanı ise Nusayriler olduğu bilinmektedir. Diğer unsurlardan Dürziler ve Hristiyanlar yönetim kademelerinde Kürt ve Türkmenlere nazaran daha fazla yer almaktadır.

Şekil 1: Suriye'nin Demografik Nüfus Yapısı (Hatanet & Aldassouky, 2017: 14)

Suriye'deki etnik ve dini unsurların, ülkedeki konumlanmaları şekil 2'de de görüleceği üzere; Sünni Araplar genellikle ülkenin her tarafına yayılmış vaziyettedirler. Nusayriler, çoğunlukla Lazkiye, Tartus gibi kıyı şeridindeki şehirlerde; Dürziler ülkenin güneyinde, Ürdün ve Lübnan sınır hattında, Cebel-i Dürzi bölgesinde; Hristiyan azınlıklar Haseke, Hama, Humus, Şam gibi şehirlerde; İsmaililer, Ensariye Dağları, Hama, Humus gibi yerleşim yerlerinde; Kürtler, Türkiye sınırında doğu batı yönünde uzanmakta; Türkmenler, Bayır-Bucak, Azez, Cerablus ve Halep boyunca ikamet etmektedirler.

Şekil 2: Suriye Demografik Haritası (Balanche, 2018: XIII)

1.2.1. Sünni Araplar

Sünni Araplar, Suriye'nin en kalabalık dini ve etnik nüfusunu oluşturlar (Ataman, 2012, s. 10) ve ülkenin hemen hemen her bölgesinde ikamet etmektedirler. Ülkedeki baskın Araplığın ve Sünniliğin geçmişine bakıldığında kökleri çok eskiye kadar uzanmaktadır. Arapların Suriye'deki varlığı İslam öncesi dönemlere dayanmaktadır. Fakat İslam öncesi dönemde Suriye tam manasıyla Arap kimliğiyle özdeşleşmiş değildi. Daha açık bir ifadeyle, İslam ordularının 634'teki fethinden sonra Şam'ın Emevi devletine başkentlik yapması, Emevilerin Arap merkezli politikalar takip etmesi ve Halife Abdülmelik döneminde (685-705) Arapça'nın resmi dil olarak kabul edilmesiyle birlikte Suriye'nin Arap kimliği oluşmasına önemli katkı sağlamıştır (Khella, 2017: 53-54). Sünniliğin bölgede zemin bulması ise bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle eşzamanlı olarak gerçekleşti. Kelime olarak Ehl-i Sünnet (ehlü's-sünne) kelimesi "sağlam ve doğru inancı benimseyenler" anlamına gelirken,

itikâdi olarak ise Hz. Muhammed'i ve onun ashabının takip ettiği dini öğretileri takip eden kimseleri tanımlamak için kullanılmaktadır (Yavuz, 1994: 525). Bu dini öğretiyeye bağlı olanlara ise Sünni denmektedir. Suriye'deki Sünni kimliğin oluşumu incelendiğinde ise bölgenin çoğunlukla Sünni İslam geleneğine bağlı devletler tarafından yönetilmiş olması yatmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Suriye Sünni Emeviler, Abbasiler, Eyyubiler, Selçuklular, Memlûklüler ve son olarak Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında kalmıştır.

Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesinden sonra Osmanlı yönetimi tıpkı devletin üst kademelerinde olduğu gibi bu bölgelerde Sünni Müslümanları devlet görevlerine atadı. Şam ve Halep'in önde gelen Sünni aileleri askeri ve sivil bürokrasi de yer alarak bölgede birer güç unsuru oluşturarak uzun yıllar boyunca Suriye'deki üst düzey devlet kademelerini işgal ettiler (Provence, 2020: 29). Tanzimat reformlarının ağırlık merkezini teşkil eden idari politikalar imparatorluğun merkezinden uzaktaki vilayetlerin başkent ile olan iletişimini artırarak, bu bölgelerin başkent ile entegrasyon sürecini hızlandırdı (Kayalı, 2017: 23). Ancak bazı vilayetlerdeki yerel eşraf, bölgesel iktidarlarını kaybetme korkusuyla imparatorluğun merkezileşme politikalarına karşı çıktı.

Tanzimat döneminde uygulanan bir diğer önemli politika, 1858 Arazi Kanunnamesi'dir. Karpat'a göre, kanunname ile Osmanlı asırlardır takip ettiği toprak politikasını terk ederek, bölgenin üretim ve sınıf ilişkilerinde ciddi dönüşümlere yol açtı. Kanunname ile devlete ait toprak ve arazilerin özel şahıslar tarafından mülk edilebilmesinin, satış, ipotek ve kira gibi bazı tasarruflarının kullanılabilmesinin önü açıldı (Karpat, 2001: 99-100). Kanunname ile yerel iktidar ilişkileri başka bir merhaleye girerek toprak sahibi Sünni bürokratik elit bir kitlenin ortaya çıkmasına neden oldu. Sami Zubaida'ya göre:

“...Bu sınıf daha önce birbirlerinden ayrı olan statü gruplarının, ulemanın önde gelenlerinin, aşiret ya da garnizon şeflerinin (aghawat) tüccar-tefecilerin bütünleşmesiyle oluştu. Bütünleşme noktası, artık merkezileşmiş olan Osmanlı bürokrasisinde üstlenilen bir görevle takviye edilen toprak sahipliğidir. Bu etkenler, (egemenler hâlâ Osmanlılar oldukları için) henüz kesin olarak bir yönetici sınıftan bahsedilmesede, Osmanlılarla Suriye toplumu arasında arabulucu olarak çalışan ve en güçlü yerli sınıf olan bir sınıf oluşturdu.”
(Zubaida, 1994, 145)

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı döneminde olduğu gibi Sünni elit sınıf Fransız manda yönetimi döneminde de statüsünü koruyarak, Suriye toplumunun Fransızlar ile arasındaki sorunları absorbe eden bir işlev üstlendi (Provence, 2020: 31). Daha net bir ifadeyle, işgal sonrası Fransızlara yönelik yerel halkın milliyetçi tepkileri gelişme göstermeye başlayınca; Sünni elit sınıf, Fransız yönetimlerine kendisini halkın ve milliyetçi grupların temsilcisi gibi takdim ederek hem milliyetçi kesimlerindenmiş gibi göründü hem de kendi şahsi çıkarlarını maksimize etti (Khoury, 1991: 1389). Sünni elit kesim bu politikasıyla hem yerel halkın onları emperyalist işbirlikçiler olarak mimlemesini önlediler, hem de Osmanlı’dan beri süregelen statükolarını devam ettirdiler. Suriye’nin 1946 yılındaki bağımsızlığından 1963 Baasçı darbeye kadar Sünni elit kesim Suriye devletinin ana yönetim kademesini oluşturdu (Pipes, 1992: 169). Ancak ordu içerisindeki azınlık subayların gerçekleştirdiği darbeler sonucunda, Sünni Arapların devlet ve ordu içerisindeki etkisi kırıldı ve 1970 yılında Hafız Esad’ın iktidara gelmesiyle birlikte, Sünni kadroların yerini Nusayri kadrolar aldı (Maoz, 1991: 111-112).

1.2.2. Nusayriler

İslam içerisindeki batını mezheplerden birisi olan Nusayrilik, IX. yüzyılda bugün Irak sınırları içerisinde yer alan Basra'da Muhammed b. Nusayr tarafından kurulmuştur (Çağatay & Çubukçu, 1985: 68). Ancak bölgede yaşanan dini ve siyasi kaynaklı karışıklıklar sonrasında Nusayriler Basra'dan ayrılarak Hatay, Adana, Lazkiye ve Tartus civarına yerleşmişlerdir. Nusayrilik sahip olduğu mistik düşünce sistematiğinden dolayı Sünni ve Şii İslam geleneğinden farklılaşmaktadır. Ancak bu iki gelenekten Şii İslam yorumuna daha yakın bir konumda durmaktadır (Üzüm, 2007: 271). Nusayrilik Hz. Ali'yi ve ondan sonra gelen imamları merkeze alan bir inanç dünyasına sahiptir. Nusayrilere göre Şeriat, zahiri ve batını olmak üzere iki bölümden teşekkül etmektedir. Şeriatin batını anlamını sadece imamlar, imamların olmadığı zamanlarda Bâb olan kimse bilir (Abdullah, 1988: 40-41). Nusayriliğin inanç sistematiğine bakıldığında, İslam öncesi bazı çok tanrılı dinlerden ve Hristiyanlık'taki teslis inancına benzer bir yapının olduğu görülmektedir (Çağatay & Çubukçu, 1985: 68-69). Bu teslis *Kelimetü's Sır* olarak da adlandırılır. Arapça'da ki Ayn (ع), Mim (م) ve Sin (س) harfleriyle formüle edilen; her bir harf bir kişiyi temsil etmektedir. Bunlar; Hz. Ali, Hz. Muhammed ve Hz. Selman-ı Farisi'dir. Burada manayı, yani batını temsil eden Hz. Ali'dir. Hz. Muhammed zahiri temsil eder ve Hz. Ali'nin nurundan vücut bulmuştur, Selman-ı Farisi ise Bâb'tır (Abdullah, 1988: 40-41). Nusayrilerce kutsal kabul edilen Kitab'ül-Mecmu² da bu duruma açık bir şekilde yer verilmiştir.

² Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'ye (ö. 346/957 veya 358/969) izâfe edilen ve Nusayriliğin kutsal metni kabul edilen eser. Eser on altı sureden oluşmaktadır. Kitap Nusayriliğin dini ve inanç esaslarını kapsamaktadır. (Detaylı bilgi için bkz. Turan, A., 1996, "**Kitâbu'l Mecmu'u'nun Tercümesi**", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, S. 8, s. 5-18.)

Nusayriler, sahip oldukları dini inançlarından dolayı kimi dönemler çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Yaşadıkları bölgenin çoğunluğunun Sünni olması ve Osmanlı'nın Sünni İslam geleneği ile yönetilen bir devlet olması Nusayrileri dezavantajlı bir duruma sokmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı ve akabinde gelen süreçte Suriye'deki diğer azınlıklar gibi Nusayriler içinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Fransızlar ülkedeki milliyetçi eylemleri baskılamak adına yerel azınlık unsurlarından müteşekkil Özel Doğu Akdeniz Birlikleri kurdular ve birliğe genellikle Nusayri ve Dürzi cemaatinden kişileri seçtiler (Abdullah, 1988: 36).

Nusayrilerin ordu içerisinde görev alması Fransızların yerel unsurları kurduğu askeri yapıya entegre etmesiyle olmuştur. Siyasete aktif bir şekilde katılımları ise Baas Partisi'yledir. Baas Partisi, Suriye'de mevcut toprak sahibi feodal-tüccar oligarşisine karşı yaptığı meydan okuma ve sahip olduğu laik ve feodal karşıtı söylemden dolayı geleneksel dünya görüşüne sahip kentli eşraf ve ulema kesiminin desteğini alamamıştı; ki bu durum, Baas yöneticilerinin, ilgilerini azınlıklara ve kırsal kesimdeki insanlara yönlendirmesine neden oldu (Hinnebusch, 2015: 110). Partinin özgürlükçü, laik ve sosyalist söylemleri dışarda kalmış birçok etnik ve dini azınlığı bünyesine çekti. Baas'ın bu söylemleri birçok Nusayri'de de karşılık buldu ve 1950'li yıllarda parti Lazkiye ve civar Nusayri bölgelerinde etkinlik kazandı (Alli, 2015: 41). Baas ve Nusayriler arasında gelişen bu ilişki, 8 Mart 1963 Baasçı askeri darbeden sonra Nusayrilerin ordu ve devlet içerisindeki etkinliklerinin artmasına ve Lazkiye/Tartus bölgelerine yapılan ekonomik yatırımlar vasıtasıyla da bu bölgelerin kalkınmaları sağlandı (Dam, 2000: 29).

1.2.3. Dürziler

Dürzilik, Ortadoğu'nun mistik, ezoterik ve heterodoks mezheplerinden bir diğeridir. Mezhep, X. yüzyılın hemen başlarında Fâtımî halifelerinden Hâkim

Biemrillâh tarafından kurulmuştur (Çağatay & Çubukçu, 1985: 216). Dürziliğin inanç esaslarına göre, halife Hâkim Biemrillah Allah'ın insan bedeninde hulul etmiş haliydi, daha doğru bir ifadeyle Tanrı'nın bizzat kendisiydi. Halifenin Fars kökenli yardımcısı Hamza b. Ali ise bu yeni inanç sisteminin imamıydı ve yaratılışın aslıydı. Nusayrilerde olduğu gibi Dürzilikte de tenâsüh inancı vardır. Ancak Dürziler, tenâsühte insanın öldükten sonra ruhunun bir bitki, hayvan veya insana geçeceği inancının hepsini kabul etmemekle birlikte, sadece ruhun insandan insana geçebileceğini kabul etmişlerdir. Bu yüzden *tekammus* inancını benimsemişlerdir. Bu inancıya göre de Hamza b. Ali, Selman-ı Farisi'nin tekammus halidir. (Öz, 1994: 39-41). Dürziler, genellikle Suriye, Lübnan, İsrail ve Ürdün topraklarında yaşamaktadırlar. Ancak Dürzi nüfusunun önemli bir kısmı, kendilerinin kutsal olduğuna inandığı Cebel-i Dürzi bölgesinde yoğunlaşmaktadır.

Lübnan ve çevresinde etkili olan Dürziler yaşadıkları çevre ve sahip oldukları kültürleri nedeniyle başka bir yapı ve unsurun egemenliği altında rahat olamıyorlardı. Nitekim Osmanlı yönetimleri ve Dürziler arasındaki ilişki de stabil bir nitelik arz etmemektedir. Osmanlı yönetiminin millet kavramsallaştırması cemaat ve dini grupların ekonomik ve politik duruşlarında belirleyici unsurlardan birisi olmaktaydı. Dürziler imparatorluk yönetimince Müslüman kabul edilmelerine rağmen, ikamet ettikleri Havran ve Cebel-i Dürzi'nin coğrafi şartlarından istifade ederek görece bir özerklik içinde yaşayarak, düzenli vergi ve asker tedarikinde sorun çıkartmışlardır (Firro, 2004: 260). Dürziler, Nusayrilerden farklı olarak, birbirlerine karşı bağlılık duygusu içerisinde hareket ediyorlardı. Böylelikle dağlık ve engebeli arazinin de desteğini alarak Arap Bedevilere, Hristiyan Marunîlere ve Osmanlı askeri birliklerine karşı güçlü savunmalar yapabiliyorlardı. Ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan merkezileşme politikaları, telgraf ve demiryolu hatlarının bölgeye ulaşmasına müteakip Osmanlı ordusu Cebel-i Dürzi dağına nüfuz edebilmiştir (Maoz, 1991: 21).

I. Dünya Savaşı sonrası, Dürziler de Nusayriler gibi Fransızlar tarafından kurulan özel birliğe katılım sağlayarak Suriye ordusu içerisinde yer almaya başladı. Ancak bu durum, Dürzilerin diğer etnik ve dini azınlıklarda olduğu gibi tümünden Fransızların yörüngesine girdiği anlamına gelmez. Çünkü Dürziler Philip Khoury'in (1991: 1391) ifadesi ile *"1920'lerdeki Arap dünyasının en önemli isyanına Dürziler önderlik etmişlerdi. İsyân Halep ve Şam'daki Arap milliyetçilerinin de desteğini alarak 1925-1927 yıllarında bütün Suriye'yi etkisi altına aldı"*. Fransızlar isyanı bastırmış olmalarına rağmen Dürzi Devleti'nin otonom yapısının 1936 yılına kadar devam etmesine izin verdi (Şenzeybek, 2013: 483). Bağımsız Suriye'nin ilanından sonra ise Dürzi azınlık diğer azınlıklarla benzer bir şekilde Baas Partisi içerisinde yer almaya başladı. Parti ve ordu içerisinde ağırlıkları artan Dürziler, 1960'lı yıllardaki Nusayri subayların müdahalesi ile bu ağırlıklarını kaybetti.

1.2.4. Hristiyan Azınlıklar

Suriye çok çeşitli Hristiyan azınlıklara ev sahipliği yapmaktadır. Suriye'deki bu durumun sebebi, Hristiyanlığın ilk olarak bu topraklarda doğmuş olması ve Hristiyanlık teolojisinin büyük oranda bu bölgede oluşmasından kaynaklanmaktadır (Mouawad, 2017: 84). Bölgedeki Hristiyan azınlıklar ise şunlardır: Maruniler, Ortodoks Rumlar, Ermeniler, Nasturiler, Süryaniler ve Hristiyan Araplar (Ataman, 2012: 10). Bu azınlıklar genellikle Şam, Halep ve Haseke civarında yaşamaktadır. Günlük yaşamlarında çoğunlukla Arapça konuşmaktadırlar (Collelo, 1988: 69).

Suriye'nin 634 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte Hristiyan topluluklar -kısa süreli Haçlı yönetimleri olsa da- çoğunlukla Sünni Müslüman devletler tarafından yönetilmiştir. Bölgenin Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına dahil edilmesiyle bölge *Millet Sistemi* içerisine dahil edildi. Karpat'a göre millet sisteminin kökleri İslam yönetim sistemi içerisinde yer alan Zimmi'liğe dayanıyordu.

Zimmilik anlayışı, millet sisteminin ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanların resmi olarak tanınmasını ve kendi cemaat bağlarını sürdürerek kurumsal bir yapıya kavuşmasını sağlıyordu (Karpas, 2004: 65). Böylece gayrimüslim azınlıklar kendi kültür ve değerlerini yaşayıp yaşatabiliyordu.

Millet sistemi anlayışı gayrimüslim azınlıklara belirli bir serbestiyet vermişti ancak Müslümanlarla tam manasıyla bir eşitlik söz konusu değildi. Tazimat ve Islahat Fermanlarının ilanları ile gayrimüslim azınlıkların haklarında düzenlemeler ve iyileştirmeler yapıldı. Gülhane Hatt- Hümayun'u ile başlayıp 1856 Islahat Fermanı ile devam eden süreçte Osmanlı tebaasının hukuki durumundan bazı değişikliklere gidildi. *“Köleliğin kaldırılması, Müslim-gayrimüslim tebaa arasında eşitlik sağlamak ve yönetilenlerin can, mal güvenliği ve haysiyetinin korunması çabaları.”*³ (Ortaylı, 2016: 105). Osmanlı devlet adamlarında bu reformlar ile Hristiyan azınlıkların devlete sadakatlerini artırılacağı ve dış müdahalelerin azalacağı intibası vardı. (Kayalı, 2017, s. 23). Çünkü kimi yabancı devletler, kendilerini imparatorluk içerisindeki bazı muhtelif unsurların hamisi olduklarını iddia etmiş ve kendi menfaatleri doğrultusunda bu unsurları angaje ederek Osmanlı'nın iç işlerine müdahil olmuştu (Abadan, 2006, s. 39-40).

Butrus el-Bustani gibi bazı Hristiyan Araplar, 1856 Islahat Fermanı ile birlikte devletin imparatorluğun bünyesindeki etnik yapıları siyasi ve sosyal açıdan sisteme adapte edeceğini düşünmüştü. Bu yüzden bölgedeki Hristiyan unsurları Müslüman toplulukla entegre etmenin faydalı olacağı kanaatindeydi (Abu- Manneh, 1980: 290). Ancak Islahat Fermanı, gayrimüslimleri Müslümanlarla eşit kılmasından dolayı,

³ Islahat Fermanı ile kölelik kurumu de jure olarak kaldırılmıştır ancak de facto olarak kaldırılması XX. yüzyılın başlarında olmuştur. (Detaylı için Bkz. Erdem, Y., H., (2004),

Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909, İstanbul, Kitap Yayınevi.)

Müslüman tebaaca büyük tepkilerle karşılaştı. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi 1858 Cidde ve 1860-1861 Suriye-Lübnan olaylarıdır (Hut, 2016: 113). 15 Temmuz 1858'de Cidde'de Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında meydana gelen, Fransız ve İngiliz Konsoloslar da dâhil olmak üzere çok sayıda insanın yaşamını yitirmesine neden olan çatışmalar kontrol altına alınamayınca, İngiltere ve Fransa Cidde'yi bombaladılar ve olaylara dâhil olduğu düşünülen on kişiyi idam ettiler (Şen, 2010: 30). Bu olay Suriye ve Lübnan coğrafyasında yaşayan Müslümanlar arasında rahatsızlığa neden oldu. Mayıs 1860'ta Dürziler, Güney Lübnan'daki Hristiyan köylere, ibadethanelere ve eşrafa saldırılar düzenledi. Çok geçmeden olaylar büyüyerek bütün bölgeye yayıldı ve temmuz ayında Şam'da Müslümanların ayaklanmasına neden oldu. Bölgede Hristiyan-Dürzi, Hristiyan-Müslüman çatışması sonucunda yaklaşık 11.000 kişi hayatını kaybetti (Antonious, 2021: 53). Bölgede yaşanan bu saldırılar neticesinde 1860-1914 yılları arasında 330.000 kadar Hristiyan azınlık daha güvenli olduklarını düşündükleri Mısır, Sudan, İngiltere, Avustralya ve Amerika'ya göç etti (Maoz, 1991: 25).

Bölgedeki yaşanan olaylar üzerine Avrupalı bazı devletler bölgede hamileri olduklarını⁴ (destekledikleri) iddia ettikleri muhtelif unsurları bahane ederek durumdan vazife çıkarıp bölgeye asker sevk etmişti. Osmanlı yönetimi Avrupalı devletlerin olaylara müdahalesini engellemek en azından bu durumu asgari düzeye indirmek için, bölge halkına karşı sert bir tutum sergileyerek önde gelen bazı eşrafa idam veya sürgün cezası verdi (Commins, 1986: 407). Olayların hemen akabinde İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Osmanlı arasında oluşturulan komisyon 9 Haziran 1861 günü Cebel-i Lübnan Nizamnamesini hazırladı (Ortaylı, 2016: 175). Bu nizamname ile Lübnan Dağı

⁴ Burada kastedilen husus, İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki azınlıklara yönelik tutumudur. Fransa kendi siyasi emelleri için Hristiyan Marunî azınlığı desteklerken, İngiltere Dürzi azınlığı desteklemekteydi.

Suriye'den ayrılarak Hristiyan bir mutasarrıf tarafından yönetilen özerk bir sancak haline geldi (Zeine, 2020: 41). Bu durumdan en çok faydalanan şüphesiz Fransa oldu. Fransa bölgeye yaptığı hastane, okul, yetimhane vb. yatırımlar ile sahadaki nüfuz alanını iyiden iyiye artırdı (Baktıaya, 2017: 61).

Lübnan'da nizamname ile birlikte idari anlamda özerk bir yapı inşa edildi (Küçük, 2006: 382). Özerkliğin vermiş olduğu serbestiyet, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda kendini göstererek, bölgenin Avrupa ve dünya ile ikili ilişkilerinin daha sağlıklı bir düzlemde yürümesini ve ekonomik entegrasyonun artmasını sağlayarak, Beyrut ve çevresinin çehresinin değişmesine neden oldu (Şen, 2010: 32). Bölgenin ekonomik anlamda dünya ekonomisi ile olan ilişkisi güçlendi. Bu durum, iç bölgelerden kıyı kesimine doğru bir göç hareketliliği başlattı. Ayrıca bu reformlar bölgede yeni kurumlar yeni idari yönetimler tesis ederken aynı zamanda yeni sosyal sınıfları ortaya çıkarttı, kıyı şeridi ve onun hinterlandında ortaya çıkan gayrimüslim burjuvazi bunun bir tezahürüdür (Gelvin, 1994: 646).

Bölgede gelişen ekonomik ve soysal olaylar neticesinde Beyrut, Şam, ve Kudüs ekseninde yavaş yavaş proto-milliyetçi bazı söylemler ortaya çıktı. Özellikle Hristiyan azınlık içerisindeki entelektüeller ve bilhassa Arap kökenli olanlar Arap aydınlanmasının başlamasında ve Arap milliyetçiliğinin bölgede zemin kazanmasında öncü rol oynadılar. (Kılınçkaya, 2015: 34-37). Hristiyan entelektüeller seküler Arap milliyetçiliğinin Suriye'de ve diğer Arap ülkelerinde güçlenmesine öncülük ettiler. Hususiyetle Araplık duygusunu vurgulayarak, Müslüman Arapların Osmanlı yönetimine karşı konumlanması için çaba sarfettiler. Davişa'ya (2004: 22) göre, Hristiyan Araplar bunu yaparken herhangi bir *vicdan azabı* çekmemişlerdi. Çünkü onları Osmanlı ile bağlayan ne bir din bağı ne de bir etnik bağ vardı. Ancak Müslüman Arapların tepkisini çekmemek adına İslamiyet'e yönelik herhangi bir eleştiride

bulunmuyorlardı. Ama bu tutumları İslam'ı merkeze alan bir Arap milliyetçiliği fikrine karşı çıkmadıkları anlamına gelmemelidir. Hristiyan Arap milliyetçileri, daha kuşatıcı olduğunu düşündükleri laik Arap milliyetçiliğini benimsediler (Dale, 2018: 37). Çünkü İslam merkezli bir Arap milliyetçiliği anlayışı Arap dahi olsa Müslüman olmayan grupları öteki olarak kodlayacaktı.

I. Dünya Savaşı hem bölge hem de Hristiyan azınlıklar için bir değişimin başlangıcı oldu. Savaş ile birlikte Anadolu'dan ve Irak'tan dalgalar halinde göç eden - çoğunlukla- Hristiyan azınlıklar, Suriye'de bölgede Hristiyan nüfusunun artmasını sağladı (Çelik & Özgöker, 2016: 285). Ayrıca Fransız manda dönemiyle birlikte Hristiyan azınlıkların durumların değişmeler meydana geldi. Maoz'a göre, Fransız manda yönetimi altında Hristiyan azınlıkların durumu diğer etnik ve dini yapılara rağmen görece daha iyi bir konuma getirildi. Bu azınlıkların siyasal ve sosyal hakları geçmiş dönemlere nazaran daha çok genişletildi. Fransızlar Hristiyan azınlıklara verdiği destekle Suriye'de Suriyelilik kimliği üzerinde tek ve güçlü bir muhalefetin oluşmasını engellemeyi amaçladı. Ayrıca Hristiyan azınlıkların eğitim seviyesi yüksek olanları hükümet içerisinde resmi yetkilere getirerek onlara yasal statü kazandırdı (Maoz, 1991: 37-38). Gerçekten de bölgedeki Hristiyan azınlıkların Sünni Müslümanlara ve diğer heterodoks azınlıklara göre eğitim durumları daha iyi bir noktadaydı. 1938 yılında ülkenin %19'luk kısmını teşkil eden Hristiyan azınlıklar ülkedeki eğitim öğretim gören nüfusun %32'sini oluşturuyordu. Dahası Hristiyan öğrencilerin %32'si bölgedeki yabancı okullarda, %61'i özel kolejlerde %7'lik bir kısmı ise resmi okullarda okuyordu (Hourani, 1947: 82). Hristiyan azınlıkların sahip olduğu eğitim seviyesi ilerleyen yıllarda da bu azınlıkların Suriye yönetimlerinin önemli kademelerinde temsil edilmesini sağladı. Faris al-Khoury'in 1944-1945 yıllarında Suriye Başbakanlığını, Fayez al-Khoury'nin ise dışişleri ve ekonomi bakanlıklarını yapması Hristiyan azınlıkların Suriye siyasal hayatındaki rollerini görmek açısından önemlidir (Hourani,

1947: 82). Ancak 1949 yılında Edip Çiçekli'nin ülkedeki yönetimi ele almasıyla Hristiyan azınlıkların durumlarında bir süreliğinide olsa değişim yaşandı. Çiçekli, görevde kaldığı yıllarda (1949-1954) Suriye'yi Sünni-Arap devleti haline getirmek için bir dizi çaba içerisine girdi. Özellikle ordu ve devlet kademelerinde etkileri artan azınlıkların gücünü kırabilmek için bazı kararnameler yayımladı. (Dam, 2000: 59-60). Bu kararnamelerden Hristiyan azınlıklar da payına düşeni aldı. Ancak 1958-1961 BAC deneyiminde Hristiyan azınlıklara yönelik yapılan baskılar çok daha ileri boyuttaydı.

1.2.5. İsmaililer

İsmâiliyye mezhebi, Hz. Ali'nin torunlarından altıncı imam Ca'fer es-Sadık'ın en büyük oğlu İsmâil'in imam olması gerektiğini savunan ve ona nispet eden bir Şii mezhebidir (Öz & Şek'a, 2001: 128). İmam Ca'fer es-Sâdık'ın ölümüne (765) müteakip takipçileri arasında yeni imamın kim olacağına dair yaşanan tartışmalar neticesinde, kimi kişiler İsmail b. Ca'fer es-Sâdık'ın Kaim İmam ve Mehdi olduğunu gelecekte tekrardan zuhur edeceğini savunmuşlardır (Tan, 2012: 113). İsmailiyye de tıpkı Nusayrilik ve Dürzilik'te olduğu gibi bir takım mistik güçlere ve varlıklara büyük önem atfedilmiştir. Şüphesiz bu durum İsmâiliyye mezhebinin, kâinatta var olan her şeyin bir zahiri bir bâtını bir manasının olduğu görüşünü benimsemesinden kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle; kutsal kitapların zahiri ve lafzi anlamının yanında bâtını ve hakiki bir anlamının olduğu, peygamberler aracılığıyla gönderilen din/vahiy zaman içerisinde zahiren değişkenlik gösterebilirken, dinin/vayhin bâtını yönünün değişken olmadığı bilinmeli ve bu yüzden esas olan bâtını hakikate ulaşabilmek içinse İsmaili olmak gerekmektedir (Tan, 2009: 82).

İsmaililik'te Mehdi'nin yokluğunda, mezhebin önderliğini imamlar üstlenmişlerdir. İsmaililiğin teorisyenleri geliştirdikleri felsefi doktrinde imamın varlığına ve imama kayıtsız şartsız itaat gibi esaslar, İsmaililerin birbirine olan bağlılık duygusunu artırarak mezhebin güçlenmesine ve on birinci yüzyıldan, on üçüncü yüzyıla

kadar suikastçı bir terör örgütü olarak faaliyet göstermesine zemin hazırlamıştır (Hourani, 1947: 8). Özellikle dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda Hindistan, İran, Yemen, Mağrib ve Mısır'ı da kapsayacak şekilde yapılan davetler İsmaililiğin bu coğrafyalarda kendisine yer edinmesine ve siyasal arenada güç kazanmasını sağlamıştır (Tan, 2009: 77-79). Ayrıca Ubeydullah el-Mehdi'nin kendisini İsmaililiğin yeni lideri olarak ilan etmesi ve akabinde Mağrib'te bulunan İsmaililerin desteğini alarak Mısır'da Fatîmi halifeliğini kurması, yıllarca bir yeraltı örgütü gibi faaliyet gösteren İsmaililer daha görünür hale gelmiştir (Tan, 2012: 114-116). Ancak ilerleyen süreçte Fatîmi halifelerinden Hâkim Bi-emrillâh'ın ve yardımcısı Hamza b. Ali tarafından doktrine edilen Dürziliğin ortaya çıkışı İsmâliyye'nin zayıflamasına ve en nihayetinde Doğu İsmâilileri (Nizâriyye, Müsta'li) ve Batı İsmâilileri olarak ikiye bölünmesine neden olmuştur (Öz & Şek'a, 2001: 129).

1171'de Selahaddin Eyyübi'nin Fatimilere son vermesinin ardından İsmaililiğin Nizâriyye kolu Hasan Sabbah önderliğinde Alamut Kalesi merkezli yeni bir oluşum kurarak İsmailiyye teolojisine yeni eklemeler yapmıştır (Tan, 2012: 129-132). Hasan Sabbah tarafından kurgulanan yeni İsmaili öğretiyeye göre üç dönem vardır. Bunlar; birinci setr, kıyamet (açıklık) ve ikinci setr dönemleridir. Setr dönemlerinde imam gaybettedir ancak kıyamet döneminde ise imam görünürdedir (Ay, 2013: 156). Hasan Sabbah geliştirdiği teolojik fikirden hareketle kendisini imam ilan ederek, insanlığın kıyamet döneminde olduğunu ve bu nedenle de İslam tarafından haram kabul edilen birçok şeyin artık helal olduğu ve ibadetlerin yerine getirilmesi gerekmediğini deklare etti (Öz & Şek'a, 2001: 131). Ona göre kıyamet döneminde, inananlar zahirin arkasındaki bâtını görmeye başlıyor ve böylece dinin getirmiş olduğu emir ve yasaklardan muaf oluyorlardı. Çünkü onlar Allah ile beraber olduklarından asli ibadetlerini yerine getirmiş varsayılıyordu (Ay, 2013: 157).

Hasan Sabbah'ın önderliğinde Nizari İsmailiyyesi; Sabbâh'ın geliştirdiği teolojik felsefe, müritlerinin zihninde yaratmayı başardığı cennet metaforu ile döneminin önde gelen devlet ve siyaset adamlarına karşı bir suikast örgütü gibi çalıştı (Özaydın, 1997: 348). Sabbah ve fedailerinin suikast ve sindirme politikalarına karşı Selçuklular ne kadar mücadele etmişlarseden nihai bir çözüme ulaşamamıştı (Tan, 2012: 133). XIII. yüzyılda Moğollar Batıya yönelik düzenledikleri akınlarla birçok devleti ve şehri yerle bir etmişti. Nitekim Moğollar 1256 yılında yıllardır kimsenin alamadığı Alamut kalesini alarak; kaleyi yerle bir etti ve Nizari İsmaililerini dört bir tarafa dağılmasını sağladı (Ay, 2013: 158). İsmaililer bu saldırıdan sonra kendilerini gizleme yoluna başvurdu ve tasavvuf temelli bir yaşam biçimini benimsediler (Öz & Şek'a, 2001: 132).

Alamut'un düşmesinden sonra dünyanın birçok noktasına dağılan İsmaililer; çoğunlukla Hindistan, Pakistan, İran, Yemen ve Suriye'de yaşamaktadırlar (Tan, 2012). Etnik köken açısından Arap olan Suriyeli İsmaililer ise, geçmiş yüzyıllarda İsmailiyye mezhebi için önemli merkezler olan Hama'ya bağlı Salamiya ve Al-Khawali şehirlerinde kümelenmiştir (Haidar, 2007: 147). Suriye İsmailileri dini önder olarak ise Ağa Han'a bağlıdırlar (Tekin, 2018: 12).

İsmaililerin Suriye'deki varlığına bakacak olursak; İsmaililer %1-1,5 gibi bir oranla ülkedeki en küçük dini azınlıklardan biri oluşturmaktaydı (Dam, 2000: 17) ve İsmaililerin 1940'lı yıllarda Suriye nüfusu içerisinde yaklaşık 30 bin kadardı (Hourani, 1947: 76). Ancak İsmaililer bu nüfus oranlarına rağmen Fransız manda yönetiminden Hama'dan ayrılarak özerklik statüsüne haiz ve Fransa'ya bağlı bir yapılanma talep ettiler ve bunun için de o günün şartlarıyla bin beş yüz kadar da imza toplamışlardı (White, 2011: 89). Ancak Fransızlar İsmaililere istediklerini vermemişti. Hourani'nin 1947 yılında yaptığı çalışmasına (1947: 85) göre, İsmaililer diğer azınlıklardan farklı olarak kendi hallerinde içe dönük ve siyasal alanda herhangi bir etkinliği bulunmayan bir gruptu. Ancak Haidar'a göre, İsmaililer çeşitli legal-illegal laik sol ve milliyetçi

siyasal oluşumların içerisinde yer alarak 1960'lı yıllarda Suriye'de meydana gelen dönüşümde önemli roller üstlenmiş ve kamuda bazı üst düzey noktaları ele geçirmişlerdi. Ancak 1970'lerin başındaki Esad iktidarı ile İsmaililerin parti-devlet-ordu kademelerindeki varlığı silinmeye başlandı (Haidar, 2007: 154).

1.2.6. Kürtler

Kürtlerin kökenleri hakkında birçok iddia ve teori ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Kimi tarihi ve antropologlar Kürtleri, Medlerin (M.Ö. 728-550) soyundan gelen bir halk; Araplar, İran'daki göçebe yaşam tarzını benimsemiş bir kavim; Türk tezlerine göre ise eski bir Türk kabilesi olan Halaç Türklerinin devamı ve son olarak İran'daki Lurların bir parçası olarak görmektedir (Sökmen, 2016: 232-233). Kürtler hakkındaki genel kabul ise Kürtlerin bir Hint-Avrupa topluluğı olduğudur (Yıldız, 2005: 5). Türkiye, İran, Irak ve Suriye coğrafyasına dağılmış bir şekilde yaşayan Kürtler, toplumsal yaşamlarında çoğunlukla feodal ve pastoral aşiret bağlarıyla örgütlenmiştir (Hourani, 1947: 95).

Suriye Kürtleri genellikle ülkenin kuzeyinde Türkiye ve Irak sınırlarında yaşamaktadırlar. Kurt Dağı (Afrin), Ayn el-Arab ve Haseke yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir (Özkaya, 2007: 91). Kürtlerin çoğı, Suriye Kürtlerinin neredeyse tamamı, Sünni İslam geleneğine bağlı bir inanç sistemini benimsemişlerdir. Kültürel ve geleneksel feodal aşiret bağlarını korumuşlardır (Ataman, 2012: 10). Bölgedeki halk arasında Kürtçe'nin Kurmanci lehçesi konuşulmaktadır (Allsopp, 2015). Suriye Kürtleri, yaklaşık %10'luk nüfus oranıyla ülkedeki Arap olmayan en büyük nüfus çoğunluğunu oluşturmaktadır (Hinnebusch, 2001: 19). Çoğunlukla kırsal yerleşim yerlerinde yaşamakta ve çiftçilikle uğraşmaktadırlar.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Kürtler, çoğunlukla Osmanlı hakimiyeti altında yaşıyorlardı. Batılı güçler savaşın arefesinde Kürtleri'de Osmanlı yönetimine karşı isyan etmelerini sağlayabilmek için onlara bağımsızlık vaadi verdi (Hourani, 1947: 96). Bundan dolayı, I. Dünya Savaşı sonrasında, Fransızların Suriye'deki direnişi kırabilmek adına izledikleri böl ve yönet politikasının etkisine Suriyeli Kürtlerin de bir kısmı kapılmıştır. Fransızların özerklik ve bağımsızlık vaatleri, Suriye'deki Kürt ulusal bilincinin artmasına neden oldu. Kürtlerin de diğer azınlıklar gibi Özel Doğu Akdeniz Birlikleri'ne alınması Kürtlerin ordu içerisinde varlık göstermesini sağladı (Ataman, 2012: 11). Orduda görev almalarına rağmen Dale'ye göre, Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan konjonktür en az onları etkilemişti. Suriye, Irak, İran ve Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Kürt topluluklar, Batılı ülkelerden bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını talep etmişlerdi. Nitekim hayata geçmeyen 1920 Sevr Antlaşması da, Kürtler için bağımsız bir devlet öngörmüştü. Hatta Irak Anayasası'nın ilk taslak metinlerinde Kürtçe, Arapça'nın yanında resmi dil olarak sayılmıştı (Dale, 2018: 40). Ancak 1920'li yılların sonlarına doğru artan Sünni Arap milliyetçi söylem nedeniyle, Fransızlar Kürt ulusal hareketine verdiği desteği büyük oranda azalttı ve faaliyetlerine yasaklamalar getirdi. Ancak 1937 yılında Cezire bölgesindeki *Amude Ayaklanması* bölgede tekrar siyasi ve kültürel faaliyetlerin yapılmasının önünü açtı (Yıldız, 2005: 27-30). Bağımsızlık sonrasında ise Suriye Kürtleri 1950'li yılların sonuna kadar, Suriye'nin sosyal ve siyasi hayatında etkin rol aldılar. Öyleki 1949 yılında askeri darbeyeyle yönetimi ele alan Kürt asıllı General Hüsnî Zaim ve Kürt asıllı Başbakan Muhsin el-Berazi ülkede bir Kürt Cumhuriyeti kurmaya teşebbüs etmişlerse de aynı yıl Albay Sami Hınnavi tarafından devrilmişti (Sökmen, 2016: 237). Ancak ellili yılların sonuna doğru ülkede ve bölgede meydana gelen olaylar Kürtlerin aleyhine oldu. İlk olarak 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması, 1961 yılında Irak'ta başlayan Kürt

İsyani ve 1963 yılında Baas rejiminin iktidara gelmesiyle birlikte, Kürtlerin asimile edilmesi projesi gündeme geldi (Savelsberg & Tejel, 2017: 23-24).

1.2.7. Türkmenler

Türkmenlerin Suriye coğrafyası ile tanışmaları çok eskilere dayanmaktadır. Abbasiler döneminde Türkistan'dan gelen Türklerin orduda görev almaya başlamaları ile birlikte, Türkler Abbasilerin düşmanı Bizans ve Fâtımîler ile mücadele etmek için Suriye, Filistin ve Doğu Akdeniz bölgelerinde görevler üstlendiler (Bademci, 2016: 40). Türkler bu süreçte Tolunoğlu Ahmed Bey önderliğinde, Abbasi-Fâtimî çatışmasından faydalanarak bölgedeki ilk Türk devleti devletini kurdular (Umar, 2004: 7). Ancak bu devletin ömrü uzun erimli olmadı ve yıkıldı. Bölgenin esas itibarıyla Türkler açısından yurt olarak tutulması 1040 Dandanakan Savaşı sonrası Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla oldu (Sevim, 2000: 35). Savaş sonrasında Tuğrul Bey Abbasi halifesinden; hilafet merkezini Büveyhilerden ve Hac yolunu Fâtımîler'den temizlemek için izin almasının akabinde, ilk önce hilafet merkezini Büveyhilerden sonra ise Suriye seferi ile bölgedeki Fâtımîleri temizleyerek, Suriye'yi Türkmenler için bir yurt haline getirdi (Turan, 2019:205-207).

Bölgeye yapılan ilk büyük Türkmen iskânı, Türkmen Beyleri Atsız, Söklü ve Kurlu tarafından 1069-1070 yılları arasında yapılan üç bin çadırılık büyük iskândır (Kirişcioğlu, 2013: 7). Bu ve önceki iskânlarda Türkmenler genellikle Halep, Lazkiye, Trablusşam, Şam, Hama, Humus ve Asi nehri dolaylarına yerleşmişlerdir (Yılmaz, 2015). İkinci büyük iskân, Moğollar ile yapılan Köseadağ Savaşı sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılış aşamasına girmesiyle birlikte ülkedeki asayişin bozulması ve Moğolların işgal ettikleri yerlerdeki zulümleri; Bayat, Afşar, Beğdilli ve Döğer oymaklarından oluşan yaklaşık 40.000 çadırılık Türkmen aşiretlerinin bölgeye göç etmesine neden olmuştur (Kafalı, 1973: 33). Üçüncü büyük iskan ise Osmanlı'nın

bölgeyi fethetmesine müteakip 17. ve 18. yüzyıllarda, sonrasında Osmanlı Rus Savaşları (1828-1876) neticesinde Türkler, Çerkezler ve Çeçenlerin yerleştirilmesiyle olmuştur (Tekin, 2018: 391-393).

I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonrası Suriye'deki Türkmenlerin varlığı tartışma konusu oldu. Türk etnisitesinin varlığı yeni kurulan Suriye yönetimlerinde yok sayılmaya çalışıldı. Ancak bu durum Suriye'deki Türk varlığı gerçeğini değiştiremedi. Nitekim Atatürk bölgedeki Türk nüfusu için: *“İskenderun, Antakya, Cebelsem'an, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep ahalisinin dörtte üçünün Arapça tekellüm eder. Türk olduğu her vesile ile hatırdâ tutulmalı ve her dâvada bu esas ittihaz edilmelidir”* (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 2006: 19). Nitekim 1906 yılına ait bir Halep Vilayet Salnamesi Atatürk'ün bu tespitini destekler mahiyettedir. Salnamaya göre; Halep ve hinterlandında 200 bin, Lazkiye'de 150 bin, Telkere'de 50 bin, Golan'da 100 bin ve ülkenin diğer bölümlerinde 300 bin olmak üzere yaklaşık bir milyon Türk etnisitesine mensup insanın varlığı söz konusudur (Ak. Güler, 2017: 282). Suriye'deki Türkmenlerin kahir ekseriyeti kırsal kesimde yaşamaktadırlar ve kırsal kesimde yaşayanların milli kimlik duygusu şehirde yaşayan gruplara nazaran daha yüksektir (Tekin, 2018: 397). Türkmenler Suriye'nin dört bir noktasına irili ufaklı gruplar halinde dağılmış olsa da, genellikle bu gruplar bir arada yaşama eğilimi göstermektedirler (Şan, 2016). Kuşkusuz bu durum Türkmenlerin bir azınlık olarak kimliklerini ve kültürlerini koruma refleksinden kaynaklanmaktadır. Ancak yinede Suriye'deki Araplaştırma politikası ve eğitim dilinin Arapça olması birçok Türkmen topluluğunun asimile olmasına neden olmuştur (Güler 2017:308). Suriye Türkmen Meclisi Başkanı Abdurrahman Mustafa bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Açıkça söylemek gerekirse söz konusu baskı ve tehdit merkezli dönem içerisinde “Türkmen” olmak Türkmenler için çok zordu. Sistem/rejim her şekilde “Suriyeli” üst kimliğini dayatıyordu. Böylesine bir süreçten ve süzgeçten geçen Suriye Türkmenleri özellikle dil konusunda büyük oranda Araplaştırma politikasına maruz kaldılar. Eğitim sisteminin katı bir şekilde Arap/Suriye milliyetçiliği ile örülü olması Türkmenlerin “milli ve kültürel kimliğini” direk olarak hedef aldı. Kırsalda yaşayan Türkmenler her ne kadar resmi olarak değil ama gayri resmi olarak Türkçeyi kullanmaya devam etseler de şehir merkezlerinde yaşayan Türkmenler Türkçeyi unutmaya mahkûm edildiler” (Mustafa, 2015).

Türkmenlerin sosyo-ekonomik durumları incelendiğinde, büyük çoğunluğunun sosyal statüsünün orta ve alt sınıf bandında olduğu görülmektedir. Türkmenler geçimlerini genellikle tarım ve hayvancılık üzerinden sağlamaktadır (Kirişcioğlu, 2013: 11). Türkmenlerin kahir ekseriyeti Sünni-Hanefi İslam itikadına bağlıdırlar. Şan’a göre (2016: 39), Suriye siyasal hayatında Türkmenlerin, kendilerini ifade edebilecekleri herhangi bir siyasal oluşuma, Esad yönetimi izin vermemiştir. Ancak Baas ve rejim ile sorunu olmayan kimi Türkmenler siyasette ve bürokrasi de bazı kademelere gelebilmektedir.

Suriye Türkmenlerinin ülke genelindeki demografik dağılımına baktığımızda; Türkmen nüfus Şam, Halep, Humus, Golan(Kuneytra), Hama, Rakka, Lazkiye bölgelerinde yoğunluk göstermektedir.

Şam’da üç farklı Türkmen topluluğu yaşamaktadır. İlk topluluk Osmanlı döneminden kalma zengin aileler; ikincisi 1967 Arap-İsrail savaşlarında, Golan tepelerinin işgal edilmesinden dolayı göç eden Golan Türkmenleri; üçüncüsü Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber uygulanan devrimlerden memnun olmayıp göç

etmek zorunda kalmış Türkiye Türkleri (Güler, 2017: 284). Şamda Türkmenler çoğunlukla Berze, Mesekin, Kadem, Cobar Hırmallı, Muhayyem, Hacer Esvet, gibi mahallerlerde yaşamakta olup, birçoğu Türkçeyi unutmuş ve Araplaşmışlardır (Şan, 2016: 23). Halep Türkmenleri çoğunlukla şehir olarak Azez, El-Bab, Münbiç, Carablus, Çobanbey, (Bademci, 2016: 183) yaşamaktadırlar. Humus Araplaşmış bir Türkmen şehridir. Humus'ta insanların sıklıkla kullandığı "*Humus'ta kim derse ben Türkmen değilim aslında o Humuslu değildir*" atasözü bu durumu net bir şekilde özetlemektedir (Orhan & Öztürkmen, 2011: 54). Babı Amr, Sultaniye, Babı Türkmen Bab Tudmur, Tesnin, Kırad Dasniye, Umulkasab, Tel Keleh, Muhtariye, Harra, Hasirciye, Zafarani, Cub El Zeyit, Düğerli, Baruha, Teldau Meşrue Gıneye, Sinisil, Hırbıt Sude, Telbise, Zimemir, Şabaniye, Dar El Kebir, Semekiyat, Cuseye, El Huseyniye, Sabuniye Humus'taki önemli Türkmen yerleşimlerindenidir (Şan, 2016: 21-22). Şam'ın Güney Batı kısmında yer alan Golan, diğer ismiyle Kuneytra ise Türkmenlere ev sahipliği yapan bir başka bölgedir. Göçebe bir yaşam tarzını sürdürmeye devam eden Golan Türkmenleri çoğunlukla; Huseyniyet, El Türkmen, Maaran, Hafar, Kadiriye, Ain, El Sümsüm, Ahmadiye Dubayya, Razaniye, El Sindiyane, Kafer Naffah, Olayka, Mugayr gibi yerleşim yerleri etrafında kümelenmişlerdir (Bademci, 2016: 197). Hama ili de çok sayıda Türkmen'e ev sahipliği yapmaktadır. Türkmenler genellikle; Tel Hasan Paşa, Tel Sinan, Ayıl El Nısır, Uveir, Kuputulhat, Osmaniye, Tirimis, Caciye, Circisi, Tıllıf, Hilleh, Dir Firdis, Aşık Ali, Huveir Türkmen, Aydın Debiş Hırmıl, El Beydae, Beit Nater, Beit Aslan, Gartman gibi köy ve kasabalarda yaşamaktadırlar (Güler, 2017: 299).

XVII. yüzyılda Arap yarımadasından Suriye'nin içlerine Rakka bölgesine göç eden Şammar ve Aneze gibi Arap kabilelerin bölgedeki huzur ortamını bozması ve civardaki halkı taciz edici eylemlerde bulunmaları (Kafalı, 1973: 34) nedeniyle Osmanlı yönetimi tedbir olarak Rakka ve Halep çevresine Türkmen aşiretleri iskân etmiştir (Şan, 2016: 27). Dulkadiroğulları Devleti'nin de torunları olan Rakka Türkmenleri; Tel

Hamam, Menara, Hamam Türkmen Garbi, Doğaniye, Hırbit Zirih, Suluk, Tel Fındır, Sırt Biratvan, El Azize, Belva, Demeşliye, Zeybagiye, Hamam Türkmen Şarki, Cubul Arus, El Vasita, Yargoy, Kantara, Tel Mendo, Rucim El Cahaş gibi yerleşim yerlerinde yaşamlarını sürdürmektedirler (Orhan & Öztürkmen, 2011: 58). Lazkiye Türkmenleri ya da popüler ismiyle Bayır-Bucak Türkmenleri, söz konusu Suriye Türkmenleri olduğunda ilk akla gelen gruptur. Bayır Bucak, Hatay il sınırı ile Lazkiye arasındaki bir bölgede konumlanmaktadır. Bölgedeki Türkmenler Osmanlı tarafından iskân edilen Karamanoğlu Türkmenleridir (Şan, 2016: 19). Bayır-Bucak cumhuriyet öncesi dönemde Hatay'ın Yayladağı ilçesine bağlı bir nahiyeiken Fransızların Yayladığı ve Bayır-Bucak arasında yer alan ve çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Keseb kasabasını Türkiye'ye bırakmamak için, bölgeyi Suriye topraklarına dâhil etmişlerdir (Bademci, 2016: 202).

Suriye'nin 1946 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra Hüsnî Zaim dönemi hariç olmak ile birlikte Suriye'de yönetimi ele alan her hükümet Türkmenlere karşı baskı ve sindirme politikaları uygulamaya koydu (Bozoğlu, 2021: 3). Hatay'ın anavatanına katılmasıyla Suriye topraklarındaki Türkmenler üzerinde baskılar artırıldı, pasaport isteyenlere pasaport verilmedi ve kaçak yollarla Türkiye'ye gidenlerin vatandaşlıkları ellerinden alındı (Kirişçiöğlu, 2013: 11). 1957 Krizi'nden bir yıl sonra yapılan Toprak Reformu ile Türkmenlerin toprakları kamulaştırılarak, göçe zorlandılar (Bakır & Pekin, 2019: 101).

1.3. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Arap Milliyetçiliğinin Durumu

Araplar, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde milliyetçilik düşüncesi ile en geç tanışan etnik unsurlardandır. I. Dünya Savaşı'na kadar Arap coğrafyasında ve Araplar arasında Batılı anlamda bir milliyetçilikten bahsedemeyiz. Bu dönemde meydana gelen çeşitli olaylar ve bazı Arap entelektüellerinin başlattığı edebi ve kültürel canlanma Arap milliyetçiliğinin oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Haddad'a (1994: 217) göre, ilk dönem Arap milliyetçileri heterojen bir yapıda ve proto-milliyetçi bir görünüm sergilemiş ve Balkan ulusları gibi ayrılıkçı bir politikadan ziyade Osmanlılık içerisinde adem-i merkeziyete dayalı, ittihad-i anasırı merkeze alan bir idari yönetim anlayışını benimsemişlerdir. Arap milliyetçilerinin ayrılıkçı politikalar yerine özerkliği savunmalarındaki sebep, onların Osmanlı İmparatorluğunu Arap ulusunu, Batı'nın emperyal emellerine karşı korumada bir kalkan olarak düşünmeleri idi.

1.3.1. Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı Üzerine Tartışmalar

1940-1970'li yıllarda Ortadoğu coğrafyasını kasıp kavurun kitleleri peşinden sürükleyen Arap milliyetçiliği bir zamanlar dünya siyaseti ve akademik hayatı için önemli bir fenomen olmuştur. Ancak etki düzeyi bu kadar yüksek bir ideolojinin ilk olarak ne zaman ve nasıl ortaya çıktığına dair üzerinde konsensüs sağlanmış bir dönem veya tarih yoktur. Ancak bazı entelektüellerin ve farklı akademik ekollerin kendilerine göre çeşitli görüş ve tespitleri bulunmaktadır. Özetle bu görüş ve tespitler: Arap milliyetçiliğini, Napolyon'un 1798 Mısır işgali ve Mısır'ın Avrupa siyasal düşüncesi ile tanışmasına (Danış, 2020: 73); milli duygular yerine dini saiklerle yapılmasına rağmen düzene başkaldırısından dolayı Vahhabi İsyanı'na (1801) (Tibi, 1998: 113); Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valisi olmasıyla bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel modernizasyonuna (Kireççi, 2012: 61); II. Meşrutiyet (1908) ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) izlediği merkeziyetçi ve Türkçü politikalarına (Dawn: 1962: 146); Birinci Dünya Savaşı'nın Ortadoğu'da oluşturduğu yeni konjonktüre, bağlı olarak ortaya çıkan bir ideoloji olduğunu iddia etmektedirler.

Oryantalist ekol, Napolyon'un Mısır'ı işgali ile birlikte Arap coğrafyasında bir değişim rüzgarı estiğini ve bu rüzgarın, Napolyon ile birlikte gelen Fransız

araştırmacıların Mısır'da gerçekleştirdiği sosyolojik, arkeolojik ve antropolojik çalışmalarla beraber Mısır'ın İslam öncesi Firavunluk dönemini aydınlatarak, kimi Mısırlı Arap entelektüeller tarafından İslam öncesi Mısır tarihinin benimsenmesine katkı sağladığını iddia etmektedir (Kireççi, 2012: 60). Hiç kuşkusuz, Napolyon dönemindeki önemli değişikliklerden biri de matbaanın kurulmasıydı. Matbaa ile birlikte kültürel ve edebi anlamda birçok Arapça eser yayımlanmıştır (İnayet, 1991: 38-39). Bu durum Mısır'daki bazı entelektüel grupların Avrupa düşüncesi ve bilimi ile tanışmasına vesile olmuştur. Yine bu dönemde kurulan Mısır Enstitüsü (*Institut d'Egypte*) Arap coğrafyasında batılı anlamda ilk okuldu (Tibi, 1998: 100). Okul Batı düşüncesi ile Mısır arasında akademik ve kültürel bir köprü işlevi görmekteydi. Bessam Tibi, Napolyon'un Mısır'daki etkisini anlatabilmek için Hans Henle'nin şu sözüne yer verir: “*Napolyon, Doğu Prensesini bin yıllık uykusundan uyandırmıştır.*” (Ak. Tibi, 1998: 97).

Öte yandan, George Antonius ve bazı Arap entelektüelleri tarafından benimsenen Vahhabi İsyanı da, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışıyla ilgili olarak öne sürülen diğer bir görüştür. George Antonius ünlü *Arap Uyanışı* isimli eserinde XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Arap Yarımadası'nda baş gösteren Vahhabi İsyanı'nı mevcut yönetime karşı bir başkaldırı olması hasebiyle, Arap milliyetçiliğinin ilk kıpırdanmaları olarak görür. Antonius, tıpkı oryantalist ekol gibi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki modernizasyon çalışmalarını ve Osmanlı'ya karşı başkaldırısını, Arap milliyetçiliğinin oluşmasında önemli olaylardan birisi olduğuna inanmaktadır (Antonious, 2021: 23-24).

Bir diğer görüş, İTC'nin laik-milliyetçi politikalarının Arap milliyetçiliğinin kökenini oluşturduğunu öne sürmektedir. Kireççi'ye (2012: 65) göre, bu görüşü benimseyenler İTC'nin II. Meşrutiyet sonrası bölgede izlediği siyasi, idari ve maarif

politikalarını referans göstermekteydi. Daha açık bir ifadeyle, Arap nüfusun yoğun olduğu bölgelerde resmi dairelerde ve okullarda Türkçe'nin zorunlu tutulması ve bunun yer yer dikte edilmesi, Arapların imparatorlukta önemli işlerin başına getirilmediğini, Arap nüfus bölgelerinin ihmal edildiğini iddia etmekteydiler. Ayrıca Kireççi'nin vurguladığı bir diğer husus, İTC'nin pozitivist ve laik yapısının dindar bazı Arapların ötekileşmesine ve Arap toplumunun milliyetçi bir zihin dünyasına doğru kaymasına neden olduğudur. Dawn'a (1991: 12) göre, Sharabi, Tibavi, Tibi gibi bu isimler de İTC'nin izlediği politikaların Arap milliyetçiliğinin nedeni olarak düşünmekte. Ona göre, İTC'nin basında, idarede, mahkemelerde, okullarda yalnızca Türkçe'nin kullanmasını öngören kanunun –Türkleştirme politikasının – Arap coğrafyasında milliyetçi bir reaksiyona sebep olmuştur.

Son olarak bir diğer görüş, Ernest Dawn ve bazı Arap milliyetçiliği çalışan yazarların benimsediği; Arap milliyetçiliğinin olgusal olarak I. Dünya Savaşı ve sonrasında bir konusu olduğu yaklaşımıdır. Dawn'a göre, I. Dünya Savaşı'ndaki Arap İsyanı'ndan evvel Arapların etnik kaygılarından bahsetmek zordur. Çünkü bu süreçte gerek Arap entelektüelleri gerek halk, büyük çoğunlukla Osmanlılık fikrini benimsemekteydi. Ayrıca Büyük Arap İsyanı'na önderlik eden Şerif Hüseyin ve oğulları, I. Dünya Savaşı'na kadar imparatorluğa karşı bir isyan içerisinde olmamışlardır. Arap milliyetçiliği, -Osmanlılık içinde neşvünema olmuş- Tanzimat sonrası imparatorluğun modernleşme yönündeki çabalarında muvaffakiyet gösterememesi ve Batı ilerlemesini yakalayamamış olmasının bir sonucudur (Dawn, 1998).

1.3.2. Arap Milliyetçiliğinin Gelişim Uğrakları

Arap milliyetçiliği kümülatif bir yapı ihtiva etmektedir. Daha sarıh bir ifadeyle Arap milliyetçiliği belirli bir tarih, olay ve kişi tarafından ortaya çıkmış veya çıkartılmış

değildir. Ortadoğu coğrafyasının Arap Yarımadası'nda farklı dönemlerde meydana gelen hadiseler, entelektüellerin geliştirdiği fikirler Arap milliyetçiliğinin süreç içerisinde gelişmesini sağlamıştır. Bu süreçte bazı temel uğraklar söz konusudur. Bu uğraklar 1800'lü yıllarda bölgede başlayan modernleşme hareketi, Arap entelektüellerinin fikirleri ve bazı ayrılıkçı Arap örgütlerinin faaliyetleridir.

1.3.2.1. Arap Coğrafyasında Değişim ve Modernleşme

XIX. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu Batı'daki gelişmeleri yakalayabilmek, imparatorluk çapında idari, siyasi, mali ve hukuki konularda egemenliğini tesis edebilmek için bürokratik bir aydın kitlesinin aracılığıyla bazı reformları uygulamaya soktu (Şen, 2010: 29). Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce bazı ıslahat ve reform çabaları olmuşsa da hiçbiri Tanzimat kadar etkili olamamıştı. Tanzimat dönemini diğer dönemlerden ayıran en önemli özelliği devlet iktidarının merkezileşmesi yönündeki çabalardır (Tibi, 1998:142). Arap milliyetçiliğinin gelişimi açısından da Tanzimat dönemi büyük önem arz etmektedir. Azmeh'e göre, Arap milliyetçiliğinin temelini teşkil eden ana unsur Tanzimat ile birlikte Osmanlı topraklarına yayılan yeni modernite rejimiydi (Azmeh, 2000: 70). Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanlarından daha önce Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın Mısır ve Büyük Suriye ekseninde modernleşme ve Batılılaşma politikaları takip etmeye başlamıştı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da vali olmasıyla birlikte bölgedeki Arap kimliğinin farkındalığında bir değişim meydana geldi. Paşa, Fransa'dan çeşitli alanlarda uzmanlar getirterek, Mısır'da mühim bir reform sürecine girişti ve askeri, sınai, ticari ve tarım alanında önemli aşamalar kaydetti (Tibi, 1998:103-104). İzlediği modernleşme politikaları ile güçlenmeye başlayan Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa Osmanlı üzerine kurduğu baskılar neticesinde Suriye'yi almaya çalıştı. Kavalalıların Osmanlı ile arasındaki bu çatışma din temelli olmamış olsada Suriyeli Hristiyan azınlıklar arasında

Kavalalıların bu eylemleri destek ve sempati gördü. Çünkü Suriyeli Hristiyanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun takip ettiği millet politikasının onları dezavantajlı bir konuma soktuğunu ve İbrahim Paşa'nın Mısır ve Suriye'yi birleştirerek bir devlet kurabilmesi halinde, Suriyeli Arap Hristiyanların sosyal haklarında genişleme olacağına ve tebaa yerine bir Arap devletinde vatandaş statüsü kazanacaklarına inanıyorlardı (Tibi, 1998: 129-130). George Antonius'a göre (Antonious, 2021: 25), Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın takip ettiği bu politikalar: “[...]Hiçbir manada Arap olmayan her ikisini de bir Arap İmparatorluğu vizyonu ve bu vizyonun mimarları olma tutkusunu aşılamıştı.” bir Arap İmparatorluğu vizyonunun oluşmasını sağladı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'de (1832-1840) yönetimi ele almasıyla birlikte bölgede sınai, ekonomik, zirai ve maarif konularında izlediği politikalar bölgenin ekonomik hayatında bir canlanma meydana getirdi. Commins'e göre, bölgenin Avrupa ile ithalat ve ihracata ilişkisi içerisine girmesi, yerel düzeydeki sosyal yapıda önemli değişikliklerin yaşanmasına neden oldu. Örneğin, bölgedeki gayrimüslim azınlıklar çeşitli Avrupalı devletlerin Osmanlı ile ikili antlaşmalarından doğan bazı yasal boşlukları değerlendirerek, bazı Avrupa ülkelerinin vatandaşları oldular. Böylece Avrupa ile olan ticarete çeşitli hukuki ekonomik ve ticari avantajlar elde ettiler. Gayrimüslim azınlıklar, ekonomide ağırlıklarını artırırken Müslüman kesimin işlerinde ciddi düşüşler oldu (Commins, 1986: 406). Bu politikalar Levant bölgesinin ve Mısır'ın çehresini değiştirdi. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın ve bölgenin modernizasyonu için oldukça ehemmiyetli bir konu olan kalifiye insan gücünü sağlayabilmek adına Avrupa'ya öğrenci yollaması bölgenin istikbalini derinden etkiledi. Bu öğrencilerin bir kısmı 1809-1822 yılları arasında İtalya'ya diğer bir kısmı ise 1822-1844 yılları arasında Fransa'ya gönderildi (İnayet, 1991: 39). Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa vasıtası ile Suriye'de 1831-1840 yılları arasında yürürlüğe

koyduğu reformlar bölgenin istikrarlı ve modern bir görünüm elde etmesini sağladı (Ma'oz, 2006: 170). Buna ek olarak İbrahim Paşa Bilad-ı Şam bölgesindeki misyoner okullarıyla iyi ilişkiler sağladı ve onları destekledi. İbrahim Paşa bölgedeki misyonerlerin rahat bir şekilde eğitim faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi adına onlara serbest çalışma hakkı tanıdı. Böylelikle Amerikalı Proteston misyonerler ve Cizvitler bölgede okullar açtı (Bilgenoğlu, 2007: 29). İbrahim Paşa bu politikasıyla bölgede edebi ve kültürel anlamda bir Arap aydınlanmasının başlamasına önemli bir katkı sağladı.

Bessam Tibi'ye (1998: 133) göre, misyonerlik faaliyetlerinde üç grup göze çarpıyordu. Bunlar Fransız Cizvitler, Amerikan Protestanlar ve Rus Ortodokslardır. Bu gruplardan Amerikan Protestanları ve Rus Ortodoksları Arap edebi uyanışına Fransız Cizvitlere nazaran daha fazla katkı yapmıştı. Çünkü Fransızlar, kültür emperyalizmi ve sömürgecilik politikalarına odaklanmıştı. Bu yüzden Arap milliyetçiliğinin oluşumunda katkısı olan ilk entelektüellerin Fransız misyoner okullarından ziyade Amerikan Protestan okullarından yetişmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Misyoner okullarından en büyükleri Beyrut'ta faaliyet gösteren 1866'da Suriye Protestan Koleji (Beyrut Amerikan Üniversitesi) ve 1875'te Jesuit Universite Saint-Joseph idi (Zeine, 2020: 59). Bu okullarda İngilizce, Fransızca, Türkçe, Latince ve Arapça, matematik ve Arap kültürü ve tarihi dersleri okutuldu. Arap kültürü ve tarihiyle ilgili olan dersler ulus bilincinin oluşmasına katkı sağladı (Umar, 2004: 25). Ulus bilincine yaptığı katkının yanı sıra burada eğitim alan bireylerin öğrendikleri diller, dünyada meydana gelen olayları, siyasal ve felsefi tartışmaları okuyabilmelerini ve yorumlayabilme kapasitelerini artırdı (Danış, 2020: 76). Bu çok dillilik bölgede yeni bir neslin ve yeni bir edebiyatın oluşmasını sağlayarak, Arap ve bölge tarihiyle alakalı çeşitli edebi çalışmalar yapılmasının önünü açtı (Şen, 2010: 37-38). Faris Şıdyak, İbrahim el-Yazici, Edip İshak Arap edebiyatında öne çıkan isimlerdi.

Butrus el-Bustani daha önceleri Amerikalı misyoner okullarında çalışmış biri olarak (Tibi, 1998: 137), misyonerin farklı bir ajandası olduğunu düşünmekteydi. Ona göre misyonerlerin birçoğunun amacı kendi din, dil ve kültürlerini ihraç etmektir. O, misyoner eğitiminin toplumdaki bölünmeyi artıracaklarını, halkına tarihine ve diline yabancı nesiller yetiştireceğini düşünüyordu (Baktıaya, 2017: 253). Özetle, *“Milletin (Ümmet) çocuklarının kimliğini (kültürel) korumak için tek bir eğitim sistemi olmalıdır... Vatanseverlik zihinlere aşılmalıdır.”* (Ak. Abu- Manneh, 1980: 290). Misyonerlik faaliyetleri Arap kökenli halk arasındaki entegrasyonu zorlaştırdığı için Bustani buna çözüm olarak, Arap edebiyatını ve kültürünü kullandı ve 1859 yılında Beyrut'ta verdiği bir konferansta ağırlıklı olarak Arap dili üzerinde durdu. O, Arap dilinin canlandırılması için çabaladı ve Arapça'nın Latince gibi ölü bir dil olmasını engellemeye çalıştı (Baktıaya, 2017: 242). Bustani, Arapçanın çağdaş bir görünüm kazanması ve gelişmesi için çeşitli yayınlar yapıyordu. Sözlük çalışmalar bunların en dikkate değerlerindendir (Danış, 2020: 79). Abu Manneh'e (1980: 291) göre, Bustani için dil, sadece eğitim için bir araç olmaktan çok, ulusal kimliğin temel yapı taşı olması hasebiyle çok mühimdi. Bu yüzden Arapçanın ihya görevi *farz* bir ibadet gibiydi. *“...Suriye, dillerin Babil'i haline gelmemelidir... Çünkü o dinlerin ve mezheplerin Babili'dir.”* (Ak. Abu- Manneh, 1980: 291).

Eylül 1891'de Sultan II. Abdülhamit'e sunulan bir raporda, bölgede misyonerlik faaliyeti yürüten okulların Arap milliyetçiliği ve Osmanlı düşmanlığını körüklediği, bu yüzden behemehâl zaruri tedbirlerin alınması gerektiği yazılıyordu. Osmanlı tedbir olarak:

“1. Beyrut maarif idaresinin ihtiyaca göre düzenlenmesi, 2. Türkçe'ye önem verilmesi ve Osmanlı tarihinin okullarda mecbur tutulması, 3. Yabancı okullarda da Türkçe ve Osmanlı tarihinin okutulmasının mecbur tutulması, 4.

Müslüman çocukların da yabancı okullara gitmesinin sağlanması, 5. Sayda Sur, Akka, Hayfa, Trablus, Lazkiye gibi yerlerde çoğalan yabancı okullara karşı Osmanlı'nın birer okul açtırması, 6. Bilgi ve ahlak sahibi kişilerin öğretmen atanması, 7. Türkçe'yi bilmeyenlerin memuriyetlerinin kabul edilmemesi, 8. Yazışma ve ilanların Türkçe olmasına itina gösterilmesi” (Ak. Umar, 2004, s. 25).

Sultan II. Abdülhamit döneminde bölgedeki misyoner okullarının faaliyetlerini engellemek için Suriye Vilayeti'nde altmış bir okul açtı. Bu okulların yanı sıra, yetişmiş insan gücü sağlayabilmek adına yüksekokullar açıldı, bunlardan en bilineni 1903 Şam Tıp Mektebi'dir (Şen, 2010: 154-155).

1.3.2.2. Arap Siyasal Düşüncesinin Gelişiminde Arap Entelijansiyasının Fikir ve Tutumları

Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın iktidarı ele geçirmesiyle, modernleşme çabaları içerisine girmiş ve yetişmiş insan gücü sağlayabilmek adına Avrupa'ya öğrenciler göndermişti. Bu öğrencilerden Rifa'a Rafi et-Tahtavi (1801-1873) en dikkat çekici isimlerdendir. Tahtavi Fransa da eğitim aldığı sürede *“kanun önünde eşitlik, jüri tarafından yargılanma da dâhil olmak üzere hukuka uygun süreç, yargı bağımsızlığı, inanç özgürlüğü ve özel mülkiyetin (kamu yararının söz konusu olabileceği durumlar hariç) dokunulmazlığına ilişkin hükümlerden etkilenmiştir...”* (Nuseibeh, 1959: 117). Saint Simon, Voltaire ve Montesquieu Avrupa aydınlanmasının önemli isimlerinin düşüncelerinden istifade etti. Montesquieu'nun *‘erkler ayrılığı’* üzerine görüşlerinden hareketle; yöneticilerin işlerini yaparken şariat dairesi içerisinde ve şariatın kendi kişisel egemenliklerinin üstünde bir konumda olduğunu unutmadan ve keyfiyete kaçmadan yönetmeleri gerektiğini savundu (Tibi, 1998: 109-110).

Tahtavi, Paris'te kaldığı süre zarfında Batı'nın ekonomik, sınai, askeri, kültürel ve akademik dahası birçok açıdan Müslüman ülkelerden ileri olduğunu yerinde teşhis etmişti. Ona göre, Avrupa'nın ilerlemesinin nedeni bu ülkelerdeki vatanseverlik duygusuydu. Vatanseverlik, Batı ve İslam dünyası arasındaki farkı kapatmanın ve ilerlemenin temel araçlarından biriydi (Dawn, 1991: 5). Tahtavi'nin kullandığı vatanseverlik nosyonu bugünkü manada bir vatanseverlik tanımını ifade etmemektedir. O daha çok, İbn-i Haldun'un kullandığı haliyle –asabiyetle- açıklanabilecek bir kavramdır. Özetle, kişinin doğup büyüdüğü toprağa karşı sahip olduğu bağımlılık duygusudur (İnayet, 1991: 49). Tahtavi kaleme aldığı yazılarında ulus ve vatan kavramlarını sıklıkla irdeledi. Ulus ve vatan kavramları birbirini tamamlayan iki yapboz parçası gibiydi. O şu sözüyle bu durumu net bir şekilde ifade ediyordu: “ *...Mısır bir vatandır ve Mısırlılar da vatanlarını sevmesi gereken bir ulustur...* ” (Dawn, 1998: 137). Ayrıca bir toprak parçasında yaşayan bireylerde “*Hubbü'l Vatan*” (vatan sevgisi) duygusu gelişmemişse, oradaki söz konusu medeniyetin yozlaşması ve nihayetinde çökmesi beklenen bir durumdur (Tibi, 1998:111).

Tahtavi yaptığı bu değerlendirmeler ile Arap siyasal düşün hayatında farklı bir yer edindi. Hukuk ve vatan kavramları üzerine geliştirdiği fikirler ardılları tarafından üzerlerine farklı yorumlar katılarak daha da geliştirildi. Bu yönüyle Tahtavi muhtemelen “*Arap ve Batı siyasi düşüncesini uzlaştırmaya çalışan ilk modern Arap düşünürdü*” (Nuseibeh, 1959: 109).

Batı'da Rönesans ve Reform sonrası oluşan Aydınlanma iklimi ile birlikte Avrupa, sosyal, ekonomik ve bilimsel açıdan ciddi bir dönüşüm yaşamıştı. Haim'e (1962: 6) göre, Batı'nın bu dönüşümü, XIX. Yüzyılda İslam'ı iki büyük sorun ile karşı karşıya bıraktı. İlk olarak Müslüman ülkelerin Avrupalı devletlerin emperyal emellerine nasıl karşı koyacağı; iki, Batı'nın ilerleyişi karşında İslam'ın inanç ve yaşam sisteminin

gerici bir yapı olduğu iddiası. İkinci sorun birincisinden çok daha tehlikeliydi çünkü bu görüş İslam dünyasında ki bazı entelektüeller arasında taraftar bulabiliyordu. Şüphesiz bu durum İslam'ın yıpranmasına neden olmaktaydı. İşte bu noktada Haim şöyle demiştir: *“İslam kendisini savunmak için birçok girişimde bulunmak zorundaydı ve bu girişimlerden en önemlisi ve kesinlikle en etkilisi Cemaleddin Afgani'ydi (1839-1897) ”* (Haim, 1962: 6).

Afgani, Müslümanların Batı sömürüsüne karşı, nasıl bir cevap verilmesi gerektiği problematiğinden hareketle buna bir çözüm yolu aramıştı. Bu soruna cevaben Avrupa modernizmini ve Arap kültürünün harmanladı (Tibi, 1986: 21). Afgani, Batı'nın İslam dünyasında kültürel bir erozyona yol açmasını ve söz konusu emperyal bir işgalini önlemek amacıyla, İslami bir reform yapılması gerektiğini ve bütün ümmetin birlik olup Avrupa'ya karşı durması gerektiğini düşünüyordu (Davışa, 2004: 17). Afgani, yalnızca Batı dünyasına karşı gelmekle kalmıyor, aynı zamanda Müslüman toplumlar içerisindeki despot yöneticilerinde iktidardan düşürülmesinin bunun sulh ile yapılamadığı durumlarda suikast gibi saldırı eylemlerine başvurarak yönetimin zorlada olsa değiştirilmesinin bir gereklilik olduğunu takipçilerine vaaz ediyordu. Onun bu görüşleri İslam dünyasında siyasal devrimci aktivist bir ruhun neşet etmesini sağladı (Tauber, 1993: 22). Çünkü Afgani, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve anayasacılık gibi daha çok liberal söylemle özdeşleşen fikirlerin sadık bir savunucusuydu. (Nuseibeh, 1959: 123).

Afgani, İslami dayanışmanın etnik aidiyetler üzerinden olan dayanışmaya göre daha güçlü olduğuna inanmaktaydı. Kuşkusuz bunda İslam'ın etnik aidiyet ve kimlikleri aşan düşünce sistematığının de etkisi büyüktü (Haim, 1962: 13). O, İslam dünyasında başlayacak bir eğitim seferberliğiyle birlikte dinin asrın şartlarına uyarlanarak, İslam dünyasının içinde kaldığı geri kalmışlık sarmalından kurtulup makûs talihini

yenebileceği düşüncesi içerindeydi (Antonious, 2021: 61). Nuseibeh'e göre, Afgani'nin Pan-İslamist çıkışı, Avrupa'dan İslam dünyasına ithal edilmek istenen laik milliyetçiliği durdurmaya çalışan ve bu amaçta muvaffak olamayan bir teşebbüstü (Nuseibeh, 1959: 122). Kemal Karpat'a göre, II. Abdülhamit döneminde ki Pan-İslamist politikalar o günün ulusal ayrılıkçı hareketlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Afgani'de hem II. Abdülhamit'ten aldığı bazı yardımlar hem de savunduğu Pan-İslamist görüşleri dolayısıyla bir Arap milliyetçisi olmaktan ziyade bir Müslüman milliyetçisiydi (Karpat, 2017: 152). Ancak Afgani'nin Batı karşıtlığı ve İslam'ın ilerlemeye karşı olmadığı, bilakis ilerlemeci bir yapıda olduğu görüşü, Arap milliyetçileri üzerinde etkili olmuştu.

Afgani'nin tilmizi olan Muhammed Abduh (1849-1905) dönemin bir başka önemli İslami modernistidir. Abduh'da Afgani gibi sorunun İslam'da olmadığı, sorunun Müslüman toplum ve yöneticilerin, İslami yaşam tarzından ve Arap köklerinden uzaklaşarak tercih ettikleri yeni yaşam tarzının onlarda bozulmalar yarattığı söylemiştir. Bunun sonucunda da, İslam dünyasının Batı'dan hem teknik hem de bilimsel anlamda geri kaldığını düşünmekteydi. O bir yazısında bu durumu şöyle izah etmişti:

“Müslümanlar, maneviyatlarını olumsuz etkileyen bir dönem yaşayarak inançlarının esaslarından uzak bir dönem geçirdiler. Onları birbirlerine bağlayan inanç bağı zedelediler çünkü sahip oldukları imanın kaynağını ihmal ettiler... Zaaf ahlâkî sahadaki çürüme ile devam etti, oradan davranışlara intikal etti ve ruhların alçılmasıyla nihayetlendi. Bundan dolayıdırki insanların birçoğu tüm ömrünü yemek, içmek, üremek ile geçiren ve birbirleriyle mücadele eden mahlûklara benzediler. Bundan sonra, haşmet Allah'a, peygamberine ve halifesine veya onları yöneten birinin üzerine olmuş, onlar için hiç farketmezdi.”
(Ak. Dawn, 1998, s. 148).

Ona göre, Müslümanlar Batı'daki ilerlemeleri alıp kullanabilmeliydiler çünkü Batı dünyasının içinde bulunduğu müreffeh sosyal yapının tesis edilmesinde tahrik edici vaka Müslüman bilim ve fikir adamlarının geliştirdiği yeni düşünce sistemi idi (Dawn, 1991: 8-9). Müslümanlar bir açıdan Batılılardan kendilerine ait olanı geri almalıydı.

Abduh ve Afgani her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı emperyalizmi ve Müslümanlar arasında bir kalkan olduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı güçlere karşı savunulmasının dinin bir emri olduğunu savunuyorlardı (Haim, 1962: 46). Abduh'a göre Osmanlı, İslam'ın muhafaza edilmesinde tek başınaydı ve o olmadan İslam dininin de yeryüzünde hiçbir hükümler kalmayacaktı (Chalala, 1987: 24). Ancak Abduh, Ernest Renan ile girdiği tartışmada İslam'ı savunmak için argüman olarak; İslam'ı geniş kitleler (Arap olmayanlar) kabul ettikçe İslam yorumunda ve yaşantısında İslam'ın özünden kaynaklanmayan sorunlar ortaya çıktığını öne sürdü. İslam'ın ve halifelik makamındaki ataletin kökenlerini hem yabancı unsurlarda hem de Abbasi halifelerinin yönetiminde ve orduda Arap olmayan unsurlara yer vermesinde araması; Abduh'un bu görüşlerinden halifelik makamının Türklerin elinde olmasından rahatsızlık duyduğu düşüncesi hâsıl olabilir ancak o halifeliğin Türklerde olmasına karşı değildi, sadece Osmanlı hilafetinin ıslah edilmesi gerektiğini düşünüyordu (Baktıaya, 2017: 310). Halifeliğin Osmanlılardan alınarak Arap soylu bir hanedana verilmesi fikrini bir başka modernist, Abduh'un öğrencisi Reşit Rıza dile getirecekti.

Reşit Rıza (1865-1935) öncülleri gibi İslam'ın içinde bulunduğu duruma çözüm aramıştır. O da Afgani ve Abduh'da olduğu gibi *Asr-ı Saadet* dönemi İslam'ına ve Arap ırkının şan ve şerefle dolu mazisine atıf yaparak çözümü işaret ediyordu. Bunun yanı sıra Müslümanların kurtuluşunu, halifeliğin ıslah edilmesinde ve onu gasp eden

Türklerden geri alınıp, Arap kökenli birisine daha açığı Kureyş kabilesinden birine verilmesini öngörüyordu (İnayet, 1991: 179-180). Her ne kadar Türkler büyük bir imparatorluk kurmuşsa da ona göre, İslam tarihindeki en şanlı devirler ve en büyük zaferler Araplara aitti (Daviş, 2004: 19). Dil konusunda ise tavrı çok netti, Arapça'nın eski ihtişamına kavuşması ile İslam'ın mazideki şanlı günlerine kavuşmasını birbirine eş tutuyordu (Umar, 2004: 40).

Haim'e göre, Reşit Rıza yazılarında Arap kültürünü, tarihini ve etnisitesini yazılarında ön plana çıkarmış, halifelik makamı üzerinden Türklere yüklenmişse de 1908 Jön Türk devrimine kadar Osmanlıcılık ideolojisi içerisinde kalmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında oluşan Türkçü siyasi atmosfer sonrası Arap milliyetçiliği ideolojisine savunmaya başlamıştır (Haim, 1962: 23-24).

Abduh'un bir başka öğrencisi Abdurrahman el-Kevakibi (1849-1902) yazdığı iki kitapla Arap milliyetçiliğinde farklı bir evreye geçişi simgelemektedir. Öncelikle yazdığı *İstibdatın Doğası* (Tabai el İstibdat) isimli eserinde, II. Abdülhamit döneminin, baskıcı rejimini eleştirdi. Ona göre, istibdat hesap verilebilirliğin olmadığı, keyfiyete dayalı bir yönetim anlayışıydı. Eğer bir yönetici istibdat rejimi ile halkını yönetiyorsa, o yöneticinin Müslümanlığı dahi sorgulanabilirdi. Çünkü İslam temelde insan hürriyeti üzerine inşa edilmiş, istişare ve adalet mekanizmalarıyla takviye edilmişti (Kılınçkaya, 2015: 39-40). Kitabında, tiranın bilinçli bir şekilde halkını cehalet içinde bıraktığını ve bu sayede halkın olup bitenlere, keyfi yönetime, zorbalığa ve kamudaki yozlaşmaya ses çıkarmasını engellediğini, halkın ancak bilgi sahibi olması halinde sorgulamaya başlayarak tiranı yerinden edebileceğini vurguladı (Tauber, 1993: 26-27). Kevakibi'ye göre, yürütmenin yasamaya karşı hiçbir sorumluluğunun olmadığı anayasal sistemler despot yönetim anlayışının benimsendiği sistemlerdir. Bu yüzden yürütme erkinin

yasama erkine karşı sorumlu olduğu yönetim biçimleri en doğru hükümet biçimidir (Nuseibeh, 1959: 131).

Kevakibi, *Şehirlerin Anası* (Ummu'l Kurâ) isimli eserinde Mekke'de Hac için gelen iki hayali karakterin katıldıkları bazı toplantılar neticesinde İslam'ın yeniden dirilişı için bir cemiyet kurmaya karar vermelerini anlatır (Antonious, 2021: 81). Kitapta İslam'ın içinde bulunduğu duruma sebep Türkler olarak gösteriliyordu. Türklerin takip ettiği politikalarla İslam'a ve halifelik makamına büyük zarar verilmişti. İslam'ın içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için halifelik makamın Kureyş soyundan birine geçmesi ve Müslüman âlemine tekrardan Arapların önderlik etmesi gerekiyordu (Daviş, 2004: 21). Kevakibi, bu kitabıyla Osmanlı içerisinde kaynamaya başlayan proto-milliyetçi Arap duygu ve hassasiyetini kaşıyarak, Araplar arasındaki etnik bilinç düzeyini artırmayı amaçladı. Adil Baktıaya'ya göre, Kevakibi'deki söz konusu bu Türk hasımlığının nedeni şudur: “...Sözelimi Osmanlı sultanlarının en iyisi olan Fatih Sultan Mehmed Ferdinand'la gizli bir anlaşma yapmış, böylece Endülüs'teki son Arap devleti yıkılmış, milyonlarca Müslüman yok olmuştur... Sultanlar için mülkleri dinlerinden önce gelir...” (Baktıaya, 2017: 357).

Kevakibi diğr öncüllerinden farklı olarak, din ve siyasetin birbirinden farklı alanlarda konumlandığı, birbirlerinin alanına müdahil olmadığı bir Arap birliği idealini savunmuştur. O, Amerika ve Avusturya'nın bilimin ışığında, din ve mezhep birliği olmaksızın ulusal birliği yakalayabildiklerini, Müslüman toplumunun da bu yolları takip ederek başarılı olabileceğini düşünüyordu (Chalala, 1987: 26). Kevakibi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap ve Türk olarak ikili yapıda bir prenslik olmasını istemesi tam da bundan kaynaklıydı. (Dawn, 1991: 9). Kevakibi'nin önerdiği bu formül sonradan gelen Arap milliyetçileri arasında (Avusturya-Macaristan formülü) takipçi bulacaktı. Haim'e göre, Kevakibi sahip olduğu fikirlerden dolayı modern laik Pan-Arabist

düşüncenin ilk öncüsü olabilirdi (Haim, 1962: 27). Kevakibi savunduğu görüşlerle döneminin popüler düşünce akımlarını etkiledi. Nuseibeh'e (1959: 129) göre Kevakibi: "...İslami dirilişi, Arap Milliyetçiliğini, Batılılaşmayı ve anayasacılığı birleştirmiştir..."

1.3.2.3. Ayrılıkçı Arap Hareketleri ve Arap Örgütlerinin Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı'ndan önce Araplar, Balkan ulusları gibi imparatorluğa karşı ulusal bağımsızlık savaşına girişmemişlerdi. Arapların bu dönemde daha çok siyasal ve sosyal açıdan hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, imparatorluğun federatif olarak örgütlenmesi ve özerkliklerinin tanınması, Türk ve Arap kimliğinin imparatorluğun iki ana unsurunun kabul edilmesi gibi istekleri vardı. Ancak bu demek değildir ki ayrılıkçı bazı oluşumlar veya örgütler Araplar arasında vücut bulamamıştı.

1875 yılında Beyrut'ta, İbrahim el-Yazıcı, Faris Nimr Paşa ve Şahin Makaryus gibi Lübnanlı Hristiyanlar tarafından kurulan ve 1878-1881 yılları arasında faaliyet gösteren *Beyrut Gizli Cemiyeti*, imparatorluktan siyasal anlamda ayrılmayı hedefleyen ilk gizli örgüttü. (Bilgenoğlu, 2007: 58). İlk başta sadece Hristiyan üyelerden oluşan örgüt, daha sonraları Dürzi ve Müslüman Arapları da bünyesine katarak, geceleri Beyrut sokaklarında ayrılıkçı bildiriler dağıtıyor ve duvarlara afişler yapıştırıyordu. Bu afiş ve bildirilerde din ve mezhep farkı olmaksızın tüm Arapların birlikte yaşayabileceği bağımsız bir Arap devleti talebi vardı (Tibi, 1998: 141). Ancak cemiyet, Müslüman Arap unsurları Türk karşıtlığına sevk edemedikleri için dağıldı. Bu hususu örgütün kurucularından Faris Nimr Paşa şöyle dile getirmiştir:

"...Ortadoğu'da yaşayan halk kitlerinde milliyetçilik fikrinin bulunmaması...Müslümanların aralarında Sünni/Şii, Hristiyanların da ya

Marunî, Yunan Ortadoks, Katolik ve Proteston olarak bölünmüş olmaları... bir milli birliği imkansız kılmaktaydı... ” (Ak. Kılınçkaya, 2015, s. 46)

1871-1873 Yemen’deki mezhep savaşları, 1873-1874 tarım krizi, 1875 Hersek İsyanı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) imparatorluk için 1870’li yıllarda büyük sıkıntı yaratmıştı. İmparatorluğun içinde bulunduğu bu sorunlar yumağı halkı devlete karşı güven bunalımına soktu. Baktıaya’ya göre, devletin içinde bulunduğu durumdan faydalanmak isteyen Ahmed el-Sulh, Beyrut’ta Suriye Vilayeti’nin farklı yerlerinden gelen 30 kadar temsilciyle gizli bir kongre gerçekleştirdi. Kongre neticesinde, Suriye Vilayeti’nin Osmanlı’dan ayrılarak bağımsız müstakil bir devlet olması kararı alındı. Ahmed el-Sulh kongre sonrasında Abdülkadir el-Cezayiri’yi isyana önderlik etmesi için ikna etti. Cezayiri ve kongre üyeleri Osmanlı-Rus savaşı sonuçlarına göre bağımsızlık ilan etmeyi düşünüyordu. Ancak Kıbrıs İngiltere tarafından işgal edilince, bağımsızlık planları rafa kaldırıldı. Oysa Cezayiri Fransızlardan donanma desteği sözü bile almıştı (Baktıaya, 2017: 224-227). Her ne kadar başarısız bir ayrılıkçı eylem olsa da ilerleyen yıllardaki ayrılıkçı eylemlere örnek teşkil ettiği bir gerçektir.

Ernest Dawn’a (1962: 146) göre, birçok Arap’ın daha kapsamlı olduğu halde Osmanlıcılığı değil de Arapçılığı tercih etmesinin sebebi, Osmanlıcılığın İslam ile Batı arasındaki farkı kapatamadığı gerçeğidir. Ancak, Arapçılık ilk zamanlarda Araplar arasında pek taraftar bulamazken, 1908 II. Meşrutiyet ile çok daha fazla taraftar bulmaya başladı ve II. Meşrutiyet’in akabinde oluşan siyasi atmosfer ile siyasi Arapçılığın ilk nüveleri oluştu (Umar,2004: 94). İstanbul’da 1908’de kurulan Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti (*İhva el-Arabi el-Osmanî*) kurulan ilk resmi örgüttü. Ancak 1909 yılında bu cemiyet kapandı ve yerine Arap Edebiyatçıları Kulübü (*El-Munteda El-Edebi El-Arabi*) kuruldu. (Danış, 2020: 88-89). Dawn’a göre, Meclis-i Mebusan’ın

açılmasıyla Arap mebuslar Arapların haklarında iyileştirmeler talep etmekteydiler. Bu doğrultuda, bazı Arap vilayetlerinde Arapça gazeteler neşredildi ve çeşitli halk eylemleri yapıldı. Bu eylemlerin çoğu Osmanlı Adem-i Merkeziyet Cemiyeti tarafından yönlendiriliyordu. Yapılan bu eylemlerde ayrılıkçı bir söylemden ziyade imparatorluk içerisinde Arap haklarını güvence altına alan ve iyileştiren bir dizi reformun yapılması talep edilmekteydi (Dawn, 1962: 146).

31 Mart Vakası'ndan sonra, II. Abdülhamit tahttan indirildi ve İTC iktidarı ele geçirdi. Dawn'a göre, İTC'nin Pan-Türkist politikalar takip etmesi gizli ayrılıkçı yeraltı bazı Arap cemiyetlerinin kurulmasına yol açtı. Dahası Arapçılığı savunan cemiyetlerin çoğu devrimci bir yapıya ve bağımsızlığı amaçlayan bir ajandaya sahiptiler ancak bu fikri aleni bir şekilde savunmuyorlardı (Dawn, 1962: 147). Haim'e göre, Suriye Reform Komitesi ve Adem-i Merkeziyetçi Parti, Arap eyaletlerinde idari özerklik, adli ve mali yönetiminin iyileştirilmesini, Arapça'nın resmi dil olmasını talep etmekteydiler. Ayrıca 1908 devriminde yer almalarına rağmen İttihat ve Terakki içerisinde yönetimde söz sahibi ol(a)madıklarından ve hükümetin Arapça'yı küçümsemelerinden dolayı yakınıyorlardı (Haim, 1962: 33-34).

Arap ayrılıkçılar tarafından 1909 yılında İstanbul'da ilk kurulan cemiyet *El-Kahtaniyye* idi (Tekin, 2018: 143). Cemiyetin adı Arap ırkının tarihsel köklerine ve toplumsal hafızasına göndermede bulunmaktadır. Çünkü Araplar, soylarının *Beni Kâhtan*'dan geldiğine inanmaktaydılar. Cemiyetin kurucuları: Halil Hamade Paşa, Aziz Ali el-Mısri, Selim el-Cezairi, Abdülhamid Zöhravi, Hakkı el-Azm, İzzet el-Cümdi, Emir Adil Arslan, Emir Arif Şihabi, Emir Lütfi Bey el-Hafız, Ali Efendi en-Neşasıbi, Savfet el-Avva ve Şükrü el-Asali'dir (Umar, 2004: 121).

Kahtaniyye Cemiyeti'nin en önemli özelliği Osmanlı ordusundaki Arap subayları bünyesinde toplayıp onların siyasete müdahil olmalarını sağlamasıdır.

Cemiyetin ana hedefi, Arap topraklarının özerk bir yapıya kavuşması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda olduğu gibi ikili bir Türk-Arap monarşisinin inşa edilmesi idi (Antonious, 2021: 92). Cemiyet, üyelere bazılarının örgütün gizli sırlarını açığa çıkarması sonucunda dağıldı.

Kahtaniyye Cemiyeti işlevsiz hale gelince Aziz el-Mısri tarafından Yemin (*El-Ahd*) cemiyeti 1913 yılında kuruldu (Umar, 2004: 125). Hareket ordusunda ve Trablusgarp Savaşı'nda yer alan Aziz el-Mısri 1909 sonrası İTC'nin izlediği politikalardan dolayı Arap milliyetçi politikalara yöneldi (Kılınçkaya, 2015: 69). Cemiyet, bünyesine yalnızca askerleri kabul ediyordu ve Kahtaniyye Cemiyeti'nde olduğu gibi özerklik ve ikili monarşiyi savunuyordu. Aziz el-Mısri'nin 1913'te hapse atılmasıyla birlikte cemiyet ikiye bölündü (Danış, 2020: 92).

Bir başka örgüt ise Fransa'da öğrenim gören Arap öğrenciler tarafından 1911 yılında Paris'te kurulan Genç Araplar Cemiyeti (*Cem'iyyet el-Arabiyye el-Fetât*) idi (Tekin, 2018: 146). Antonius'a göre, Arap milliyetçisi cemiyetlerden hiçbirisi el-Fetât kadar Arap ulusal bağımsızlık davasında etkili ve etkin olamadı (Antonious, 2021: 92). Kurucuları, arasında şu isimler bilinmektedir: Cemal Merdam, Tevfik en-Natur, Muhammed Rüstem Haydar, Muhammed Mahmasani, Abdülgani el-Arisi, Tevfik Süveydi, Awad Abdülhadi, Ahmed Kadri, Refik et-Temimi ve Tevfik Süveydi (Umar, 2004, s. 129). Cemiyetin tüzüğü ise şöyledir:

“Arap ulusu politik, sosyal ve ekonomik olarak diğer milletlerin gerisinde kalmıştır. Arap gençliği bu nedenle kendi ulusunu bu geri kalmışlıktan kurtarmaya adanmış mecburdur. Bu temel ilkedir hareketle, 14 Kasım 1909 tarihinde milliyetçi (wataniyya) duygunun üzerlerine yüklediği sorumluluğu yerine getirmek üzere, bir grup genç Arap, bir cemiyet meydana getirdiler.

Amaçları Arap ulusunun politik, sosyal ve ekonomik açıdan konumunu günün gerçekliğine uygun olacak şekilde güçlendirmek.” (Ak. Tauber, 1993: 91)

Cemiyetin kurucularından Tefik en-Natur Osmanlı İmparatorluğu’ndan istedikleri temel düzenlemeleri şu şekilde ifade ediyordu:

“Arap ulusçuluğu ya da Arabizm fikri bizde henüz mevcut değildi... Biz Arapların tüm istediği Osmanlı İmparatorluğu’nda Türklerle aynı hak ve sorumluluklara sahip olmak ve imparatorluğun iki büyük ulustan müteşekkil olması, Türk ve Arap.” (Ak. Zeine, 2020: 115).

Cemiyetin kuşkusuz en önemli faaliyeti Arap siyasal hareketi içinde bir dönüm noktasını teşkil eden 1913 Paris Arap Kongresi’nin toplanmasını öncülük etmiş olmasıydı (Kılınçkaya, 2015: 68). 18-24 Haziran tarihinde düzenlenen kongreye on biri Hristiyan on dördü Müslüman olmak üzere yirmi beş üye katıldı. Kongrede çoğunlukla imparatorluk tarafından yapılması arzulanan reformlar üzerinde tartışıldı. Kongrede ayrılıkçı bir siyasi üslup kullanılmamıştı (Şen, 2010: 61). İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni temsilen cemiyetin genel sekreteri Mithat Şükrü Bey kongreye iştirak etti (Zeine, 2020: 125). Dawn’ın yaptığı tespitlere göre kongreye katılım gösteren delegelerin memleketleri şu şekildedir:

“...1913 yılının Haziran ayında Paris’te tertip edilen Arap kongresine gönderilen destek telgraflarındaki imzalar Arap milliyetçiliğinin inkişafının açık delilidir. Bu telgraflarda toplam 387 isim geçmektedir. Bunların 79’u Suriyeli, 101 ’i Lübnanlı, 37’si Iraklı, 139’u Filistinlidir. 16 kişi Avrupa’da, 4 kişi de Mısır’da ikamet etmektedir ve 11 kişinin de ikametgâhı belli değildir...”(Dawn, 1998: 171)

Görüleceği üzere, Suriye bölgesinden kongreye yoğun bir ilgi olmuştur. Kuşkusuz bu durumda bölgenin 1840'lar sonrasında ekonomik, sosyal, politik ve kültürel değişiminin etkisi vardır. Ayrıca, Lübnan'daki bu yoğun ilginin temel sebebi Hristiyan azınlığın Osmanlı karşıtlığıdır. Nitekim Lübnanlı Hristiyanlar imparatorluğun millet politikasında dolayı imparatorluğa karşı aidiyet problemi yaşamaktadırlar. Bu yüzden ayrılıkçı fikirler Lübnan özelinde ve bilhassa Hristiyanlar arasında taraftarlar bulmuştu.

Kongreye katılım sağlayan bazı delegelerin konuşmalarına bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Arap milliyetçilerinin düşünce yapısının analizinin yapılması bakımından önem arz etmektedir. Beyrut'tan katılım sağlayan Ahmed Tabara Arap ulusunun kim olduğunu şöyle anlatmıştır: *“Araplar derken, Müslüman ve gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin Arapça konuşan tüm halkları kastediyoruz”* (Nuseibeh, 1959: 51). Arap ulusu hakkında bir başka dikkat çekici konuşmayı Abdülgani el-Arısı yapmıştır:

“Araplar bir cemaat midir? Cemaatler, eğer Almanlara göre ortak bir dil ve ırksa; İtalyanlara göre, ortak tarih ve adetler ise; Fransızlara göre de tek bir siyasi irade barındırırlarsa bünyelerinde, bir isme layık olurlar. Bu perspektiflerden herhangi biri ile Araplara bakacak olursak, bahşedilen tüm özellikler onlarda mevcuttur bu yüzden istisnasız tüm siyasi mütefekkirler göre Araplar bir cemaat, bir halk ve ulus olmayı talep edebilirler.” (Ak. Tibi, 1998, 151-152)

Kongrenin bitimiyle beraber bazı kararlar açıklanmıştır. Bunlar (Umar, 2004: 194-195);

1. Osmanlının acil olarak ıslahatları uygulamaya koyması gereklidir.

2. *Arapların siyasi haklardan faydalanmaları ile merkezi yönetime iştirakleri sağlanması.*
3. *Tüm Arap vilayetlerinde ihtiyaçların ve bölgenin şartlarını göz önüne alan adem-i merkeziyetçi idareler kurulmalıdır.*
4. *Mebusan Meclisi'nde Arapça'nın da Türkçe gibi geçerli olması. Arap vilayetlerinde ise resmi dil olması yönünde karar alınması.*
5. *Olağanüstü haller dışında askerlik hizmetinin mahalli olması.*

Kararlarda çoğunlukla Arapça'nın resmi dil olması ve devletin idari teşkilatlanmasının adem-i merkeziyetçi bir yapıda yeniden tesis edilmesi gerekliliğinin üzerinde durulmuştu. Kongre sonrasında İstanbul'da Arap komisyonunu temsilen Abdülkerim el-Halil ve İttihat ve Terakki Hükümeti'ni temsilen Dâhiliye nazırı, Talat Paşa arasında bir mukavele imzalandı (Bilgenoğlu, 2007: 195-196). Mukavelede şu konular üzerinde prensipte anlaşıldı: Arap vilayetlerindeki ilk ve orta dereceli devlet okullarının eğitim dilinin Arapça olması; bölgeye ataması yapılacak vali ve memurların Arapça bilenler arasından atanması; Arap gençlerinin askerlik hizmetlerini ikametlerine yakın olacak yerlerde ifa etmesi; bakanlar kurulunda üç Arap nazırın kabinede bulunması; Mebusan Meclisi'nde Arap temsiliyetinin artırılması (Kılınçkaya, 2015: 64). Anlaşma imzalanmıştı ancak *de facto* olarak uygulamaya sokulamadan I. Dünya Savaşı patlak vermesiyle kadük kalmıştı. Böylece Arap milliyetçiliği devrimci ve silahlı mücadeleye dayanan yeni bir safhaya geçecekti.

1.4. I. Dünya Savaşı Sonrasında Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin Durumu

Arap milliyetçiliği I. Dünya Savaşı sonrasında, Batılı müttefiklerinin kendilerine verdiği bağımsızlık sözlerini tutmamasından dolayı önce “anti-emperyalist” bir söylem, 1948 Arap-İsrail savaşından sonra ise devrimci bir söylem geliştirdi. Bu devrimci söylemin sesi ordudaki genç subaylar oldu. Genç subaylar Arap dünyasını birleştirmek

ve güçlü kılabilmek için zamanın ruhunu da takip ederek sosyalist bir devrimin savunuculuğunu yapmaya başladılar. Buna binaen genç Arap subayları kamulaştırma, toprak reformu, planlı ekonomi gibi politikaların ateşli birer savunucuları oldular (Kramer, 1993: 184-185).

1.4.1. I. Dünya Savaşı ve Fransız Manda Yönetimi

I. Dünya Savaşı Arap milliyetçiliğinde farklı bir evreye geçişi temsil etmektedir. Birinci Dünya Savaşında Mısır'da çıkartılan Arap Sorunu (*Al-Qadiyya Al-Arabiyya*) isimli gazetede yayımlanan Kahta'nın Oğulları Araplara Duyuru (*Announcement to the Arabs, Sons of -Qahtan*) bir manifestodaki Türk karşıtlığı, bu evrenin nasıl bir zihin dünyası üzerinde teşekkül ettiğinin önemli bir işaretidir:

“...Barış mekânı Bağdat'taki gelişmiş Arap yönetimine son veren Cengiz'in, Halep'te seksen bin Arap'ın başlarından bir kule inşa eden Timur'un soyundan gelenlerin kölesi olarak mı kalacaksınız? Ne zamana kadar bu rezilliğe boyun eğmeye devam edecekseniz?... Yemen, Asir, Necid ve Irak ahalisini düşmanlarınızın entrikalarına karşı uyarın. Suriye ve Irak eyaletlerinde kendi ırkınızın ve anavatanınızın insanlarıyla birlik olun. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler, milletin ve memleketin menfaati için çalışan bir bütün olsunlar. Hepiniz tek bir ülkede oturuyorsunuz, tek dil konuşuyorsunuz, o halde tek ulus ve tek el olun... Hristiyan ve Musevi Araplar, Müslüman Arap kardeşlerinizle birleşin ve sizden olsun ya da olamasın, size “Arap Müslümanlar dini fanatikler oldu, bu yüzden biz dinsiz Türkleri tercih ediyoruz” diyenleri takip etmeyin...” (Ak. Haim, 1962: 84-87)

I. Dünya Savaşı'ndan evvel Arap milliyetçiliği İslamcılık ideolojisi içinde eriyen, imparatorluktan beklentisi Arap milletin yaşam standardının artırılmasında

başka amacı olmayan bir ideolojidi. Dahası Arapların büyük bir çoğunluğu şartların sağlanması halinde Osmanlı yönetimi altında kalmaktan memnundular (Chalala, 1987:21). Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma faaliyetleri yürüten gizli Arap cemiyetler için I. Dünya Savaşı bir fırsat olmuştu. El-Ahd ve El-Fetât cemiyetleri ordu içerisinde çeşitli Arap kökenli ayrılıkçı klikler oluşturmayı başarsada, ordu içerisindeki Arap subaylarının ve Arap halkının isyanına önderlik edecek bir lider bulamamışlardı, ta ki Suriyeli Fevzi el-Bekir, o güne dek kişisel hırsları Hicaz bölgesi ile sınırlı kalan Şerif Hüseyin'i Ocak 1915'te ikna edene kadar (Friedman, 2017: 43).

Mekke Emiri Şerif Hüseyin, 1915 ve 1916 yıllarında Beyut ve Şam'daki Fransız konsolosluklarında ele geçirilen belgeler neticesinde, IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın tahkikatı ve Aliye Divan-ı Harbi Örfisi'ndeki yargılamalar sonucunda idam edilen bazı önde gelen Arapları bahane ederek, Osmanlı'ya karşı Hicaz merkezli bir isyan başlattı (Yılmaz, 2017: 52-53). Arap İsyanı, Arap hareketinin gelişmesine önemli bir sağladı (Dawn,1962: 152). Ancak Azmeh'e göre, 1916 Arap İsyanı, dar anlamda etnolojik olarak, milliyetçilik öncesi Araplığı temsil etsede Arap milliyetçiliği hanesine yazıl(a)mayacak bir vakadır. Çünkü 1916 isyanı Şerif Hüseyin'in Mekke Halifeliği adına giriştiği İslamcı bir isyan niteliği taşımaktaydı. İsyanın başlangıcından itibaren yazılan yazıların, dağıtılan bildirilerin yapılan tartışmaların odak noktasında Halifeliğin Araplardan gasp edildiği hususu vardı (Azmeh, 2000: 69-70). Kramer'e göre ise, Şerif Hüseyin'in ve oğullarının 1916'daki isyanı Bereketli Hilal'deki Arap milliyetçiliği ile pek bir bağlantısı yoktu. Şerif, oğulları ve Hicaz bölgesinin Arap kabileleri İngiliz desteğine (altınına ve silahına) aldanmışlardı. Şerif Hüseyin'in isyanı ilk başlarda bir etnik isyandan daha ziyade krallık hayalleri kuran ve çöl kabilelerini İngiliz maddi yardımları ile yanına çekmeyi başaran feodal bir aşiret reisinin isyanıydı. Ancak isyan zaman içerisinde, Osmanlı ordusuna mensup bazı Arap kökenli subayları ve Arap milliyetçilerinin desteğini almayı başardı (Kramer, 1993: 178). Karsh'a (1996: 376)

göre, Şerif'in Hicaz merkezli başlattığı isyan ve neticesinde vuku bulan olaylar onun karizmasından ziyade İngiliz altınının parılmasıyla alakalı bir durumdu. Çünkü tarihte hiçbir dönemde olmadığı kadar altın Arap yarımadasına gelmişti. Karsh'ın aktardığına göre, Lawrence'in Faysal'a Ekim 1917'de Maan-Medine arasındaki demiryolundaki akışı durdurması ve demiryolunu geçersiz kılması için £100.000 vaat etmişti.

Şerif Hüseyin, McMahon ile yaptığı görüşmelerde isyan karşılığında Kuzeybatı da Adana'ya, Kuzeydoğu da İran'a, Doğuda Kuveyt, Bahreyn, batıda Kızıldeniz ve Mısır'a Güneyde ise Yemene kadar olan bölgeyi kapsayacak bir krallık talep ettiğini ilettili. Ancak McMahon İbn-i Suud'un idare ettiğı Kuveyt, Bahreyn, Maskat ve Umman'ı dışarda tutarak bu talebi kabul etti (Yılmaz, 2017: 56). Ayrıca İngilizler, Mark Sykes'in öncülüğünde, Arapların isyan aşamasında milli duygularını kabartmak ve o güne dek peltemsi bir yapıda olan Arap milliyetçiliğini daha görünür kılmak için birçok şey yaptı. Bunların arasında belki de en akılda kalıcı olan onun bayrak tasarımıydı. Bu tasarım şöyledir: *“Bağdat Abbasileri için siyah, Şam Emevileri için beyaz, Kerbela şehitleri için yeşil ve Haşimi hanedanı için kırmızı şerit.”* (Friedman, 2017: 135). Sykes bu eylemle bütün farklı Arap unsurlarını tek bayrak altında toplayıp isyana davet etmekteydi.

I. Dünya Savaşı'nın itilaf kuvvetleri ve Arap isyancılar lehine sonuçlanmasından sonra Arap ve İngiliz ordu birlikleri 1 Ekim 1918 günü Şam'a giriş yaptı. Emir Faysal ise 3 Ekim günü Şam'a gelmiş akabinde Cuma günü babası Şerif Hüseyin ve kendi adına hutbe okutarak yeni bir hükümetin kurulduğunu deklare etti (Yılmaz, 2017: 65). İngiliz ordu birliklerinin Suriye'deki mevcudiyeti ve Faysal'ın Şam'daki egemen tavırları, Fransızları ziyadesiyle rahatsız etti. Çünkü İngilizler Sykes-Picot antlaşması ile Suriye'yi Fransızlara bırakmıştı (Arı, 2012: 134). İngilizler, Sykes-Picot antlaşmasının önemli petrol yataklarının bulunduğu Musul'un, Fransız nüfuz alanında

bırakılmasından dolayı memnuniyetsizlerdi. İngilizler Suriye’deki mevcut durumdan faydalanarak; Fransızlardan Musul’u aldı ve karşılığında Suriye ve Kilikya bölgesini verdi (Umar, 2004: 376-377). Fransızlar Faysal’a birlikte federe bir Suriye devleti kurmayı teklif ettiler, Faysal’ın kabinesinde ekseriyeti teşkil eden Arap milliyetçileri Büyük Suriye toprakları üzerinde Irak ile ekonomik anlamda bağlantılı üniter bir devlet kurma düşüncesi içerisindeydi (Dawn, 2000: 46). Fransa’nın bu politikalarından rahatsız olan Faysal, 6 Haziran 1919 günü Suriye Genel Kongresi’ni toplayarak, bugünkü Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail ve Filistin’in topraklarını kapsayan tam bağımsız *Büyük Suriye Devleti*’nin kurulmasını sağlayarak, Avrupa’ya San Remo Konferansı’na eli güçlü gitmeye çalışmışsa da İngilizler ve Fransızlardan istediğini alamadı (Şen, 2010: 76-85). Faysal’ın Büyük Suriye hayali 25 Temmuz 1920’de Fransız birliklerinin Şam’a girmesiyle son buldu (Okur, 2004: 4). İtilaf devletleri tarafından sistematik bir şekilde bölge coğrafyasına dayatılan mandacılık politikaları, bağımsızlık talepleriyle Osmanlı’ya isyan eden Arapların/Arap milliyetçilerinin büyük bir hayal kırıklığı yaşamasına neden oldu (Aziz, 2009: 62).

Fransa, Suriye’de idareyi ele alır almaz idari ve mülki anlamda önemli değişiklikler yaparak, ülkedeki direnişi kırabilmek ve daha rahat yönetebilmek için ülkeyi etnik ve dini temelli parçalara böldü. 31 Ağustos 1920’de çıkartılan bir kararname de: Trablus, Beyrut, Sayda, Sur, Baalbek ve Beka Vadisi’nin birleştirilmesiyle *Büyük Lübnan Devleti*; Nusayrilerin çoğunlukla yaşadığı Tartus ve Lazkiye bölgesinde *Alevi Devleti*; Şam’ın güneyinde nüfusun çoğunluğunu Dürzilerin oluşturduğu Süveyde merkezli ve *Cebel-i Dürzi Devleti*; İskenderun Sancağı’nın dahil olduğu Halep merkezli *Halep Devleti* ve Şam merkezli *Suriye Devleti* kuruldu (Antonious, 2021: 287-288). 1922 yılında Fransızlar Şam, Halep ve Alevi devletlerinden müteşekkil *Suriye Federasyonu*’nu kurdu. Ancak federasyonun verimli

olmaması ve Arap milliyetçilerinin bu birleşmeden umutlanması sonucunda iki yıl içerisinde federasyona son verdiler (Umar, 2004: 455-456).

Fransızlar, Suriye'deki azınlık unsurlarının dahil olduğu Özel Doğu Akdeniz Birlikleri adında bir askeri birlik kurdu (Dam, 2000: 10). Kurulan bu askeri birliğe azınlıklardan özellikle Nusayrilerden ve Dürzilerden katılım sağlayanlar oldu. Alli'ye (2015: 41) göre, azınlıkların bu dönemde orduya yönelişlerinde üç önemli faktör vardı: İlk olarak, Fransızlar Sünni-Arap bağımsızlık hareketlerini engellemek adına bölgedeki diğer etnik ve dini azınlıkların askere alınmasını sağlamıştı. İkinci olarak, azınlıklar (özellikle Dürzi ve Nusayri) bölgenin sosyo-ekonomik olarak alt tabakalarını oluşturuyorlardı, askerlik ve ordu sosyal açıdan dikey anlamda yükselmenin ve ekonomik olarak refaha erişmenin bir aracı olarak görülmekteydi. Son olarak, şehirli, tüccar Sünni kesim, orduyu ve askerliği alt tabakadan olan insanların bir görevi ve hizmeti olarak görüyordu. Şüphesiz azınlıkların orduya dahil olması ilerleyen yıllarda Suriye siyasetini etkileyecek mühim bir unsur olacaktı.

Fransızlar Suriye'deki eğitim-öğretim ve kültürel faaliyetlere büyük önem gösterdiler. Eğitim programları, sistematik bir şekilde asimilasyon ve sömürge politikalarına hizmet etti. Eğitimlerde ve önemli imtihanlarda Fransızca zorunlu tutuldu. Tarih ve coğrafya derslerinde Fransız tarihini, kültürünü ve coğrafyasını merkeze alan bir müfredat takip edilmekteydi (Umar, 2004: 464-465). Ayrıca, Fransa bölgedeki Katolik ve Cizvit misyoner okullarına mali yardım yapmaktaydı. Fransızlar, milliyetçi propagandayı engellemek adına yazılı ve görsel basında yoğun bir sansür politikası izliyorlardı. Fransa'nın takip ettiği bu baskıcı ve ikircikli politika Suriye'de milliyetçi muhalefetin kabarmasına ve ülkenin bazı noktalarında halk isyanları çıkmasına neden oldu.

1925 yılına gelindiğinde, Fransa'nın mezhepçi ve sömürgeci tavrına karşı Suriye kırsalında başlayan *Büyük Arap İsyan*'ı Suriyeli Arap bilincinin oluşmasında büyük önem arz etmiştir (Okur, 2004: 17). Çünkü milli bir kimlik bilinci olmayan kendilerini neredeyse o güne kadar ait oldukları dini cemaat üzerinden tanımlayan topluluklar ortak bir düşmana karşı savaş başlatmıştı. İsyan Düzilerin yoğun olarak yaşadığı Cebel Havran'da Atrâş ailesinin de önderliğinde başlayıp Şam, Halep, Hama ve Humus'a kadar yayılmış ve Fransızları iki yıl boyunca uğraştırmıştı (Provence, 2020). Fransızlar isyana karşı Şam'ı havadan ve karadan günlerce bombaladılar (Arı, 2012: 136).

Ayaklanmanın sona ermesiyle birlikte, Suriye siyasal hayatına (Okur, 2004: 21); çoğunluğunu Osmanlı dönemi bürokratlarının oluşturduğu milliyetçi elit bir zümre tarafından desteklenen *Ulusal Blok* isminde milliyetçi bir siyasal yapı girdi (Davışa, 2004: 73). Blok'un temel amacı, Fransız sömürge düzenine son vermek ve Suriye'nin ulusal bağımsızlığını kazanmaktır (Şen, 2010: 93). Blok, 1929 yılında Suriye Meclisi'nde hazırladıkları Anayasa taslağını Fransızlara sundu ancak beklediği cevabı alamadı. 1930 yılında Fransızlar, kendi emelleri doğrultusunda bir başka anayasayı Suriye Meclisi'ne dikte ettiler (Arı, 2012: 137). Fransa'nın oluşturduğu Anayasa taslağı ülkedeki Hristiyan azınlıklara geniş bir hareket serbestisi ve siyasal alanda ayrıcalıklı bir yer vermişti (Maoz, 1991: 37). Suriyeli Arap milliyetçileri, Fransızların ikircikli ve oyalama taktiklerine karşı 1936 genel grevi ile karşılıklı bulundular. Fransızlar, greve karşı etkin bir mücadelede bulunamıyınca *Fransa-Suriye Dostluk ve Dayanışma Antlaşmasını* imzalamak zorunda kaldılar. Ancak bu antlaşma Fransa Hükümeti'nin onayından geçmedi ve kadük kaldı (Kireççi, 2012: 92).

II. Dünya Savaşı'nın ufukta görünmesi ile birlikte Fransız dış politikasında ciddi bir dönüşüm meydana geldi. İlk olarak 1938 yılında Hatay'ın bağımsız müstakil bir devlet olması ve akabinde Türkiye topraklarına katılması bunun önemli bir işaretidir.

Bu olay Büyük Suriye idealine darbe niteliğinde olduğu için, Suriye toplumsal hafızasında mühim bir yer tutar (Umar, 2004: 508). Savaşın başlaması ve akabinde kısa bir süre zarfında Fransa'nın işgal edilmesi, Suriye'nin bağımsızlığını kazanma sürecini hızlandırdı. General De Gaulle komutasındaki Hür Fransa kuvvetleri ve İngiliz ordu birlikleri 1941 Mayıs ayında Suriye ve Lübnan'a gerçekleştirdiği askeri harekatlar neticesinde Vichy birliklerini yendiler. Suriye'nin bağımsız olması üzerinde mutabakata varan İngiltere ve De Gaulle 1941 yılında Suriye'nin bağımsızlığını tanıdılar (Tekin, 2018: 189-194). Ancak bu gerçek anlamda bir bağımsızlık değildi. Suriye, Nisan 1946 yılında Fransız ordu birliklerinin ülkeden tamamen çekilmesi ile 17 Nisan 1946 yılında bağımsızlığını ilan etti (Şen, 2010: 106).

1.4.2. Arap Kimliğini Tanımlamak

Yüzyıllardır kendilerini din üzerinden tanımlayan Araplar; ulusçuluk çağının başlaması, I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve bölgede Türk hâkimiyetinin sona ermesine bağlı olarak kendilerini tanımlama gereği hissetmişlerdi (Dale, 2018: 35). Arap kimdir? Sorusu birçok Arap aydını için farklı cevapları olan bir soruydu. Arap kimliği kimileri için etnik, kimileri için territorial, kimileri için linguistik kimileri içinse kültürel bir ifadeydi.

Arap milliyetçiliğinin XIX. Yüzyılda gelişmesinde önemli katkıları olan Hristiyan entelektüel Butrus el-Bustani millet kavramını *cinsiyya* kelimesi üzerinden hareketle açıkladı (Baktıya, 2017: 259). Ona göre aynı topraklarda yaşayan ve aynı dili konuşan insanlar bir millet oluşturabilirdi. O yayınladığı bazı makalelerinde şöyle diyordu:

“Suriye... bizim vatanımızdır; Suriye’de yaşayanlar; inançları cemaatleri ırksal kökenleri ya da hangi topluluklardan olduklarına bakılmaksızın bizim vatanımızın çocuklarıdır... Ey vatanın çocukları, aynı suyu

içiyorsunuz, aynı havayı teneffüs ediyorsunuz ve aynı dili konuşuyorsunuz. Üzerinizde yürüdüğünüz toprak bir umumi menfaatleriniz bir ve gelenekleriniz bir.” (Ak. Baktıaya, 2017: 258).

Butrus el-Bustani’nin yaptığı millet tanımı etnolojik bir tanımdan uzak olmakla beraber; toprak, dil, kültür ve ortak yaşamışlık duygusuna vurgu yapan bir tanımdır. Ancak 1900’lerin başlarında Arap birliğini ve Osmanlı’dan Arapların ayrılması gerektiğini ilk savunan Hristiyan Arap milliyetçisi Necip Azuri’ye göre din, dil, kültür ve ortak geçmiş millet olabilmek için belirleyici unsurlar değildir aksine toprak ve etnisite millet olmak için belirleyici bir unsurdur. Nitekim Azuri Arap birliğini savunurken kurulmasını hedeflediği birleşik Arap devletinde Suriye, Lübnan, Irak ve Filistin yer verirken Mısır’ı saymıyordu. Ona göre Asya’da yaşayan Araplar gerçek Araplardı. Mısır, Tunus ve Fas’ta yaşayan halklar Arapça konuşan Afrikalılardı (İnayet, 1991: 261).

Aralık 1938’de Brüksel’de gerçekleştirilen Avrupa Arap Öğrenciler Konferansı (*Mu’tamar al-Tullab al-Arab fı Uruppa*) bitiminde yayınlanan manifestoda Arap kimliği, Arap vatanı ve Arap ulusal düşüncesi şu şekilde ifade edilmiştir:

“Dilinde, kültüründe ve sadakatinde Arap olan herkes Araptır. Arap, bu insanlardan oluşan ulusa ait olan bireydir... Arap Anavatanı:...Asya ve Afrika’da bir Arap çoğunluğun yaşadığı veya yaşamakta olduğu topraktır. Bu nedenle bölünmeyen veya bölünemeyen bir bütündür... Arap ulusal düşüncesi: Irkçı, bölgesel ve toplumsal fanatizmin varlığını yasaklayan ulusal bir düşüncedir. Dini ibadet özgürlüğüne ve kamu yararına aykırı olmadığı sürece düşünce, çalışma ve toplanma özgürlüğü gibi bireysel özgürlüklere saygı göstermektedir. Arap ulusal fikri, gerçek ırksal ve dini azınlıkların iyiliğiyle

çelişmez; daha çok tüm samimi yurtseverlere hak ve ödev eşitliği ilkesiyle yaklaşmayı amaçlar.” (Ak. Haim, 1962: 100-101).

Manifestoda Arap kimliğinin geniş, kuşatıcı, herhangi bir etnik ve dini grubu dışsallaştırmayan kucaklayıcı bir yapıda olduğu lanse edilmiştir. Ayrıca manifestoda o yıllarda yavaş yavaş ateşlenmeye başlayan Pan-Arabist söylemi de görmek mümkündür.

Arap milliyetçiliğinin ünlü ideoloğu Ebu Haldun Satî El-Husri⁵ (1880-1968) Arap kimliği ve Arap milliyetçiliği ile ilgili yaptığı çalışmalar; millet, dil ve tarih kavramları üzerine getirdiği yorumlar, sınırları belirli olmayan ve silik bir görünüm arz eden Arap kimliğinin ve Arap milliyetçiliğinin daha net bir görünüm elde etmesini

⁵ Sati el-Husri, 1880 yılında babasının mahkeme reisliği yaptığı Yemen’de doğmuştur. 1893 yılında Mülkiye Mektebi’ne girdi. Buradaki eğitiminin akabinde imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde öğretmenlik yapmıştır. 1905 yılında bazı Balkan vilayetlerinde kaymakamlık görevini ifa etmiştir. Balkanlarda meydana gelen milliyetçi isyanlar onun milliyetçi düşünce ile tanışmasını sağlamıştır. I. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Suriye’ye giderek Emir Faysal’ın kısa süreli Suriye Hükümeti’nde, Suriye Eğitim Genel Müdürlüğü yapmıştır. Faysal’ın Irak’ın başına geçmesiyle, kendisi de Irak’a giderek eğitim alanının da bazı görevler yapmıştır. Yeni kurulan Irak’ın, ulus inşası için gerekli eğitim-öğretim müfredatını hazırlamıştır. 1944 yılında Suriye’ye davet edilerek ülkenin eğitim programının düzenlenmesi işini üstlenmesi istenildi. Şam’da yaşadığı bazı problemlerden dolayı, kısa bir süre sonra Kahire’ye geçti ve Arap milliyetçiliği ile ilgili çalışmalarına burada devam etti. 1968 yılında Bağdat’ta vefat eden Sati el-Husri, kaleme aldığı eserler ve yaptığı çalışmalardan dolayı Arap milliyetçiliğinin ideoloğu olarak görülmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Cleveland, W. L., (2018), Bir Arap Milliyetçisi Yaratmak, (B. Demiryakan, Çev.) İstanbul: Edebi Şeyler Ajans ve Yayıncılık.)

sağladı. Husri, *Araplığın Önceliği* isimli makalesinde Arap kimliğini şöyle tarif ediyordu.

“Arap memleketlerine bağlanmış olan ve Arapça konuşan herkes Araptır. Uyruklusu ve yurttaşı bulunduğu devlet hangi devlet olursa olsun, inandığı din ve mezhep ne olursa olsun, kökeni, soyu soku, ailesinin geçmişı ne olursa olsun...Bir Arap’tır o... Araplık, yalnız Arap yarım adasında yaşayanların niteliği olmadığı kadar, müslümanların tekelinde değildir. Tam aksine Araplık, Mısırlı, Kuveytli, Faslı, Müslüman, Hristiyan, Sünni, ya da Caferi⁶, yahut Dürzi, Katolik, Ortodoks, ya da Protestan, Arap memleketlerine bağlanmış olan ve Arapça konuşan herkesi kucaklar; uzun süre bir Arap memleketine bağlı kalan ve Arapça konuşan herkes Araplığın evladıdır.” (Ak. Mâlik, 1971: 277).

Husri’nin çizdiği Arap milleti portresi, teritoryal bir zemin üzerine inşa edilmiş ancak etnik temelli bir bakış açısıyla resmedilmemiştir; ötekileştirmeyen ve kapsayıcı bir tasvir yapmıştır. Ayrıca onun Araplığı antropolojik veya dinsel bir kalıba sokmamakta ki ana gayesi, Arap milliyetçiliğinin gelişiminde rol oynayan diğer dini azınlıkların Arap hareketinden soğumalarını engelleme ve onları harekete dahil etmektir (Özkoç, 2008: 27). Husri’nin bu tarz bir millet tanımı yapmasının nedeni Alman milliyetçilik anlayışından ve romantizminden etkilenmiş olmasıdır. O, Alman düşünürler Herder ve Fichte’nin görüşlerinden etkilenerek kültürel milliyetçilik zemini üzerine kendi Arap milliyetçiliği düşüncesini inşa etmeye çalışmıştır (İnayet, 1991: 285). Alman romantikleri, milleti siyasal bir yapıdan ziyade, kültürel bir oluşum olarak görmekteydi. Daha açık bir ifadeyle, İngiliz-Fransız millet görüşünün aksine, millet devletten önce de var olan, devlet tarafından yaratılmayan bilakis devleti yaratan ve

⁶ O dönem Şiileri için kullanılıyordu.

tarihi kökeni ilk insan topluluklarına kadar uzanan bir oluşum olarak kabul etmekteydi (Daviş, 2004: 47-51). Onlar dile ve tarihe de büyük anlam atfetmişlerdi. İlk olarak dil, geçmişle geleceği buluşturan, gelenekle yeniliği bir araya getiren, bir ulusun hafızasının ve karakterinin tarihsel bakımdan da inşa edilmesinde yaptığı katkılardan dolayı eşsiz bir öneme sahiptir. İkincil olarak tarih, nesilden nesile aktarılan ortak kültürel yapı ve unsurların mirasına ev sahipliğini yapan, ortak bir geçmiş duygusundan hareketle bireylerin belirli bir ulus kimliği etrafında toplanmasını sağlayan kolektif hafızadır (Tibi, 1998: 177-179).

Husri, Arapları tek kimlik etrafında toplamak için elzem olan ana unsurların, ortak bir dil ve kolektif tarihsel hafıza olduğuna inanmaktaydı (Kireççi, 2012: 97). Ona göre bir millet ancak şu şekilde gerçek bir millet olabilirdi:

“Millet yaratmanın ve milliyetçiliği inşa etmenin temelleri dil ve tarih birliğidir. Çünkü bu iki alanda birlik, duygu ve yönelim birliğine, acıların ve umutların birliğine götürür. Böylece insanlar diğer milletlerden ayrı bir milletin çocukları olduklarını hissederler... Dil milletin ruhudur; milliyetçiliğin kalbi ve omurgasıdır, onun en önemli bileşeni ve özelliğidir...Tarih birliği ortak duygular ve görüşler kazanılmasına yardım eder. Mazide kalan başarıların ve geçmişte yaşanan talihsizliklerin ortak bir hafızasını oluşturur ve uyanışa olan ortak inanca ve gelenek için ortak umutlara yol açar...Her millet kendi öz bilincini hisseder ve kendi özel tarihi arayıcılığıyla karakterini yaratır.” (Ak. Cleveland, 2018: 148-150).

Baas Partisi'nin tüzüğünün onuncu maddesi; partinin millet tasavvurunu, hangi bağlamlar üzerine inşa ettiğini görmek açısından önemlidir. *“Arap; konuştuğu dil Arapça olan, Arap toprakları üzerinde yaşamış olan veya Arap hayatına intibaktan sonra Arap milletinden olduğuna inanan kimseye denir”* (Ak. Jaber, 1970: 190).

Partinin millet tanımlaması tıpkı el-Husri'nin tanımlamasında olduğu gibi ortak bir dilin varlığına, ortak bir vatana ve bireyin kendisini Arap hissetmesine atıf yapmaktadır.

Genel olarak bakıldığında Arap kimliğine yönelik tanımlamaların bir çoğu dil, tarih, kültür ve Arap ulusuna sadakat duygusu üzerinden yapılmıştır. Etnik veya din temelli bir ayrıma gidilmemiştir. Ancak bu tanımlamalar zaman içerisinde belirli bir etnisiteyi ve belirli bir dinsel mensubiyete indirgenmiştir. Özellikle 1940'lı yıllar ile birlikte Pan-Arap milliyetçiliğinin bölgede artış göstermesine bağlı olarak Arap kimliği tanımlamasıda daraltılmıştır.

1.4.3. Arap Milliyetçiliğinin Dönüşümü Kavmiyye'den Vataniyye'ye

Arap coğrafyasında milliyetçi ideolojinin zemin kazanmasıyla birlikte kişinin mensup olduğu Arap ulusuna karşı Pan-Arapçı duygular beslemesi *Kavmiyye*; kişinin yaşadığı toprağı ülkeyi sevmesi *Vataniyye* kavramı ile ifade edilmeye başlandı (Tauber, 1993: 245, Haim, 1962: 39). Bu kavramlar özellikle I. Dünya savaşı sonrasında Arap coğrafyasında çokça konuşulur oldu. Çünkü I. Dünya Savaşı'nın akabinde bölgenin Batılı ülkelerin menfaatine hizmet edecek şekilde dizayn edilmiş olması, Arap coğrafyasının yapay devletlere bölünmesi, geçmişten beri Arap ulusunu merkeze alan tek bir devlet kurma hayali içerisinde olan Arap entelektüellerinin bu hayale sıkı sıkıya bağlanmasına ve bu minvalde çalışmalarını tetikledi. Bu bağlamda Arap milliyetçileri sömürgecilerin çizdikleri suni sınırları kabul etmeyerek Arap kimliği etrafında birleşmeyi tercih ettiler ve bu durum Arap coğrafyasında *Kavmiyye* ve *Vataniyye* tartışmalarının başlamasına neden oldu. Suriye kökenli tarihçi Edmond Rabbath'ın şu sözü aslında *Kavmiyye*'yi savunanların düşüncelerini özetler niteliktedir: “*Suriyeli milleti yoktur, Arap milleti vardır*” (Ak. Schayegh, 2021: 271). Rabbath'ın sözünde de görüldüğü üzere Arap ulusalcılığını savunan bu düşünce İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde Nasirizm ve Baas gibi Arap milliyetçisi ideolojilerin Arap dünyasında etkili

olmasıyla birlikte; Kavmiyye fikri de Arap coğrafyasında baskın bir ideoloji haline geldi (Hourani, 2020: 466-467). Kavmiyye görüşünü benimseyenler tek bir Arap devleti idealini pasifize edecek Batılı ülkelerin çizdiği sınırları tasdik edecek her düşünceye ve oluşuma karşı duruyorlardı. Öyle ki, 1945 yılında Mısır'ın öncülüğünde kurulan ve Batılı sınırları onaylayan ve her bir Arap devletinin müstakil ve bağımsız bir üye olarak temsil edildiği Arap Ligi'ne de karşı çıktılar (Özalkan, 2018: 4).

Baas Partisi'nin Suriye siyasi hayatında etkinlik göstermeye başlaması ile birlikte Suriye'de Pan-Arab milliyetçi söylem etkili olmaya başladı. Partinin kurucularından Mişel Eflak: "*Tek bir Arap ulusu vardı ve birleşik bir devlet içinde yaşama hakkına sahipti...*" sözüyle savunduğu kavmiyyeci fikir dünyasını izah etmişti (Şen, 2010: 154). Eflak ve önderlik ettiği Baas Partisi'nin çabalarıyla Birleşik ve tek bir Arap devleti idealinin en görünür hali 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958-1961) kuruluşuyla oldu (Jaber, 1970: 58). Ayrıca 1958-1961 arasındaki BAC deneyimi Kavmiyye düşüncesinin Vataniyye düşüncesine karşı açık bir zaferiydi. Ancak BAC döneminde Nasır'ın Mısır'ı merkeze alan ve Suriyelileri ötekileştirici politikaları birliğin sona ermesine ve Kavmiyyecilik fikrinin ağır bir darbe almasına neden oldu (Güler, 2011: 187). Fakat Baas'ın gelenekselci kanadı ve bazı Arap milliyetçileri arasında tek Arap devlet ideali halen devam etmekteydi.

1963 Baas Askeri darbesi sonrasında partinin geleneksel kanadını temsil eden Eflak ve Bitar Pan-Arab söylemlerine devam etti . Ancak parti içerisinde Cedid, Umran ve Esad'ın başını çektiği neo-Baasçı klik Pan-Arab söyleminden uzaklaşarak, ülkenin gücünün ve dinanizminin ülkenin içerisine aktarılmasını ve iç problemlere çözüm aranması gerektiğini savunuyordu (Koyuncu, 2017: 19). 1966 Askeri darbesi ile gelenekselci kanadın tasfiye edilmesine müteakip Baas ve Suriye yönetim kademesi içerisinde Vataniyye düşüncesi ağırlık kazanmaya başladı (Özkoç, 2008: 112-113). Özellikle 1967 Arap-İsrail savaşı sonrası alınan ağır yenilgi Arap ülkelerindeki

Kavmiyyeci ve Pan-Arabçı söylemin iyice zayıflamasına ve Vataniyye düşüncesinin kuvvetlenmesine yol açtı (Hourani, 2020: 487). Bu noktadan sonra her Arap ülkesi diğer ulus devletler de olduğu gibi önceliği kendi ülke çıkarlarına vererek, ülkelerinin iç sorunlarına eğildiler.

1970 yılında Hafız Esad'ın Suriye'de yönetimi devralmasıyla Vataniyye düşüncesi etkili olmaya başladı ve kendisini “Önce Suriye” politikasında gösterdi (Daviş, 2004: 262). Hafız Esad, bu politika kapsamında, Suriye'nin iç ve dış politikasında ülkenin çıkarlarını önceleyen pragmatist bir siyaset izledi. Arap devletleri ile Pan-Arabist bir ilişki yerine karşılıklı menfaatlere dayalı müstakil iki devlet gibi ilişkilere girdi ve bu sayede ülkesine Arap ülkelerinin yatırım yapmalarını sağladı (Şen, 2010: 282). 1973 Arap-İsrail savaşı sonrasında İsrail'e karşı verdiği mücadele Hafız Esad'ın Arap coğrafyasında önemli bir figür haline getirdi. Özellikle Enver Sedat yönetimindeki Mısır'ın Camp David Antlaşması ile İsraille uzlaşmaya varması Esad figürünün güçlenmesine (Koyuncu, 2017: 20) ve bir zamanlar birçok Arap milliyetçisinin amentüsü olan Kavmiyyecilik fikrinin Arap ülkeleri ve milliyetçiler için tarihe karışmasına neden oldu.

İKİNCİ BÖLÜM: BAAS PARTİSİ VE HAFİZ ESAD DÖNEMİ

Baas, Hafız Esad ve azınlık politikalarının incelendiği bu bölümde; Baas Partisi'nin kuruluşu ve kendisini üzerine inşa ettiği temel ilkeler; Hafız Esad'ın iktidara gelmesi ve rejimini konsolide ederken takip ettiği politikalar; azınlık kavramı ve Baas ve Hafız Esad'ın ülkedeki, temsiliyet bakımından, dinsel ve etnik azınlıklara yönelik izlediği politikalar tartışılmıştır.

2.1. Baas Partisi'nin Kuruluşu

1948 Arap-İsrail Savaşı sonrası alınan büyük hezimet, Arap ülkelerinde başarısızlığa neden olan unsurların araştırılmasına neden oldu. Elde edilen bulgular neticesinde yenilginin nedeni olarak; Arap halk kitlelerinin cehaleti ve geri kalmışlığı ve feodal toprak ağalarının bir aracı haline gelmiş yozlaşmış hükümetler görüldü (Dawn, 2000: 53). Aydınlar ve orduya mensup subaylar arasında geleneksel liderlik anlayışına ve mevcut rejimlere yönelik sorgulamalar başladı (Güler, 2011: 85). Arap milliyetçiliği de sorgulamalardan nasibini aldı ve kendini revize etme yoluna gitti. Revizyon sonrası Arap dünyasında üç önemli yapı oluştu. Bunlar: Baas, Nasırizm ve diğer Arap milliyetçiliği fraksiyonlarıdır (Chalala, 1987: 42).

Arap Baas Partisi, zihinsel ve tarihi kodlar açısından değerlendirildiğinde kökeni, kuruluşu olan 1947 yılından çok daha eskiye dayanmaktadır. Daha sarıh bir ifadeyle, 1947 yılı var olan bir düşünce ve aksiyon hareketinin sadece kurumsal anlamda bir inkişafını temsil etmektedir. Nabil Kaylani (1972: 3), Baas'ın kurucularının kim ve kuruluşunun ne zaman olduğuna dair tartışmaların cevabını, 1916 Arap İsyanı'nda ve Fransızların Emir Faysal'ın *Büyük Suriye* idealini son verdiği süreçte aradı. Ona göre, Fransızların işgal girişimi, milliyetçi genç kuşakların özgür ve birleşmiş Suriye hayalini akamete uğratmışsada onlara bir amaç sahibi olma imkânı

vermişti. Baas'ın iki önemli ideoloğu Eflak ve Bitar da bu döneme göndermelerde bulunmuştu. Onlara göre, Arap ulusu tarihsel süreç içerisinde varlığını sürdürebilmiş, kendini ispatlamış milletlerden birisiydi. Ancak I. Dünya savaşındaki sömürgecilerin müdahalesi, suni yapılar yaratarak Arap ulusunun dağılmasına neden olmuştu. Bu yüzden Arap ulusunun yenilenmeye ve yeniden dirilmeye (Baas) ihtiyacı olduğunu düşünmekteydiler (Galvani, 1974: 5). Eflak bu dirilişin ahlaki ve entelektüel alanda meydana gelecek ilerlemelerle sağlanabileceği kanatindeydi (Torrey, 1969: 452).

Baas Partisi 1943 yılında, önderliğini Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak⁷ (1910-1989) ve Sünni bir Müslüman olan Selahaddin Bitar'ın⁸ (1911-1980) üstlendiği bir grup

⁷ Mişel Eflak, 1912 yılında Şam'da Ortodoks Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1928-1932 yılları arasında Sarbonne'da tarih eğitimi aldı. Burada Karl Marks'ın eserlerini okudu ve sosyal konuların üzerine eğilmeye başladı. Suriye'ye döndükten sonra tarih öğretmenliği yaptı. Mesleğini ifa ederken öğrencilere yönelik Arap milliyetçiliği seminerleri gerçekleştirdi. 1947 yılındaki Baas Partisi'nin kurulmasıyla birlikte, Bitar ile partinin görünen yüzü oldular. 1960'lı yılların sonuna doğru Suriye'de meydana gelen gelişmeler sonrası kenara çekildi. (Detaylı bilgi için bkz: Jaber, K. A., (1970), Arap Baas Sosyalist Partisi, (A. Ersoy, Çev.) Ankara: Altınok Matbaası.)

⁸ Salahaddin Bitar, 1911 yılında Şamlı orta sınıf Sünni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Eflak ile aynı yıllar Sarbonne'de bulunmuş burada fizik eğitimi almıştır. Ülkeye dönünce o da Eflak gibi bir süre öğretmenlik yapmıştır. Fransa'dayken Marksizizm ve komünizmden etkilenmişse de Solcu Fransız Leon Blum hükümetinin Suriye aleyhinde kararları sonrası bu fikre uzak durmuştur. (Detaylı bilgi için bkz: Jaber, K. A., (1970), Arap Baas Sosyalist Partisi, (A. Ersoy, Çev.) Ankara: Altınok Matbaası)

Arap aydını⁹ tarafından Arap Yeniden Diriliş Partisi (*el-Ba'sü'l-Arabî*) ismiyle kuruldu (Tibi, 1998: 290). Parti, I. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da, emperyal güçler tarafından oluşturulan statükonun bertaraf edilmesi için mücadele etmiş ve kendini Suriyeli kimliğinden ziyade Arap kimliği ile ön plana çıkartmıştı (Jaber, 1970: 28). Ancak partinin biricik ve yegane hedefi parti tüzüğünün 7. maddesine bakıldığında: *"Arapların anavatanına ismi verilen yer; dünyanın Araplarla meskun bulunduğu ve Toroslar'dan başlayıp, Poştiko dağları, Basra Körfezi, Arap Okyanusu, Habeşistan Dağları, Sahra, Atlantik Okyanusu ve Akdeniz bölgesini içine alan"* (Ak. Jaber, 1970: 1971) bağımsız bir Arap devleti kurmaktı. Görüleceği üzere parti Pan-Arabist bir ajandaya sahipti. Tayyar Arı bu durumu şöyle açıklamaktadır (Arı, 2012: 141): *"Partiye dinanizm veren din değil Pan-Arabizmdi. Baas ideolojisinin ana parametreleri tek bayrak, tek devlet, tek ordu ve tek Arap dünyasıydı."*

Baas Partisi, 4-6 Nisan 1947'de Şam'da yaklaşık 200 delegenin katıldığı kongrede *Arap Baas Partisi* ismi ile resmen kuruldu (Delvin, 1991: 1398). Eflak'ın da benimsediği *"Ebedi misyonu olan tek Arap ulusu"* (Seale, 1965: 154) kongrenin temel mottosu oldu. Kongrede parti iç tüzüğünün kabul edilmesi ile birlikte, Baas Partisi'nin politik arenada parti düzeyinde temsil edilme süreci de başladı (Şen, 2010: 119).

Baas, 1950'li yıllara kadar Suriye siyasetinde pek fazla etkinlik gösteremedi (Abdullah, 1988: 48). Ancak 1948 Arap-İsrail savaşı tüm Ortadoğu'daki mevcut vesayet yapılarına karşı bir sorgulamanın başlamasını sağladı. Suriye'de bu durumun yansıması liberal-muhafazakâr bloğun kan kaybederek; solcu siyasi oluşumların halk nezdinde itibar bulması ile oldu (Kaylani, 1972: 10). Kuşkusuz Suriye'deki mevcut

⁹ Bu aydınlardan bazıları: Mithat Bitar, Dr. Bazzaz, Beyrutlu Dr. Ali Cabir, Dr. Aldullah Abdul Daim, Dr. Vahip El Ganim, Dr. Cemal Atasi, Dr. Mustafa Rizik, Badi el Kasm, Sami el Durubi ve Abdul Bir İyun el Sud.

toplumsal ve sosyolojik kurumların varlığı, I. Dünya Savaşı ve 1948 Arap İsrail Savaşı sonrasında artan milliyetçi duygular, toplumun sosyalist ve milliyetçi kimi fikirlere yönelmesini sağlamıştır. Bu dönemde Hamalı Ekrem Hurani'nin *Arap Sosyalist Partisi* ve Şamlı bir Kürt olan Halit Bektaş'ın *Suriye Komünist Partisi* soldaki diğer iki önemli partiydi (Abdullah, 1988: 48). Özkoç'a (2008: 37) göre, Soğuk Savaş ile birlikte sosyalizm kimi ülkeler için alternatif bir ekonomik kalkınma modeli sunmaktaydı. Arap ülkelerin çoğu içinde bu durum böyleydi. Tam da bu yüzden Özkoç, Baas Partisi'nin ve Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi'nin 1953 yılındaki birleşmesini pragmatik bir hamle olarak ifade etmektedir. Parti bu birleşme ile nihai adı olan Arap Baas Sosyalist Partisi (*Hizb al-Ba'th al-Arabi al-İshtiraki*) ismini aldı. Bu birleşme ile birlikte orduyla Baas'ın simbiyotik ilişkisi de hızla gelişmeye başlamıştı. Çünkü sanılanın aksine ordu-Baas birlikteliğinin tetikleyici kahramanı Eflak ve Bitar'dan ziyade Ekrem Hurani'ydı (Galvani, 1974: 5). Parti birleşmeden bir yıl sonra girdiği 1954 genel seçimlerinde, 140 koltuklu parlamentonun 16 koltuğunu kazandı ve iktidarda koalisyon ortağı oldu (Arı, 2012: 141).

Baas, Suriye'de etkinlik sahası kazandıktan sonra ebedi amacı olan tek Arap devletini gerçekleştirme misyonuna odaklandı. Mişel Eflak, yaptığı kimi konuşmalarda Mısır üzerinde durarak, Mısır'ın Arap toplumu için ne denli önemli olduğunu bir aktör olduğunu vurguluyordu (Jaber, 1970: 55). Nitekim Eflak'ın konuşmaları ve çabaları 1 Şubat 1958 günü Suriye ve Mısır'ın birleşip, BAC'ı kurmalarıyla sonuçlandı (Abdullah, 1988: 48). Ancak birlik, Baas yöneticilerinin beklediği gibi büyük ve tek Arap devleti ülküsüne yürüyüşte önemli bir başlangıç ol(a)madı. Bu durum için birçok neden sayılabilir. Bunlardan en fazla göze çarpanları şunlardır: Arap Sosyalizmini uygulayabilmek adına, -o güne değin özel sermayeye dayalı Suriye ekonomisine- katı bir devletçi politikanın izlenmesi; Baas'ın kolektif yönetim anlayışına karşı Nasır'ın otoriter tavrı; Suriye ve Mısır arasında İsrail ve Lübnan kaynaklı kara sınırının

bulunamaması neticesinde tam anlamıyla organik bir birlik kurulamamıştır (Özkoç, 2008: 92-93). Ayrıca Nasır yönetiminin Suriye'ye uydu ülke muamelesi yapması ve Suriye ordusundaki görevden almaları ve kritik noktalara Mısırlı veya Nasırcı Suriyeli subayları getirmesi parti ve ordu içinde kaynamalara ve en nihayetinde askeri cuntalara neden olması birliğin dağılmasındaki diğer etkenlerdendir (Maoz, 1991: 61). 28 Eylül 1961 yılında Yarbay Abdül-Kerim el-Nahlavi'nin liderliğini yaptığı çoğu Şamlı subaylardan oluşan askeri cunta darbe yaparak Suriye'nin BAC'tan ayrıldığını deklare ettiler (Dam, 2000: 60). BAC'ın dağılmasına müteakip parti üst ve alt yönetim kademesinde büyük değişiklikler meydana geldi. Ayrıca birlik sonrası Baas partisinde askerlerin ağırlığı hissedilmeye başladı ve parti otoriter bir yönetim biçimi benimsedi (Delvin, 1991: 1401-1402).

1961-1963 yılları arasında ki ayrılıkçı dönem Baas Partisi için çetin şartlarda geçen bir süreçti. Parti içerisinde ki çözümler, istifalar, mevcut Suriye hükümetinin Baas mensuplarına yönelik tutuklamaları ve hükümetin çeşitli yazar ve gazetelerle Baas'a yönelik karşı propaganda girişimleri bu dönemin öne çıkan olaylarından bazılarıdır (Jaber, 1970: 79-80). Ancak Baas bu dönemden bir şekilde sağ salım çıkmayı başardı. General Ziyad Hariri önderliğinde önemli bir kısmını azınlıkların bilhassa Nusayri subayların oluşturduğu askeri cunta yaptığı darbe girişimi ile Baas Partisi'nin iktidara gelmesini sağladı (Özkoç, 2008: 116). 8 Mart 1963 günü gerçekleştirilen darbe temelinde Halep ve Şam merkezli feodal sınıfının hakimiyetine son vermek; laik ve sosyalist bir devlet kurmayı amaçlamıştı (Drysedale, 1982: 3). Ancak darbe ikinci hedefine ulaşamamışsada ilk hedefine ulaşmıştı. Böylece yüzyıllardır Suriye yönetiminde ve siyasetinde etkin bir rol oynayan Sünni elit zümre büyük oranda yönetim kademelerinden tasfiye edildi (Salık, 2016: 27). Darbe ile Suriye'nin ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı ve kırsal kesimde yaşayan azınlık grupları; Nusayriler, Dürziler ve İsmaililer karar alma mekanizmalarındaki kilit noktaları ele geçirdi

(Drysedale, 1981: 13). Darbeden sonra ordu içerisinde Sünnilere karşı başlatılan tasfiye girişimi ve sonrasında bu kadrolara azınlık mensubu subayların getirilmesi Sünni Devlet Başkanı Emin El-Hafız'ı rahatsız etti. Emin el-Hafız, azınlıkların ordu ve parti içerisinde güçlenmesini engellemeye yönelik bazı çabalara girişmişse de 23 Şubat 1966 darbesiyle görevinden azledildi (Şenzeybek, 2013: 486). Darbeden sonra partinin Pan-Arabist kanadını temsil eden; Mişel Eflak, Salahaddin Bitar ve Emin el-Hafız gibi gelenekselciler partiden tasfiye edildi. Baas'ın kurucu iki ismi Eflak ve Bitar önce tutuklandı ardından sürgüne gönderildi (Arı, 2012: 142).

Darbeyle birlikte ordu içerisinde azınlık subayların özellikle de Nusayriler ordunun ağırlık merkezini ellerine geçirdi (Pipes, 1989: 442). Hava kuvvetleri komutanı olan Hafız Esad, ordudaki Dürzi subayların ordu içerisinde ayrı bir güç merkezi oluşturmalarını engellemek için Nusayri Salah Cedit'in yanında yer aldı (Maoz, 1991: 66-67). Esad-Cedit koalisyonu 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda alınan yenilgiden dolayı bozuldu. Muhalif kesimler Hava Kuvvetleri Komutanı ve Savunma Bakanı olması hasebiyle Hafız Esad'ı suçlamaktaydı ancak Esad tüm suçu Salah Cedit'e atıyordu (Şen, 2010: 260). Cedit-Esad çekişmesi, 16 Kasım 1970 günü Hafız Esad'ın gerçekleştirdiği darbe ile sona erdi (Arı, 2012: 143).

2.2. Baas'ın İdeolojik Yapısı

Devrimci ve modernleşmeci yapısıyla Baas Partisi; Arap coğrafyasını ve Arap ulusunu içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmayı amaçlayan; reçete olarak *birlik*, *sosyalizm* ve *hürriyet* (wahda, hurriyah, iştirakiyye) ilkeleri etrafında Arap halkını kenetlenmeye davet eden milliyetçi ideolojiye sahip bir siyasal oluşumdur (Jaber, 1970: 12). Parti temelde şunları hedeflemekteydi: Arap halkını sömürgeci Batı tahakkümünden kurtarmak, mülkiyetin hakkaniyetli bir şekilde yeniden dağıtımını

sağlamak ve işçi kesiminin karar alma mekanizmalarına dahil etmek, vatandaşların hukuk önünde eşitliği ilkesini tesis etmek (Hüseyin, 1991: 202). Eflak’a göre parti:

“Baas Partisi, ulusal davamızı tek bir dava olarak kabul eder ve bunun çözümünü, Arap dünyasının, politikanın sınırları içinde kalmayarak, düşünceye ruha, sosyal ve ekonomik şartlara kadar etki yapan köklü bir değişikliğe uğramasına bağlar... Araplar sadece Batı sömürgeciliğinden sonra değil, yüzyıllardan beri çöküntü haline gelmiş bulunuyorlar.Yüzyıllardır memleketimizde meydana gelen şartlar ulusun yapısını çok derinden bozup yozlaştırdı ve Arap ulusu düşüncesiyle gerçek arasında büyük bir ayrılık yarattı; öyleki ulusumuz buna tepki gösterme yeteneğini kaybetti ve bunun sonucu olarak da hayatın çağrıları karşısında sağlıklı şekilde harekete geçemedi, yapılacak devrim, ulusla hayatın gerekleri arasında sağlıklı bir karşılıklı etki kurmaktan başka bir şey değildir.” (Ak. Mâlik, 1971: 299-300).

Eflak’ın yorumundan hareketle partinin; Pan-Arap bir ideolojiye sahip olduğu, I. Dünya Savaşı galibi ülkelerin çizdiği suni sınırları kabul etmeyen, kendisini ülkeler ve devletler üstü bir konumda gören, Arap ulusunun yüzyıllardır sinmiş karakterini yeniden canlandırmaya çalışan ve bunu devrimci eylemlerle yapmayı göze alan bir yapıda olduğunu rahatlıkla görebilmekteyiz. Ancak partinin üç saç ayağını temsil eden birlik, sosyalizm ve hürriyet ilkelerini irdelemek yerinde bir karar olacaktır.

Baas Partisi’nin tüzüğü, Baas’ın ilkelerini ve ideallerini anlamak için yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Parti tüzüğünün *Ana Prensipler* bölümünde *Birinci Prensip “Birlik ve Arap milletinin hürriyeti”* olarak kabul edilmiştir. Yine bu bölümde Arap milleti ve ülkeleri hakkında şu hususlara yer verilmiştir:

“Araplar tek bir millet teşkil ederler. Bu milletin tek bir devlet içinde yaşamak tabii hakkıdır. Kendi kaderini istediği gibi tayin eder... Arapların ana vatanı, bölünmez siyasi ve iktisadi bir birliktir. Hiçbir Arap memleti, diğerlerinden ayrı yaşayamaz.” (Ak. Jaber, 1970: 186)

Burada birlik ile kastedilen sadece Arap devletlerinin tek bir bayrak altında toplanması değildi; burada kastedilen Arap ulusunun karakterinde bir dizi reformlar gerçekleştirilerek, dini, mezhepsel, yerel ve feodal ilişkiler gibi Arap ulusunu kendi içerisinde bölen unsurları ortadan kaldırarak Arap ulusuna modern bir kimlik kazandırmaktı (Seale, 1965: 154). Bu yönüyle *birlik* ilkesel olarak sosyalizm ve hürriyet ilkelerinden önde gelmekteydi. Mişel Eflak *Arap Birliği Sosyalizmden Üstündür* isimli makalesinde (Ak. Mâlik, 1971: 302): “...*Sosyalizm beden, birlik ise ruhtur*” deyimiyle; ruhsuz bedenler nasıl ceset olmaya mahkumsa, birlik içerisinde olmayan Arap ulusunun da yok olmaya mahkum olacağını vurgulamıştır.

Baas Partisi, birlik idealine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve tek bir Arap vatanını savunmuştu¹⁰. Belki bu durumu en iyi özetleyecek olay partinin Arap Ligi’nin kurulmasıyla alakalı yaptığı açıklamadır. “*Anlaşma Arap dünyasındaki mevcut ayrılığın kabul ve tasdikinden başka bir şey değildir. Birlik yolunda atılmış çok kısa bir adım olarak kalmamakta fakat yanlış bir adım olarak nitelenmektedir.*” (Ak. Jaber, 1970: 30). Mişel Eflak da, birlik hedefine ulaşmak için romantik Pan-Arabist milliyetçi bir

¹⁰ “...1950’lerin ortasında, Baas Partisi’nin sosyalizme kaymasına rağmen, erken dönem Baasçı düşüncedeki temel ilke varlığını korudu. İdeolojik yapılanmaya ilişkin en keskin dönüş, farklı rotalara da olsa, 1966 ve 1970 yıllarında gerçekleşti. Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği dönemde anlamlı olan bu talep, Mısır’la gerçekleştirilen birliğin çöküşünün ardından “önce sosyalizm sonra birlik” talep edecek neo-Baas’ın doğmasına yol açtı.” (Özkoç, 2008: 50).

politika takip etmişti. Eflak, *Milliyetçilik ve Devrim* isimli makalesinde milliyetçiliği, “...gerçek bir insanlığa giden en iyi yoldur” (Ak. Haim, 1962: 242) diye tarif etti. El Husri’nin (Ak. Tibi, 1998: 291) “*Milliyetçi olmak demek mutlu bir hayat sürmektir demektir. Milliyetçi duyguları gelişmemiş bir adam düşünün...Bu adamın nasıl bir hayatı olabilir...*” sözü ile Eflak’ın ve dönemin diğer Arap milliyetçisi entelektüelleri için milliyetçiliğin ne kadar önemli bir ideoloji olduğu gözlemlenebilmektedir.

Baas Partisi ve parti yöneticileri, kendilerine milliyetçilik üzerinden sol tandanstan yöneltilen eleştirilere çeşitli savunmalar yaptılar. Onlar Arap milliyetçiliğinin, Avrupa’daki milliyetçiliğin karakterinden ayrı bir yapıda olduğunu ve Arap milliyetçiliği gibi sömürgeciliğe karşı savaşılan milliyetçiliklerin ulusal bağımsızlıkları için hürriyetçi bir savaş mücadelesi verdiklerini söylediler. Salahaddin Bitar *Millileşme ve Sosyalizm* isimli makalesinde bu konulara şöyle izahat getirmiştir:

“...Eğer devrimci olmak istiyorsan Marksist ol, yoksa sadece bir milliyetçi olur kalırsın, gerici bir burjuva olursun.... Fakat Asya’da ve Afrika’da sömürgeciliğe karşı dikilen ve bütün derecelerdeki kuvvetleri seferber eden sınıf kavgası değil, ulusal el birliğidir. Uydurma bir şiar değildir, çünkü bütün ulusu sömürgeciliğe karşı girişilen savaşta birleştirmiştir. Avrupa milliyetçiliğinden ve burjuva kapitalizmden doğan Avrupa sömürgeciliği her şeyden önce sömürgeleştirilen ülkelerdeki milliyetçiliği boğar ve bu memleketlerin geleneklerini yok ederek onurlarını çiğneyen bir hareket olmuştur; işte bu onuru ve ulusal duyguyu kurtarmak için sömürgeciye karşı bir devrim ateşi tutuşturuldu. Bu da bir sınıf hareketiyle değil, ulusal kurtuluş hareketiyle gerçekleştirildi. Görülüyor ki, milliyetçilik kelimesi orada da burada da aynı olmakla beraber, anlamı değişiktir: buradaki milliyetçilikte bir kurtuluş ve ilerleme anlamı yani devrimci bir karakter var...” (Ak. Mâlik, 1971: 308-310).

Suriye’de de, diğer birçok Arap ülkesinde olduğu gibi, yerel-feodal ve aşiret ilişkileri mevcuttu. Kaylani’ye (1972: 9) göre, “*Bağımsızlıktan sonra Suriye, oligarşik bir aşamadaki praetoryan toplumun iyi bir örneğiydi.*” Eflak, Baas’ın etkinliğini artırmak için Arap ülkelerindeki mevcut eşrafın siyasi ve ekonomik gücünün pasifize edilmesi gerektiğini düşünmekteydi (Delvin, 1991: 1399). Baas Partisi’de Suriye’de sosyal adaleti sağlamak için feodal-yerel-aşiret yapılarına savaş açtı. Baas’ın sosyalizm ilkesi bu savaşımın bir aracı niteliği konumundaydı. Eflak (Ak. Mâlik, 1971: 302), bu durum için: “*Toplumumuzdaki dogmatizme, bilgisizliğe, çaba ve fedakârlığı gerektiren her yenilikten ürken geçici adetlere, ulusal yapımızı parçalayan bütün o dağınık görüşlere cemaat hayatından, bölgecilikten, ideolojiden gelen bütün bağınazlıklara karşı da mücadeleye girişmeliyiz...*” demiştir.

Baas’ın sosyalizm anlayışı temelde, Arap ulusunun yaşama standardını yükseltmek ve ideal anlamda bir Arap toplumu inşa etmektir (Seale, 1965: 154). Eflak’ın benimsediği sosyalizm anlayışı ise, ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmekten ziyade onların birey olarak kendilerini ispatlamalarını amaçlayan bir yapıdaydı. Çünkü bu insanların mevcut konumlarının sebebi kendi yeteneklerini ortaya çıkaramamış olmalarıydı (Torrey, 1969: 451). Baas’ın bu minvalde izlediği sosyalist ve sosyal adalete yönelik politikaları; ülkenin ve devletin nimetlerinden faydalanamayan kitleleri partiye yakınlaştırdı (Delvin, 1991: 1404). Özellikle çeşitli azınlık grupları ve kırsal bölgelerde yaşayan halk kitleleri, Baas’ın seküler Arap milliyetçiliği politikaları, sosyal adalete yönelik söylemleri, komünizm karşıtlığı ve ordu içerisindeki nüfuzundan dolayı, partinin etki alanına girmişlerdi (Galvani, 1974: 5).

Baas’ın benimsediği sosyalizm anlayışı anlam itibarıyla Batı sosyalizminden ayrılmaktaydı. Bu durumda kuşkusuz Batılı anlamda bir sınıf kavramının olmayışının da önemli bir etkisi vardı (Özkoç, 2008: 56). Ancak bundan daha önemlisi Eflak ve

Bitar gibi partinin lider kadrosu Komünizm ve Marksizm gibi ideolojilerin milliyetçiliği ve milli manevi değerleri yok sayması hasebiyle ulus olma yolunda ilerleyen Arap toplumu için büyük bir tehlike olarak görüyordu (Jaber, 1970: 126). Baas'ın milliyetçilik-sosyalizm dikatomisinde ki sosyalizmin milliyetçiliğe hizmet ettiği ölçüde kabul gördüğünü ve varlık sebebinin milliyetçilik olduğunu (Seale, 1965: 154) düşünecek olursak, her ilke Arap milliyetçiliğine hizmet ettiği ölçüde biricikti ve elzemdi.

Baas Partisi'nin bir diğer önemli ilkesi hürriyetti. Bu ilkenin anlamında, Suriye'nin ve Arap coğrafyasının içinde bulunduğu dönemin şartlarına bağlı olarak değişiklikler meydana gelmişti. Omar'a göre, 1950'li yıllar öncesinde bu ilke daha çok, Arap coğrafyasının emperyalist boyunduruktan kurtulmasını, Arap halkının hür ve müstakil bir hayat sürmesini amaçlamaktaydı. Ancak, Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kavuşması ve akabinde ülkelerde ortaya çıkan militer ve dikta rejimler; hürriyet ilkesinin, bireysel özgürlükleri ve ifade özgürlüğünü kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştı (Omar, 1996: 34). Nitekim Patrick Seale (Seale, 1965: 154) göre de, hürriyet kavramı hem Batılı anlamda liberal ideolojinin özgürlükçü düşünce dünyasına, hem de emperyal güçlerin sömürgeci politikalarına karşı Arap toplumunun başkaldırmasını ve ulusal bağımsızlığını kazanmasına atıf yapmaktaydı. Partinin tüzüğünü incelediğimizde: *“Söz söyleme, toplanma ve inanç hürriyeti kadar artistik hürriyetler de kutsaldır. Bunları hiçbir makam kısıtlayamaz.”* (Ak. Jaber, 1970: 187), partinin bu prensibinde, liberal öğretinin temel görüşlerini görebilmek mümkündü.

Eflak, hürriyet idealini gerçekleştirmek ve Arap ulusuna tekrardan bir ruh kazandırabilmek için devletin içerisindeki önemli noktalarda kümelenmiş, ayrıcalıklı zümrelerin, yerel aşiret bağlarının ve feodal toprak ağalarının yönetimine son verilmesi

gerektiğini; bunu başarmak için ise kaynağını Arap kültürü ve tarihinden alan bir eğitim politikasının takip edilerek halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesinin hayati bir vaka olduğunu düşünmekteydi (Kaylani, 1972: 6). Parti tüzüğünün eğitim politikalarıyla ilgili bölüme baktığımızda bu durum net bir şekilde ifade edilmişti:

“Partinin eğitim politikası, milletin birliği ve misyonunun ebedî olduğuna inanan yeni bir Arap neslinin yaratılmasını hedef güder. İlmî mantığa istinad eden politika, gerici cereyanlar ve bâtil itikatların yaratacakları engellerden masun kılınmıştır. Topyekûn Arap ihtilâli ve beşeriyetin ilerleme dâvasının gerçekleştirilmesi için, bu politika; iyimserlik mücadele ve dayanışma ruhu ile dolu olacaktır.” (Ak. Jaber, 1970: 197)

Baas Partisi, gerçekleştirmeyi hedeflediği ilerici bir devrim için Arap ulusunun zihnen hazırlanması gerektiği inancındaydı. Bundan dolayı Arap toplumunu sarıp sarmalayan gerici akım ve düşüncelerin bertaraf edilmesi gerekmektedir. Mamafih, ileri ve çağdaş bir eğitim ile birlikte, Baas devrimini ileriye taşıyacak öncü nesillerin yetiştirilecek ve hür Arap ruhu teşekkül edecekti.

2.3. Hafız Esad’ın İktidara Yürüyüşü

Hafız Esad sahip olduğu kişisel bazı özellikleriyle çok farklı bir lider profili çizmiştir. Otoriter, öz saygısı yüksek, soğukkanlı, ketum, sabırlı, kurnaz, acımasız, pragmatist ve müzakereci bir kişiliğe sahipti (Ma'oz, 1993: 100). Şüphesiz sahip olduğu bu özellikler onun iktidara ulaşmasına ve ölümüne kadar Suriye’nin tek adamı olmasına yardımcı olmuştur.

Hafız Esad¹¹, 1946 yılında Lazkiye’de lise öğrenimi görürken Baas’ın ulusal direniş ve sosyal reform politikalarından etkilenererek; onaltı yaşında Baas’a katıldı ve aksiyoner bir öğrenci lideri oldu (Cleveland & Bunton, 2009: 398). Askerlik mesleğine karşı ilgisi ise çocukluk döneminde yaşadığı bir olay sonucunda olmuştu. 1978 yılında Times’a verdiği bir röportajda bu olayı şöyle anlatmıştı:

“Üniversiteye gitmeyi ve tıp öğrenmeyi düşünmüştüm, fakat askeri akademi de aklımdan geçiyordu. Halkıma karşı güç ve şiddetin kullanılması beni, askeri bir görevin ülkeme hizmet etmek için en faydalı yol olduğuna inandırdı... Çocukluğumda Fransız askerlerinin, benim ülkemde, benim halkımı dövüklerini görmüştüm... Fransız uçaklarının kasabalarımızı bombaladıklarını duyduğumda ise pilot olmaya karar verdim. Çünkü inanıyordum ki eğer pilot olabilirim bunu durdurabilirdim” (Ak. Maoz, 1991: 57)

Esad, ilk olarak 1951-1955 yılları arasında Humus Askeri Akademisi’nde pilotluk eğitimi aldı, akabinde 1958 yılında yaklaşık bir yıllık askeri uçuş eğitimi almak için SSCB’ye gitti (Şen, 2010: 270). Sovyetler’deki eğitiminin ardından, kendisininde

¹¹ Hafız Esad 1930 yılında Suriye’nin Lazkiye şehrinin Kardaha köyünde, Nusayri bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Lazkiye’de tamamladı. Tam da bu sıralarda *Vahş* (vahşi) olan soyadı Esad (arслан) ile değiştirildi. Ortaokul yıllarında Arap milliyetçiliği düşüncesinden etkilendi. 1940’lı yılların sonlarına doğru Baas ile tanıştı. 1952 yılında Humus’ta askeri akademiye başladı. Buradan mezun olunca Halep’teki Hava Kuvvetleri Akademisine başladı. 1957 yılında SSCB’ye gönderilerek uçuş eğitimi aldı. 1963 ve 1966 Askeri Darbelerinde aktif rol oynadı. 1967 Arap-İsrail Savaşı döneminde Suriye’de Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve Savunma Bakanlığı görevlerini üstlendi. 1970 yılında Salah Cedit’e karşı yaptığı darbe girişimi ile ülkede yönetimi ele aldı. Esad, 1970’den ölümüne (2000) kadar Suriye’yi yönetti.

diğer Arap milliyetçileri gibi kurulmasını arzuladığı -Arap Birliği'ne gidilen yolda önemli bir merhale olan- Birleşik Arap Cumhuriyeti adına Kahire'de askeri bir görevliyken; Nasır'ın takip ettiği politikadan dolayı diğer birçok Suriye'li Arap milliyetçisi ve subayı gibi birlik fikrinden soğudu (Arı, 2012:144). Esad, kendi gibi düşünen diğer subayalarla –ki bu subayların çoğunluğu Nusayri ve Dürzi- başta Salah Cedit ve Muhammed Umran ile oluşturduğu askeri cunta ile; ilk olarak, Suriye'nin BAC'tan ayrılması ve Eflak ve Bitar'ın oluşturduğu Baas'ın geleneksel yönetim kademesinin tasfiyesini amaçlamıştı (Hopwood, 1988: 54-55).

Suriye'yi BAC'tan ayırmak amacıyla yapılan Eylül 1961 askeri darbesi ile birlikte orduda yapılan tasfiyelerden Hafız Esad da payına düşeni aldı ve geçici bir süreliğine ordudan atılarak pasifize edilmeye çalışıldı (Çimen, 2020: 28). Ancak bu dönem Esad ve diğer pasif görevlere çektirilen subayların, Baas'la birlikte Suriye'deki yönetimi ele geçirmelerini sağlayacak 1963 Mart askeri darbesinin önünü açmıştı (Eker, 2017: 31). 1963 darbesi Baas'ı Suriye'de iktidar odağı haline getirirken bir yandan da bir grup düşük rütbeli ateşli Nusayri subay arasındaki konsolidasyonun da artmasına neden oldu (Cleveland & Bunton, 2009: 399). Darbe ile birlikte Baas içerisindeki, karar alma mekanizmalarında köşebaşlarını tutmuş olan entelektüel kanadın yerini askeri elitler almaya başladı (Zıadeh, 2011: 9). Hopwood'a (1988: 90) göre, 1963-1970 arası dönem Suriye siyasetinin iplerinin, bağımsızlık öncesi milliyetçi siyasetçilerden radikal Baasçılara geçtiği bir dönemdi. Ayrıca darbe ile, Suriye'deki sünni kentli elit sınıfın iktidarını sonlandırılarak çoğunluğunu alt ve kırsal kesimlerin oluşturduğu yeni bir iktidar sınıfı yaratıldı (Ma'oz, 1993: 97).

1963 darbesi, Hafız Esad'ın askeri ve siyasal anlamda kariyer basamaklarının çıkabilmesi için en mühim olaydı. Çünkü, hem darbe sonrası ordu içerisinde azınlık gruplarının etkisinin artması (Pipes, 1989: 441) hem de darbeden kısa bir süre sonra

ordunun en kilit noktalarından olan Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilmesi (Eker, 2017: 32) Esad'ın 1970 darbesine giden süreçte elini kuvvetlendirmişti. 1963 askeri darbesi ile ilgili bir başka husus, Suriye bu dönemde depolitizasyon sürecine girmişti ve bu durum 1970'de, Esad yönetimi ele alınca daha belirgin bir hal almış ve çeşitli muhalefet odaklarının bazı ekonomik veya askeri aygıtlar aracılığıyla sindirilmeye çalışılmıştı (Wedeen, 1999: 143-144). Şüphesiz, Şubat 1966 Neo-Baas darbesi de ordu ve Baas içerisindeki gelenekselcilerin ve sünni kimi iktidar odaklarının temizlenmesi, ordu-Baas ilişkisinin çoğunlukla Nusayriler lehine geliştirilmesi (Özkoç, 2008: 139) ve en önemlisi Savunma bakanı olarak atanması Esad'ın ordu ve devlet içerisindeki gücünün konsolide olmasını sağladı (Pipes, 1992: 173).

1966 Şubat darbesi sonrası Baas içerisindeki sivil kanat ve ordu içerisinde askeri kanat Salah Cedit ve Hafız Esad etrafında kümelenmeye başladı (Dam, 2000: 111). Cedit ve Hafız tarafından benimsenen aşırı solcu siyaset, parti ve ordu içerisinde ciddi bir dönüşümü de meydana getirdi. Ziadeh'e (2011: 12-13) göre, parti üyelerine militan eğitimleri verilmeye başlanması ve bu durumun üyelere şart koşulması, Halk Ordusu (*el-ceysh al-sha'bi*) gibi örgütlerin oluşturulması ordunun doktriner bir yapıya ve partinin ise kamp partisine dönüşmesine neden olmuştu. Abdullah (1988: 55), partinin bu durumunu şu şekilde özetlemiştir: *"Baas Partisi de asla kitle partisi olmuş değildir. Parti gücünü, sadece sadakatlerine kesin olarak güvenilebilen üyelere seçkin bir gruptan almıştır."*

1967 Arap-İsrail Savaşı Hafız Esad'ın, Cedit yönetimine karşı güç kazanmasını sağlayan önemli faktörlerden birisiydi. Bir diğer adıyla Altı Gün Savaşı, neticesinde İsrail baskın bir saldırı ile topraklarına; Sina Yarımadası'nı, Batı Şeria'yı, Gazze Şeridi'ni ve Suriye'nin stratejik noktalarından Golan Tepeleri'ni katmıştır (Armaoğlu, 2020: 253). Hinnebusch'a göre, bu ağır yenilgi sonrasında parti içerisindeki Salah

Cedit'in temsil ettiği radikal kesimin önderliği zayıfladı ve parti tabanı demoralize olarak Cedit liderliğini sorgulamaya başladı. Partide Hafız Esad'ın temsil ettiği yenilikçi ve realist siyasi kanat, işgal edilen Golan Tepeleri'nin geri alınması gerektiğini bu yüzden ordunun yeniden teçhiz ve dizayn edilmesinin rejimin en birincil görevi olduğunu ve bu doğrultuda Arap devrim planlarının ertelenemesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etmekteydi (Hinnebusch, 2001: 55). Cedit ise Esad'ın aksine Arap işbirliğinden ve devrimden yana tutum sergilemiş; ki bu durum Esad'ın Parti ve ordu içerisinde güçlenmesini ve Cedit'i tasfiye etmesine yardımcı olmuştu (Hopwood, 1988: 92). 25 Şubat 1968 günü Esad, Cedit'e karşı erken bir darbe girişiminde bulunmuşsa da başarılı olamamıştı (Abdullah, 1988: 55). Ancak Esad 1970 Kasım'ında gerçekleştirdiği darbe sonucunda yönetimi ele geçirdi ve 1971'de pek de demokratik olmayan yollarla yapılan bir başkanlık seçimiyle (Arı, 2012: 145) Suriye'nin ilk Nusayri kökenli devlet başkanı oldu ve öldüğü (2000) güne kadar Suriye Arap Cumhuriyeti'nin devlet başkanlığını görevini yürüttü.

2.4. Hafız Esad Rejimi

Hafız'ın iktidarı ele geçirmesiyle Suriye'de üçüncü cumhuriyet dönemine geçildi. Bu dönem Suriye'deki Arap milliyetçiliği ve yönetici elit sınıf açısından önemli bir kırılmayı teşkil etti. İlk olarak, Hafız Esad iktidarı ile birlikte Baas'ın yıllardır savunduğu romantik ideali; tek Arap ulusu yaratma fikri terkedildi ve yerine Suriye'nin kendi iç dinamiklerine döndüğü, Suriye merkezli bir politika benimsendi (Ajami, 1987: 101-102). İkinci olarak, Suriye'de 1960'lı yıllar ile birlikte yönetici elit kitlenin dönüşümü Esad iktidarı ile daha da hızlandı. Ziadeh'e (2011: 16) göre bu dönemde ülkedeki siyasi güç, "*kırsal ve asker kökenli bir elitin*" eline geçti. Ona göre bu durum, ülkedeki yasama, yürütme ve yargı erklerinin güçleri Esad ve rejimi lehine pasifize edildi ve devlet aygıtını harekete geçiren bürokrasi aygıtı nepotik bir karakter kazandı.

Esad devlet başkanlığını, Baas'ın genel sekreterliğini ve ordunun başkomutanlık makamını kendi uhdesinde aldı ve bütün gücü kendisinde topladı (Lobmeyer, 1997: 94). Suriye'nin yeni yönetim biçimi ise *Başkanlık Monarşisi* oldu (Hinnebusch, 2001: 63). Ancak Suriye'nin 1946 yılından Esad'ın iktidara geldiği yıla kadar Suriye'nin siyasal, sosyal ve ekonomik krizler ile boğuştuğu düşünüldüğünde; Esad'ın otokratik yönetimi Suriye'ye görece istikrarlı bir hale getirmişti (Pipes, 1992: 149).

Esad ülke ve Baas içerisindeki siyasi ve ekonomik krizler ile başedebilmek ve ülkeye istikrarlı bir yapı kazandırabilmek adına *Düzeltilme Hareketi* (el-hareka el-tashihiyya) denilen bir dizi düzenlemeler uygulamaya koydu (Lobmeyer, 1997: 93). Esad bu uygulamalar ile; ekonomi üzerindeki devlet baskısını görece azalttı ve ekonomiyi hem yerli hem de yabancı sermayeye açtı (Owen & Pamuk, 2002: 205). Böylece 1970'lerin ilk yıllarından itibaren takip edilen sınırlı liberalleşme politikaları, Arap ülkelerin finansal destekleri, petrol ihracatının artması ve fiyatların yükselmesi, Suriye ekonomisinin toparlanmasına yardımcı oldu ve 1975'te GSYİH % 13'lük bir oranda büyüme kaydetti (Drysdale, 1982: 5).

Esad yönetimi liberal politikaları ile ekonominin toparlanmasını amaçlamasının yanı sıra; Müslüman Kardeşler örgütü etrafında konumlanan kentli Sünni burjuvaziyi yanına çekmeye çalıştı. (Zubaida, 1994: 250) Ancak Sünni çoğunluğun öfkesini kontrol altına almakta pek başarılı olamadı. Çünkü Sünni blok Esad yönetiminin toprak reformunu askıya almasını, devletçi ekonomik politikaların gevşetilerek yerine serbest piyasa ekonomisi modeline geçilmesini ve izlenen mezhepçi siyasetinin bırakılmasını talep etmekteydi (Hinnebusch, 2015: 117). Hafız Esad selefi Salah Cedit döneminde, Sünni elit sınıfını karşısına almak pahasına benimsenen sanayileşme hamlesi ve toprak reformu gibi radikal politikaları, Sünni kesimin de benimseyeceği bir düzeye indirgeyerek, rejim-Sünni blok arasında yeniden bir münasebet kurulmasını sağladı

(Wedeen, 1999: 8). Ancak bu Esad rejiminin mezhepçi politikaları terkettiği anlamına gelmemektedir. Suriye toplumunun üçte ikisini oluşturan kırsal kesimde yaşayan çiftçilerin desteğini kazanabilmek ve onları rejimin sistemine entegre edebilmek adına Esad rejimi; köylülere toprak dağıttı, kooperatifler kurdu ve Suriye tarımının modernleşmesi için yeni tarım politikalarını yürürlüğe koydu (Ma'oz, 1993: 105).

Esad halk nezdinde olumlu bir imaj kazanabilmek, rejimin toplumsal zeminde etki ettiği yüzeyi artırabilmek ve ulus inşa sürecini başlatabilmek için 1972 yılında Baas'la bir sorunu olmayan bazı siyasal partileri bir araya getirerek Ulusal İlerleme Cephesi'ni kurdu (Ziadeh, 2011: 17-19). Cephede; Suriye Arap Sosyalist Birliği, Sosyalist Birlik Hareketi, Arap Sosyalist Partisi ve Cemal Atassi'nin başını çektiği Nasırcı grup yer aldı (Arı, 2012: 146). Ziadeh'e (2011: 27) göre, UİC'nin kurulmasındaki asıl amaç, Esad rejiminin siyasal alandaki meşruluğunu desteklemek ve muhalif siyasal organizasyonlarının politikalarına engel olmaktır. Nitekim Baas'a veya cepheye dâhil olmayan kişi ve organizasyonların politik alanda faaliyet göstermesi mümkün değildi (Özkoç, 2008: 159). 1973 Anayasası'nın sekizinci maddesi, *"Toplumda ve devlette öncü parti Sosyalist Arap Baas Partisidir"* (Suriye Arap Cumhuriyeti Anayasası, 1973) bu durumu pekiştirici bir işlev görmüştü ve Baas'ı anayasal bir kurum haline getirmişti.

Esad toplum üzerindeki etkisini artırmak ve tahakküm mekanizmasını işletebilmek adına sivil toplumu, bazı araçlarla kontrol altına almaya çalıştı (Lobmeyer, 1997: 96). Ordu, Baas, sendikalar, halk örgütlenmeleri, talebe birlikleri, kadın örgütleri, medya ve eğitim kurumları Esad'ın kullandığı başat aygıtlardı (Özkoç, 2008: 161, Sarı, 2011:46). Esad yönetimi ele aldığı anda 80.000 olan asker sayısı 1990'da 423.000'e, Muhaberat'ın mensuplarının (istihbarat örgütü) sayısı ise 100.000 kişiye yaklaşmıştı (Şen, 2010: 273). 1980'lerin sonlarına doğru, sendikalar ve halk örgütleri

500.000; kadın örgütleri takriben 110.000; Baas yaklaşık 550.000 üyeye sahipti. Öğrenci derneklerinde ise ülke genelindeki öğrencilerin %60-70 gibi yüksek katılımı söz konusuydu (Lobmeyer, 1997: 97). Özellikle eğitim kurumu neslin endoktrine bir şekilde yetiştirilmesi için Baas ve Esad'ın kullandığı önemli enstrümanlardandı. Nitekim, Mişel Eflak'ın “*eğitim, devrimin elindeki en büyük silahtır*” (Ak. Hopwood, 1988: 115) sözü eğitimin mahiyeti hakkında yeterli bilgi verecektir. Hafız Esad, Baas'ın ideolojik düzlemine inşa edilen eğitim müfredatı ile kırsal ve şehirde yaşayan gençlerin zihinlerine, mezhep ayrımını yok saymayı, rejimin politikalarını tam bir sadakatle benimsemeyi, Suriyeli Arap milliyetçisi olmayı işlemeye çalıştı (Ma'oz, 1993: 105). Anayasa'nın *Eğitim ve Kültürel İlkeler* bölümündeki 21. ve 23. maddelerde eğitim ve kültür sisteminin Baas'ın birlik, özgürlük ve sosyalizm ideallerine hizmet etmesi gerektiği ve milliyetçi sosyalist eğitimin bütünleşik bir sosyalist Arap toplumu inşa etmeyi amaçladığını belirtilmekteydi (Suriye Arap Cumhuriyeti Anayasası, 1973).

Esad yönetimi ele aldığı anda üzerine eğildiği bir diğer konu; işgal edilen toprakların geri alınması ve ordunun modernize edilemesiydi (Hinnebusch, 2001: 61). İşgal altındaki toprakların geri alınması Esad'ın *Büyük Suriye İdeali* politikasının temelini oluşturdu (Maoz, 1991: 182). Esad, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Hatay'ın Suriye'den koparıldığını, bu toprakların gerçekte Suriye'ye ait olduğunu savunmaktaydı (Sarı, 2011: 42). Pipes'e göre, Büyük Suriye İdeali düşüncesi Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin kurucusu Antun Sa'ada tarafından geliştirilmişti. Antun Sa'ada'ya göre Suriyeliler Arap olmaktan ziyade başlı başına bir ayrı bir ulustur ve Arap, Müslüman, Hristiyan, Lübnanlı, Filistinli gibi aidiyetleri sorunlu adlediyordu (Pipes, 1992: 40-41). Onun bu görüşleri bir dönem Arap coğrafyasında çatışan kavmiyye-vataniyye tartışmaları bağlamında değerlendirildiğinde vataniyye vurgusunun ön plana çıktığını görebiliriz.

Esad'ın 1973 Yom Kippur Savaşı'na katılması ve Lübnan'a asker göndermesi, Büyük Suriye İdeali'nin gerçekleştirilmesine yönelik adımlardır. Nitekim Enver Sedat 1973 Ekim savaşıyla, 1967 Savaşı'nda İsrail'in işgal ettiği Sina Yarımadası'nı geri almayı amaçlarken, Esad, Golan Tepeleri'nin yanı sıra Ürdün Irmağı'nı ve üzerindeki stratejik yolları da ele geçirmeyi hedeflemişti (Maoz, 1991: 148). Savaşın başladığı 6 Ekim gününden 10 Ekim'e kadar Suriye ve Mısır ordusu büyük ilerlemeler kaydederken, 10 Ekim günü İsrail savaşta üstünlüğü ele geçirmişti (Armaoğlu, 2020: 311-315). Savaş'ın sona ermesi ile 31 Mayıs 1974 ile Suriye-İsrail arasında imzalanan *Ayırma Anlaşması* ile İsrail Golan Tepeleri'nin bazı bölümlerinden çekildi (Armaoğlu, 2020:330). Esad Ekim savaşı sonrası Arap ulusunun şerefini kurtaracak ve koruyabilecek muzaffer bir komutan, aynı zamanda patrimonyal bir figür haline geldi (Wedeen, 1999: 54).

Esad'ın Lübnan İç Savaşı'na müdahalesi, Büyük Suriye İdeali'nin bir parçasını oluşturmaktaydı. Nitekim Hafız Esad ve rejimin yöneticilerinin ara ara Lübnan ile verdiği demeçler bunun bir göstergesidir:

“Suriye ve Lübnan tek bir ülkedir. Biz kardeşten daha öteyiz... Suriye ve Lübnan tek bir ülke ve aynı ulustur...Tarih boyunca Suriye ve Lübnan bir ülke ve bir halk olmuştur. Tarihimiz birdir, geleceğimiz birdir ve kaderimiz birdir...”
(Ak. Pipes, 1992: 120).

Esad Lübnan'a müdahale ettiğinde Filistin Kurtuluş Örgütü'nü desteklemek yerine Hristiyan Marunîleri destekledi (Cleveland & Bunton, 2009: 385). Esad'ın bu tavrının ana sebebi Yaser Arafat ile arasındaki anlaşmazlık ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kendi kumandasında olacak düzeyde zayıf olmasını istemesiydi (Goldschmidt & Davidson, 2018: 471). Lübnan müdahalesinin Esad rejimine faturası hem ekonomik hem de siyasi anlamda ağır olmuştu. Lübnan müdahalesi 1976'da

ekonominin kötüleşmesinde büyük paya sahipti, çünkü müdahalenin Suriye ekonomisine bedeli yaklaşık günlük 1 milyon dolardı (Drysedale, 1982: 5). Siyasi fatura ise Wedeen'a (1999: 35) göre, Suriye Vietnam'ı Esad'ın Arap milliyetçisi kimliğinin Suriye toplumu nezdinde itibar kaybetmesine neden olmuştur.

Esad rejimi, Nusayri-mezhepçi bir merkeze dayandığı iddialarını engellemek ve Baas'ın mezhepler üstü kaynaşmış Suriye toplumu idealini benimsediğini Suriye -daha çok Sünni- toplumuna ispat etmek için, devletin üst düzey kamu görevlerinde Sünnilere de yer vermiştir (Ma'oz, 1993: 102). Örneğin, başkan yardımcısı Abdülhalim Haddam, Baas Bölge İdaresi Genel Sekreteri Züheyr Maşarka, Savunma Bakanı Mustafa Talas, Genelkurmay Başkanı Hikmet Şihabi ve Başbakan yardımcısı Abdar Rauf El Kasım gibi isimler Sünni mezhebindendi (Sarı, 2011: 33). Ancak Esad'ın bu görevlendirmeleri ve çabaları Sünni muhalefette pek karşılık görmüyordu. Dahası Esad'ın 1980'deki Irak-İran Savaşı'nda Arap olmayan Şii İran'ı desteklemesi, Suriye'nin diğer Arap ülkeleri tarafından dışlanmasına neden olmuştu (Cleveland & Bunton, 2009: 406). Esad her ne kadar İran'ı desteklemek için: Irak Baas Partisi ve Suriye Baas Partisi arasındaki rekabet ve İran'ın ABD ve İsrail karşıtı bir dış politika izlemesi (Hinnebusch, 2001: 152) gibi nedenler ileri sunmuşsa da ülkedeki Sünni muhalefetin tepkisinde kaçamamıştı.

Esad'ın FKÖ'ye karşı tutumu ve İran'ı destekleyen politikaları muhafazakâr Sünni tabanda büyük rahatsızlık yarattı ve kitlelerin sokak eylemlerine başvurmasına neden oldu (Cleveland & Bunton, 2009: 406). 1980 yılında Halep'te muhalifler, Esad rejimine karşı ciddi bir isyan girişiminde bulundular. Birçok meslek örgütünün yer aldığı isyanda; temel ve demokratik hakların tanınması ve rejimin Nusayri merkezli takip ettiği mezhepçi politikanın sona erdirilmesi gibi talepler dile getirildi (Drysedale, 1982: 8). Ancak Esad rejimi bu talepleri karşılamak yerine, bu meslek örgütlerini

dağıtıp yerine kendi ideolojisini yaymasına hizmet edecek ve halkın endokrine olmasını sağlayacak yeni uydu meslek örgütleri, sendikalar kurdu (Ma'oz, 1993: 104).

1980 yılında Sünni muhalefet –Müslüman Kardeşler- İran Devrimi'nde etkilenererek, rejime ve unsurlarına karşı silahlı mücadele safhasına geçti ve Şam'da Esad'a başarısız bir suikast girişiminde bulundu (Maoz, 1991: 240). Saldırı sonrasında Esad'ın kardeşi Rıfat Esad, damadı Binbaşı Mu'in Nazif'e bağlı askeri birliklerle Müslüman Kardeşler mensupların tutuklu kaldığı Tedmur Hapishanesi'ne giderek (Dam, 2000: 174) yaklaşık 1000 kadar Müslüman Kardeş üyesi tutukluyu acımasız bir şekilde katletti (Abdullah, 1988: 89). Rejim bununla da kalmayarak, Müslüman Kardeşleri pasifize etmek için Temmuz 1980'de ünlü 49 numaralı yasayı çıkarttı:

Madde 1. Müslüman Kardeşler grubuna ait olan herkes, ölüm cezası suçlusu sayılacaktır.

Madde 2. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden bir ay içinde, bu gruptan ayrıldığını ilan edenler cezadan muaftır.

Madde 4. Bir ay içinde teslim olanların...bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce işledikleri hafif suçları bağışlanacaktır... (Ak. Maoz, 1991: 251).

2 Şubat 1982 günü Müslüman Kardeşler Hama'da isyan başlattılar ve kısa sürede şehiri ele geçirip rejime ve Baas'a bağlı kişileri öldürdüler (Şen, 2010: 276). Halep ve Humus'ta ise İslami Cephe yer yer mevziler kazanmaya başlarken, Rıfat Esad ve rejim birliklerinin sert ve katliam odaklı müdahalesi, isyanları sona erdirdi (Arı, 2012: 151). Böylece 1980'de seküler muhalefetin ve 1982 Hama katliamı ile İslamcı muhalefetin tasfiyesi ile birlikte ülkedeki sivil toplum, Esad'ın işgaline uğramış oldu (Lobmeyer, 1997: 101).

Hafız Esad'ın takip ettiği dış politikaya bakıldığında Sovyet yanlısı bir politika izlediği görülmüştür. SSCB-Suriye ilişkileri, ekonomik, askeri ve uluslararası birçok alanda gelişim göstermiş ve Sovyetler ile imzalanan dostluk ve silah antlaşmaları Suriye ordusunun modern bir yapıya kavuşmasına yardımcı etmişti (Hopwood, 1988: 76). Ancak Esad yönetimi, Sovyetler ile girilen bu ilişkiyi mesafeli yürütme eğiliminde olmuştur. Esad, Patrick Seale ile verdiği bir mülakatta; Suriye'nin Sovyetler ile ilişkisinin karşılıklı çıkarlar üzerine kurulduğunu, Suriye'nin uydu devlet olmadığını, kararlarını alırken Sovyetlerden veya bir başka hegemon güçten izin almadıklarını söylemekteydi (Esad, 1993: 121). Esad'ın bu tavrı takınmasındaki ana sebep geçmişteki Fransız manda döneminde, Suriye'nin yaşadığı deneyimlerdi (Hopwood, 1988: 73).

Hafız Esad, Sovyetlerin 1990'larda çöküşüyle beraber ülke içerisinde rejiminin sürekliliğini sağlayabilmek ve dışarda Lübnan, İsrail meseleleriyle baş edebilmek için dış politikada pragmatist bir tavır benimseyerek ABD ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Eker, 2017: 134). Esad'ın hem Arap ülkeleri hem de ABD önderliğindeki Batı Bloku'na kendini ispatlaması Birinci Körfez Savaşı'yla olmuştur. Suriye, Irak'la mücadele edecek koalisyon güçlerine 17.000 asker gönderdi ve karşılığında koalisyon güçlerinden 3 milyar dolarlık mali yardım aldı (Şen, 2010: 298). Sovyetlerden gelen ekonomik yardımların, mali kredilerin kesilmesi ve Suriye'nin IMF ve Dünya Bankası ile olan ilişkisi düşünüldüğünde bu yardım Suriye'yi bir süreliğine rahatlatmıştı (Sarı, 2011: 45).

2.5. Hafız Esad Yönetimi ve Nusayriler

Hinnebusch (2001: 4) göre, sınıfsal statünün düşüklüğü, sosyal ve ekonomik imkanların yetersizliği kimi grupların popülist ve radikal fikirler benimsemesine neden olabilir. Ona göre, Suriye'deki Nusayri, Dürzi, İsmaili gibi toplumsal grupların içinde

bulunduğu ruh halinin esas sebebi de bu durumdu. Şüphesiz bu durum bütünleşmiş ve kaynaşmış bir Suriye ulusunun oluşmasını engelledi. Çünkü her etnik ve dini grup sahip olduğu gücün hikmet-i sebebini Suriye devletinden ziyade, mensup olduğu etnsite de veya mezhepte arıyordu (Akdemir, 2000: 204). Suriye'nin bu multi-kültürel yapısı, yönetimi elinde bulunduran iktidar odaklarının belirli etnik veya dini gruplara yaslanarak güçlerini korumaya çalışmalarına neden oluyordu (Ziadeh, 2011: 155). Kuşkusuz Suriye'deki Nusayri topluluğuna mensup Hafız Esad'da iktidarını elinde tutabilmek için çeşitli patronoj ilişkileri içerisine girerek; kendi mezhebinden olanları ve Sünni bloka karşı yanında olması muhtemel toplumsal grupları yanına çekmeye çalıştı.

Esad rejiminin ve Suriye Nusayrileri arasındaki ilişki simbiyotik bir nitelik ihtiva etmekteydi. Nusayriler, Esad rejiminin mezhepçi politikaları ve sahip oldukları cemaat bağları dolayısıyla Suriye'nin sosyal ve ekonomik anlamda yeni zengin tabakasını oluşturdular. Drysdale'ye (1982: 4) göre, etnik ve mezhepsel olanın siyasallaşması ve toplumsal grupların bu kodlar üzerinden kendilerini ifade etmesi; toplumun birbirleri arasındaki iletişimin zorlaşmasına ve ulusal birliktelik duygusuna zarar verici bir işlev görmüştür. Bu yüzden Drysdale, birçok Nusayri'nin olası bir iktidar değişikliğinde, Sünni kesimin kendilerinden intikam alacağına inanarak; Esad rejiminin hayatiyetiyle kendi varlıklarını eş gören bir düşünce dünyasına sahip olduğunu öne sürmektedir.

Balanche'ye (2015: 91-92) göre de, Hafız Esad'ın iktidara gelişi Nusayrilerin Suriye tarihi içerisinde talihini değiştiren en önemli olaydı. Hafız Esad iktidarı ile birlikte Nusayri toplumunun eğitim ve ekonomik seviyelerinde ciddi bir artış meydana gelmişti. Bu artışla birlikte daha çok kırsal bölgelerde yaşayan Nusayri nüfus kentleşmeye başlamıştı. Balanche'nin yine aynı çalışmasında verdiği bir bilgiye göre;

2004 yılında yapılan bir nüfus sayımında Nusayri nüfusun % 80'inden fazlası ordu, kamu veya kamuya ait kitlerde çalışıyordu. Nusayrilerin, II. Dünya Savaşı ve öncesinde çoğunluğunun çiftçi ve hayvancılık ile geçimini sağlayan bir azınlık olduğu gerçeği düşünüldüğünde, meydana gelen değişim bir hayli dikkat çekicidir.

Pipes (1992: 176) de Drysdale ve Balanche gibi, Nusayrilerin Esad döneminde sayısal nüfuslarının çok daha ötesinde imkânlarla sahip olduğunu düşünenlerdendir. Nitekim Pipes'in çalışmasında verdiği rakamlara bakacak olursak: “1978 yılında Tartus'tan Sovyetlere eğitim almak için gönderilen 100 öğrenciden 97'si Nusayri, 2'si Sünni ve 1'i Hristiyan'dı. 1979 yılında Halep Topçu Okulu'nda eğitim gören 300 öğrenciden 270 veya 286'sı Nusayri kökenliydi.” Ordunun harekât, seferberlik ve istihbarat gibi kritik noktalarına Nusayri subaylar getirilmiştir. Ma'oz'a (1991: 111) göre, orduda görevli subayların %60'ını üst düzey subayların ise %50'sini Nusayriler oluşturmaktaydı. Ayrıca Esad birçok önemli göreve kendi akrabalarını ve hemşerilerini getirmiştir. Maoz *Esad: Şam'ın Sfenksi* adlı çalışmasında şu bilgilere yer vermiştir (Maoz, 1991: 96):

“Esad'ın heyetinde emniyet ve istihbarat işleriyle görevli generallerin hepsi, kendi kabilesi olan Matavira'dan Alevilerdir. Esad'ın bir başka muhafız alayı olan 20.000 kişilik Özel Kuvvetler Komutanı olan General Ali Haydar, Esad'ın kendi kabilesinden olmasa bile onunla aynı köylü, Kardahalı'dır... Savunma müfrezesi gibi komutanları Esad'ın yakın akrabaları. Kuzenlerinden Albay Adnan Esad ve Albay Muhammed Esad, özellikle Şam bölgesinin güvenliğinden sorumlu 5000 kişilik bir kuvvetin başında bulunuyorlar. Esad'ın kayınbiraderi olan Adnan Makluf, başkanlık sarayını koruyan 2000 kişilik Cumhuriyet Muhafızlarına komutanlık ediyor... Esad'ın en küçük kardeşi Cemil, Lazkiye yöresindeki Alevi topluluğu korumakla görevli, iyi eğitilmiş 4000 kişilik

Murtaza milislerinin komutanıdır. Lazkiye’de istihbarat işlerine Cemil’in oğlu Fevvaz bakıyor... Muhammed Esad da Halep Savunma Müfrezesi başkanıdır. Lübnan Suriye Askeri İstihbaratı; onun başında da Esad’ın bir başka akrabası Albay Gazi Kenan var.”

Sünnilerin ülkenin yaklaşık %70’ini oluşturmalarına rağmen (Akdemir, 2000: 205), orduda temsiliyetin Nusayriler lehine olması, rejimin izlediği mezhepçi politikanın ne denli baskın olduğunun bir göstergesidir. Sünnilere karşı izlenen mezhep temelli bu politikanın ana sebebi Esad iktidarı ve onu destekleyen diğer dinsel azınlıkların tekrardan Sünni bir egemenlik altına girmek istemeyişidir.

2.6. Azınlık Kavramı

Azınlık kavramı, XVII. yüzyılda Katolik ve Protestanlar arasında dinsel farklılıklardan dolayı başlayan din savaşları (Soner, 2008: 81) ve Avrupa’da burjuvazinin mutlakiyetçi Krallıklar vasıtasıyla, güvenli ve standardize bir ortak ekonomik pazar oluşturma çabalarına bağlı olarak ortaya çıkmış merkezileşme politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Oran, 2004: 10). Takip edilen merkezileşme politikaları ile ortak bir kara parçası üzerinde yaşayan insan grupları; ortak dil, ortak değer yargıları ve kollektif hafıza gibi nosyonları yavaş yavaş içselleştirmeye başlamasıyla türdeş unsurlar haline gelerek uluslaşma sürecinin ilk adımını atmışlardır (Kurubaş, 2017:32). Şüphesiz bu türdeş olma hali bazı etnik ve dinsel açıdan farklı grupların diğer (ana unsur) gruplar ile çatışmasına ve kendi kimliğini korumacı tavır benimsemesine sevk etmiştir. Ancak azınlık terimi ilk ortaya çıktığı dönemlerde etnisite kaynaklı olmaktan ziyade dinsel açıdan farklı olanı öteki olanı ifade etmek için kullanılmıştır (White, 2011: 21-22).

Azınlık teriminin, tanımı üzerinde herhangi bir konsensüs sağlanmış değildir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne tanımına göre: “1. Bir toplulukta kendine özgü nitelikler

bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, azlık, ekalliyet, çoğunluk karşıtı. 2. Bir ülkede ayrı soydan veya inançtan olan ve sayıca az bulunan topluluk, ekalliyet.”

Azınlık terimi genellikle sayısal açıdan azlık olarak değerlendirilmiştir. Ancak azınlık kavramı bu tanımdan daha kompleks bir yapıdadır. Azınlık tanımlamasının yapılabilmesi için: *“sayı, yerlilik, etnik menşe, dilsel menşe, dinsel kimlik, cinsel tercih, renk, göçmenlik, doğum yeri, cins/tür, yurttaşlık”* çok sayıda parametreden faydalanılması gerekir (Okutan, 2004: 61). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu rapörtörü Francesco Capotorti 1978 yılında azınlık kavramı için şu tanımlamayı yapmıştı: *“bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, - o devletin vatandaşı olan - üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa dayanışma duygusu gösteren bir grup”* (Çavuşoğlu, 2001: 35). Fakat bu tanımda azınlık terimini sayısal açıdan azlığa indirgediğinden eksik bulunmuştur. Böylece azınlık kavramının kullanılacak bazı ölçütler yardımıyla daha net bir tanımının yapılması gerekmiştir. Kurubaş’a göre, azınlıkları tanımlamak için beş nesnel ölçüt vardır. Bunlar; ilk olarak azınlık olan unsurun nüfusun diğer kısmına göre etnisite, dil, kültür, soy açısından farklı olmalıdır. İkinci olarak, azınlık topluluğu sayısal açıdan nüfusun geri kalanından az olmalıdır. Üçüncü olarak, azınlık grubu bulunduğu ülkede egemen konumda olmamalıdır. Dördüncü olarak, azınlıklar bulundukları ülkelerin vatandaşları olmalıdır. Son olarak ise azınlıklarda kimlik bilinci ve dayanışma duygusuna sahip olmalıdır (Kurubaş, 2017: 66).

Azınlıklarda kimlik bilincinin olgunlaşmış olması, azınlığın azınlık olduğunun farkına varması bu grupların ulus devlet sonrasında uygulamaya koyulan ulusal kimlik inşasına karşı cevap verebilmesi hasebiyle önem arz eden bir durumdur. Oran’a göre üç

tür kimlik vardır. Bunlar; *bireysel kimlik-kolektif kimlik*: Bireysel kimlik azınlık içerisinde yer alan kişinin kimliğidir. Kolektif kimlik ise bireyin birlikte yaşadığı azınlık grubu ile oluşturduğu grup kimliğidir. *Objektif kimlik-sübjektif kimlik*: Objektif kimlik bireyin kendi elinde olmayan sebeplerden dolayı doğuştan gelen tarihsel-antropolojik kimliğidir. *Sübjektif kimlik*: Bireyin kendisini hissettiği kimliğidir. *Alt kimlik-üst kimlik*: Alt kimlik bireyin içerisine doğduğu ve büyüdüğü kimliktir. Üst kimlik ise ulus devletin bireye dayattığı kimliktir (Oran, 2004: 17-18). Azınlıkların ulus devletleşme sonrasında yaşadığı en büyük problem, alt ve üst kimliğin çatışma içerisine girmesiyle, azınlık gruplarının devlet veya baskın grup tarafından ötekileştirmeye ve baskıya mağruz kalması ile gerçekleşmiştir. Çünkü ulus devletin temelinde barındırdığı merkezileşme düşüncesi, türdeşliği bir arada yaşamayı kolaylaştıran ve yurttaş olma bilincini yükselten bir nosyon olarak görmüştür (Okutan, 2004: 60).

Azınlıklar sahip oldukları kimlikler ve farklılıklardan dolayı çeşitli tasniflere ayrılmıştır. Bu tasnifler yapılırken azınlığın kimliğinin ana omurgasını oluşturan temel farklılıklar dikkate alınır. Bu bağlamda dört azınlık türünden bahsedebilebilir. Bunlar (Kurubaş, 2017: 70-72); dinsel, dilsel, etnik ve ulusal azınlıklardır. *Dinsel azınlıklar*: Azınlık tanımlamasının din üzerinden yapıldığı azınlık türüdür. Ulus devletler ortaya çıkana değin uzun yıllar boyunca azınlık tanımlaması din üzerinden yapılmıştır. *Dilsel azınlıklar*: Bu azınlıkların toplumun geri kalanından ayrımı konuştukları dil üzerinden yapılır. Dilsel azınlıklar aynı zamanda etnik ve ulusal azınlıklarda olabilmektedir. *Etnik azınlıklar*: Bu azınlık tanımlaması modern toplumda salt antropolojik etnisite tanımlamasına indirgenemeyecek kadar geniştir. Daha net bir ifadeyle, azınlık grup etnik kimliğinin yanı sıra sahip olduğu kolektif hafıza, ortak dil ve kültür açısından diğer ana unsurdan farklıdır. *Ulusal azınlık*: Daha çok Orta ve Doğu Avrupa merkezli bir tanım olan ulusal azınlık; bir ülkede yaşayan ve yaşadıkları ülkede ana unsuru teşkil

eden bir ulusun bir başka ülkede yaşayan soydaşlarının azınlık durumunda olmasını ifade etmek için kullanılır.

Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber, ülke içerisindeki birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için etnik ve dini farklılıkların türdeşleştirilmesi ihtiyacı hissedildi. Bu minvalde ulus devletler ana etnik veya dini unsurdan farklı olan toplumsal gruplara yönelik bazı politikalar takip etmişler. Bu politikalar genel itibariyle farklıları ortadan kaldırma ve farklılıkları yönetme olarak iki ana başlıkta incelenebilir (Üstel, 1999: 45-46). Asimilasyon ve entegrasyon gibi politikalar daha çok farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelikken; segregasyon farklılıkları yönetmeye yönelik bir politikadır. (Soyupek, Akgül ve Şahin, 2015: 261-262). Genellikle alt kimliklere karşı asimilasyonist politikalar benimseyen ulus devletler, hedeflerine ulaşamadıklarında soykırım, etnik temizlik, göç ve segregasyon (ayrımcı) gibi metotlar ile alt kimlikleri baskılama ve sindirme yoluna başvurmuşlardır (Kurubaş, 2008: 28). Kimi zamanda ulus devletler alt kimliklere karşı daha pozitif bir tavır takınarak, entegrasyon, özerklik veya federatif yönetim politikalarını desteklemişlerdir (Kurubaş, 2017: 52).

Oran'a (2004: 19-21) göre, ulus devletler ve azınlıklar arasında, azınlığın devletin dayattığı kimliği benimseyip benimsememesine bağlı olarak bazı vakalar ortaya çıkmaktadır. Eğer azınlık üst kimliği kabul ederse (gönüllü asimilasyon) herhangi bir sorun çıkmaz. Ancak birey üst kimliği kabul etmez ve kendi kimliğinde ısrarcı olursa, soykırım, etnik temizlik vs. travmatik hadiseler meydana gelebilir. İzlenen politikalar neticesinde hedef etnik veya dini azınlığın ulus devlet tarafından asimile edilememesi veya topluma entegre edilememesi durumunda, ulus devletin segregasyoncu politikalarla başvurmasına neden olabilir. Ayrılma, ayrıştırma anlamına gelen segregasyon; başat olan etnik veya dini grubun kendinden olmayan diğer toplumsal gruplara karşı ötekileştirici, dışlayıcı bir politika benimseyerek; bu gruplara

karşı farklı bir hukuk politikası uygulamasıdır (Soyupek, Akgül ve Şahin, 2015: 261). Bu doğrultuda segregasyona tabi tutulan etnik veya dini grubun uluslararası ve ulusal hukuktan doğan birçok hakkı ulus devlet tarafından gasp edilir.

2.7. Azınlık Politikaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte kurulan ancak bir süre manda yönetimi altında kalan Arap devletleri Arap milliyetçiliği aracılığıyla kollektif bir milli kimlik inşasına girişmişlerdi (Dale, 2018: 35). Hourani'ye göre, Arap milliyetçiliğinin Suriye'de zemin bulmasıyla birlikte sınırlar içerisinde ki azınlıklar tartışma nesnesi haline gelmişti. 1930'lu yıllardaki, Arap milliyetçileri, etnik bakımdan Arap ama dinsel bakımdan azınlık olan toplumsal gruplara karşı olumsuz bir tavır sergilemekten kaçınıyorlardı. Ancak Arap etnisitesine mensup olmayan azınlıklar için aynı düşüncelerde değillerdi ve bu etnik azınlıklara yönelik asimilasyoncu politikalar takip etme düşüncesindeydiler. Ayrıca hem etnik hem de dini azınlıklara yönelik herhangi bir ayrıcalıklı muameleyi hoş görmüyorlardı. Çünkü azınlıklara verilecek ayrıcalıklar ulusal birliği tehlikeye atabilirdi. (Hourani, 1947: 87). Bu durum kuşkusuz bu ülkeler içerisindeki kimi etnik ve dini azınlığın baskın olan etnik veya dini yapıya benzetilmesi sürecini de beraberinde getirmişti. Nitekim Arap milliyetçiliğinin gelişimine bağlı olarak; Arap etnisitesine mensup dinsel ve mezhepsel açıdan farklı toplulukların bir araya gelmesi ve bu topluluklarda ortak aidiyet duygusunun pekişmesini sağladı (Dale, 2018: 43). Ancak Faysal'ın kısa hükümrانlık döneminden ve sonraki Suriye yönetimlerinde hazırlanan anayasalar İslam dinine mensup ve de Sünni olanları önceleyen bir bakış açısıyla kaleme alınmışlardı. Kuşkusuz bu durum Müslüman ve Sünni olanlar ile diğer dini azınlıklar arasında çoğu zaman su üstüne çıkan sorunlara da neden oldu.

Suriye'de 1920'den 2000 yılına kadar 11 tane Anayasa yapıldı. Bunlar; 1920, 1930, 1950, 1953, 1958, 1961, 1962, 1964, 1969, 1971 ve 1973 anayasalarıdır. Draji ve Turkmani'nin (2020) yaptığı çalışmalarda, Suriye Anayasaları ülkedeki her

vatandaşının kamu düzenini tehlikeye atmadığı sürece din ve vicdan hürriyetine saygılı olacağını belirtmiştir. Ancak anayasaların çoğunda eşit bir vatandaş tanımı yapılmamıştır. Bazıları diğer vatandaşlara göre daha eşit bir konumdadır. Nitekim 1930 Anayasası'nın 6. Maddesi "*Suriyeliler kanun önünde eşittir ve din, inanç, köken veya dil temelinde ayrımcılığa uğramadan medeni ve siyasi hak, görev ve sorumluluklardan yararlanma konusunda aynı haklara sahip olacaklardır*" ve 1958 Anayasası'nın 7. Maddesi "*Vatandaşlar kanun önünde, görev ve haklarda eşittir ve aralarında cinsiyet, köken, dil, din veya inanç ayrımı yapılmaz*" hariç diğer anayasalarda vatandaşların kanun önünde eşitliğine dair herhangi bir atıf yapılmamıştır. Yine aynı çalışmada Draji ve Turkmani; anayasalarda vurgulanan "Devlet başkanının dini İslam olmalı" ibaresinin Suriye'deki eşitlik temeline dayalı olmayan vatandaşlık nosyonun bir delili olarak görmektedirler. Bu eşitlik tanımı daha çok Müslüman ve Sünnileri kastederken, 1963 Baasçı Askeri Darbe sonrasında Baas etrafında kümelenen azınlıkları, özellikle Nusayrileri kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Baas Partisi sahip olduğu parti politikasından dolayı bünyesine birçok azınlığı çekmişti. Partinin, seküler bir Arap milliyetçiliği anlayışı benimsemesi ve laik yapıda eşitlikçi temele dayanan bir Arap toplumu inşa etme düşüncesi, azınlıkların partiye ilgi duymasının en önemli sebeplerindendi. Bu yüzden de Sünni Arap milliyetçiliğinde olduğu gibi İslam'ı merkeze alan bir politika takip etmek yerine; İslam'ın Arap tarihi ve kültürel hayatı için önemli bir parametre olduğunu kabul ediyor ancak İslam'ın Araplar için ulusal bir din gibi lanse edilmesine de karşı çıkıyorlardı (Dam, 2000: 42). Çünkü Baas'a göre: "*İslam, Arap milletinin en önemli değeriydi belki, ama ruhu değildi. Arap ulusunun ruhu Arabizmdi.*" (Galvani, 1974: 5).

Mişel Eflak *Milliyetçilik ve Devrim* isimli makalesinde Husri'den pek de farklı olmayan bir yorum yaparak; Arap milliyetçiliğinin, Araplarla tarihi bir geçmişe sahip

ve aynı kültür ortamında yetişen diğer etnik ve dini unsurların duygu ve düşüncelerinde Arap kimliğini benimseyebilmeleri için kucaklayıcı bir yapıda olduğunu savunuyordu (Haim, 1962: 243). Ancak realitede, Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonra, devleti yöneten her rejim -1963 Baas sonrası artarak- Arap etnisitesine sahip olmayan her grubu Arap asimilasyonuna tabi tutmuştu (Balanche, 2018: 52). Nitekim Baas Parti Tüzüğü'nün 15. maddesi bu asimilasyon sürecini net bir şekilde ifade etmektedir: *“Milli bağ, Arap devletinde mevcudiyetinden bahsedilebilecek yegane bağdır. Bütün vatandaşları tek bir milletin potasında eritmek suretiyle aralarında ahenk sağlar; her türlü din, aşiret, ırk ve bölge hizipleşmelerine karşı durur.”* Kuşkusuz bu durum birçok etnik ve dinsel azınlığı özellikle de etnik açıdan Arap olmayan Kürtler ve Türkmenler gibi azınlıkların Arap kimliğine ve Arap milliyetçiliğine mesafeli durmalarına neden olarak (Dale, 2018: 38-43) bu toplulukların Suriye'nin toplumsal hayatıyla bütünleşmesini zorlaştırdı.

1963 ve 1966 Baasçı darbeleri sonrasında Baas'ın ordu ve devlet içerisindeki kademelere azınlık mensuplarını getirmesi, Sünni kesim tarafından Baas'a yönelik mezhepçi, azınlık taraftarı gibi yakıştırmaların yapılmasına neden oldu. Baas Nisan 1966'da kendisine yönelik yapılan mezhepçi eleştirilerine şu bildiriyle cevap verdi:

“Cehalete (cehiliyyah) ve klancılığa Parti'nin cevabı Arabizm'dir... Parti başından beri bölgecilik, mezhepçilik ve aşiretçiliğin her türlü yöntemle savaşılmaması gereken tehlikeli birer sosyal hastalık olduğunu belirtti, zira bunlar toplumda bölünmüşlüğü ciddi biçimde artırıyor ve derinleştiriyordu... Mezhepçilik, aşiretçilik ve bölgecilik kartlarını oynamak, emperyalizmin toplumu bölme planlarına hizmet eden aşağılık bir yöntemdir. Eylemlerimizi böyle değerlendiren bir kişiyi [Parti] yoldaş olarak hiçbir zaman kabul edemez.

Böyle bir kişi halk düşmanıdır; cezalandırılması gerekir.” (Ak. Dam, 2000: 2-35-240).

Baas Partisi her ne kadar klancılığa, mezhepçiliğe ve bölgeciliğe karşı duruyor gibi görünse de; 1963 darbesinde Sünniler, 1966 ve 1968 yılında ise Dürzi ve İsmaililer ordu ve partiden tasfiye edilerek, parti Nusayri azınlığın güdümüne girdi (Faksh, 1984: 144). 1973 yılına gelindiğinde ise Arap milliyetçiliğinin Suriye Anayasası’na eklenmesiyle milliyetçilik sivil toplum alanında kendisini daha fazla hissettirerek, Baas ve rejimin azınlıklara yönelik izledikleri asimilasyoncu politikalara dayanak teşkil etti (Savelsberg & Tejel, 2017: 24). Ayrıca 1973 Anayasası’nın 83. maddesi’ndeki devlet başkanı olacak kişinin Suriye’li Arap etnik kökenine sahip olması ilkesi (Suriye Arap Cumhuriyeti Anayasası, 1973) belki dinsel azınlıkları olmasa da, Suriye vatandaşı diğer etnik azınların; Türkmen, Kürt ve Ermeni’nin kat’i surette Suriye’de devlet başkanı olamayacağını anayasa ile tasdikiydi.

Tablo 2: Suriye Kabinelerinde Mezheplerin Dağılımı (1942-1976)

Kabine No: Dönem	31-65 1-42/2-58	66-69 2-58/9-61	70-75 9-61/3-63	31-75 1-42/3-63	76-83 3-63/2-66	84-88 2-66/11-70	89-95 11-70/8-76	76-95 3-63/8-76
Din	% no.	% no.	% no.	% no.	% no.	% no.	% no.	% no.
Sünni	82.1 256	94.7 54	79.8 71	83.2 381	75.6 127	71.7 86	82.2 148	77.1 361
Alevi (Nusayri)	2.6 8	1.8 1	2.2 2	2.4 11	7.1 12	12.5 15	9.4 17	9.4 44
Dürzi	2.9 9	3.5 2	3.4 14	3.1 14	6.0 10	3.3 4	2.2 4	3.8 18
İsmaili	0.3 1	-	-	0.2 1	4.8 8	3.3 4	2.2 4	3.4 16
Hristiyan	12.2 38	-	14.6 13	11.1 51	6.5 11	8.3 10	3.9 7	6.0 28
Şii	-	-	-	-	0.8 1	-	-	0.2 1
Toplam	100.0 312	100.0 57	100.0 89	100.0 458	100.0 168	100.0 120	100.0 180	100.0 468

(Dam, 2000: 142).

Pipes’e göre kısa süreli Birleşik Arap Cumhuriyeti deneyimi birçok Pan-Arap milliyetçisini hayal kırıklığına uğramasına ve dini azınlıkların ise Pan-Arabist söyleme şüpheyile yaklaşmasına neden oldu. Suriye’nin heterojen yapısının Mısır’ın devasa Sünni homojen kitlesine karşı savunmasız kalması; Nasır yönetimin azınlıklara karşı

hoşgörülü bir politika izlememiş olması bu durumun başlıca nedenlerindendir (Pipes, 1992: 155-156). Tablo 2’de de görüleceği üzere 1942 yılında Suriye’de kabinenin yaklaşık %20’sini oluşturan azınlıklar, BAC (1958-1961) döneminde kabinenin %5,3’lük kısmını oluşturunuyordu. Sünni kesim ise %94,7’lik oranla neredeyse kabinenin tamamını teşkil ediyordu. Ancak 1963 sonrasında bu durum etnik azınlıklar lehine değişti.

Tablo 3: Suriye Kabinelerinde Bölgelerin ve Mezheplerin Dağılımı (1942-1963)

KabineNo: Dönem: Bölge:	Din	31-65 1-’42/-’58		66-69 2-’58/9-’61		70-75 9-’61/3-’63		31-75 1-’42/3-’63	
		%	no.	%	no.	%	no.	%	no.
Şam	Sünni	36.9	117	36.8	21	37.1	33	37.3	171
	Hristiyan	6.1	19	-	-	7.9	7	5.7	26
	Şii	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	43.0	136	36.8	21	44.9	40	43.0	197
Halep	Sünni	17.0	53	14.0	8	13.5	12	15.9	73
	Hristiyan	5.8	18	-	-	2.2	2	4.4	20
	Toplam	22.8	71	14.0	8	15.7	14	20.3	93
İdlip	Sünni	1.0	3	-	-	-	-	0.7	3
	Toplam	1.0	3	-	-	-	-	0.7	3
Hama	Sünni	5.8	18	8.8	5	5.6	5	6.1	28
	İsmaili	0.3	1	-	-	-	-	0.2	1
	Alevi	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hristiyan	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	6.1	19	8.8	5	5.6	5	6.3	29
Humus	Sünni	8.0	25	7.0	4	3.4	3	7.0	32
	Alevi	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hristiyan	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	8.0	25	7.0	4	3.4	3	7.0	32
Lazkiye	Sünni	1.9	6	-	-	10.1	9	3.3	15
	Alevi	2.6	8	1.8	1	2.2	2	2.4	11
	İsamili	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hristiyan	-	-	-	-	4.5	4	0.9	4
	Toplam	4.5	14	1.8	1	16.9	15	6.6	30
Dyar el-zor	Sünni	6.7	21	7.0	4	6.7	6	6.8	31
	Toplam	6.7	21	7.0	4	6.7	6	6.8	31
Dera	Sünni	-	-	1.8	1	2.2	2	0.7	3
	Hristiyan	-	-	-	-	-	-	-	-
Kunaytra	Sünni	-	-	-	-	-	-	-	-
	Dürzi	1.0	3	-	-	-	-	0.7	3
	Toplam	1.0	3	-	-	-	-	0.7	3
Suveyde	Sünni	-	-	-	-	-	-	-	-
	Dürzi	1.9	6	3.5	2	3.4	2	2.4	11
	Toplam	1.9	6	3.5	2	3.4	2	2.4	11
Suriyeli Olmayan	Sünni	4.2	13	-	-	-	-	2.8	13
	Hristiyan	0.3	1	-	-	-	-	0.2	1
	Toplam	4.5	14	-	-	-	-	3.1	14
Bilinmeyen	Sünni	-	-	19.3	11	1.3	1	2.6	12
Toplam		100.0	312	100.0	57	100.0	89	100.0	458

(Dam, 2000: 137).

Tablo 4: Suriye Kabinelerinde Bölgelerin ve Mezheplerin Dağılımı (1963-1976)

KabineNo: Dönem: Bölge:	Din	76-83 3-‘63/2-‘66		84-88 2-‘66/11-‘70		89-95 11-‘70/8-‘76		76-95 3-‘63/8-‘76	
		%	no.	%	no.	%	no.	%	no.
Şam	Sünni	20.2	34	20.0	24	20.0	36	20.1	94
	Hristiyan	4.2	7	-	-	-	-	1.5	7
	Şii	-	-	0.8	1	-	-	0.2	1
	Toplam	2.4	41	20.8	25	20.0	36	21.8	102
Halep	Sünni	13.1	22	4.2	5	5.0	9	7.7	36
	Hristiyan	0.6	1	-	-	-	-	0.2	1
	Toplam	13.7	23	4.2	5	5.0	9	7.9	37
İdlip	Sünni	3.0	5	2.5	3	3.3	6	3.0	14
	Toplam	3.0	5	2.5	3	3.3	6	3.0	14
	Sünni	7.1	12	10.0	12	7.8	14	8.1	38
Hama	İsmaili	3.6	6	0.8	1	1.1	2	1.9	9
	Alevi	1.2	2	-	-	2.8	5	1.5	7
	Hristiyan	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	11.9	20	10.8	13	11.7	21	11.5	54
	Sünni	7.1	12	5.0	6	10.6	19	7.9	37
Humus	Alevi	1.2	2	-	-	-	-	0.4	2
	Hristiyan	0.6	1	2.5	3	-	-	0.9	4
	Toplam	8.9	15	7.5	9	10.6	19	9.2	43
	Sünni	7.1	12	9.2	11	16.7	30	11.3	53
Lazkiye	Alevi	4.8	8	12.5	15	16.7	12	7.5	35
	İsamili	1.2	2	2.5	3	1.1	2	1.5	7
	Hristiyan	-	-	1.7	2	1.1	2	0.9	4
	Toplam	13.1	22	25.9	31	25.6	46	21.2	99
	Sünni	4.2	7	9.2	11	4.4	8	5.6	26
Diyar el-zor	Toplam	4.2	7	9.2	11	4.4	8	5.6	26
	Sünni	8.9	15	8.3	10	6.7	12	7.9	37
	Hristiyan	1.2	2	4.2	5	2.8	5	2.6	12
Dera	Toplam	10.1	17	12.5	15	9.4	17	10.5	49
	Sünni	-	-	3.3	4	2.2	4	1.7	8
	Dürzi	-	-	-	-	-	-	-	-
Kunaytra	Toplam	-	-	3.3	4	2.2	4	1.7	8
	Sünni	-	-	-	-	-	-	-	-
	Dürzi	6.0	10	3.3	4	2.2	4	3.8	18
Suveyde	Toplam	6.0	10	3.3	4	2.2	4	3.8	18
	Sünni	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hristiyan	-	-	-	-	-	-	-	-
Suriyeli Olmayan	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sünni	4.8	8	-	-	5.6	10	3.8	18
	Bilinmeyen	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		100.0	168	100.0	120	100.0	180	100.0	468

(Dam, 2000: 140).

Tablo 3 incelendiğinde 1942-1963 yılları arasında Sünni kesim Suriye kabinelerinde temsiliyet noktasında diğer azınlıklara nazaran önemli bir yer işgal etmektedir. Ancak Tablo 4’te de görüldüğü üzere, 1963 Baasçı darbe sonrasında Sünni kesimin kabinelerdeki varlığı giderek azaltılmıştır. 1963 darbesiyle birlikte dinsel azınlıkların ordu ve devlet içerisinde etkinliğinin artmasına bağlı olarak, kabinelerde Nusayri (Alevi), Dürzi ve İsmaililerin temsilinde artış söz konusudur. Ancak Tablo 4’de 1966-70 arası dönem incelendiğinde, Nusayrilerin 1966 darbesi sonrası Dürzi ve İsmailileri tasfiye etmelerinin yansımaları görülmektedir. Ancak Nusayriler Tablo 3’teki temsiliyetlerine nazaran Tablo 4’te daha fazla temsiliyet imkânı bulmuşlardı. Nusayrilerin yoğun yaşadığı Lazkiye’de 1942-1963 yılları arasında görev yapan kabinelerde temsil oranı % 2-3 aralığındayken bu oran 1963-1976 yılları arasında ortalama % 10-11 bandına çıkmıştır.

Tablo 5: Suriye Baas Partisi Bölge Komutalarındaki Asker Üyelerinin Mezhepleri (1963-1997)

Bölge Komutası No: Dönem Din	1-4 9-'63/2-'66 % no.	5-8 3-'66/11-'70 % no.	9-13 11-'70/1997 % no.	1-13 9-'63/1997 % no.
Sünni	35.0 7	42.1 8	56.5 13	45.1 28
Alevi	30.0 6	42.1 8	43.5 10	38.7 24
Dürzi	25.0 5	-	-	8.1 5
İsmaili	10.0 2	15.8 3	-	8.1 5
Hristiyan	-	-	-	-
Toplam	100.0 20	100.0 19	100.0 23	100.0 62

(Dam, 2000: 143).

Tablo 5'te görüleceği üzere 1963 darbesi sonrasında ülkede % 20'lik bir nüfusa sahip etnik azınlıklar Baas içerisinde % 65'lik gibi büyük bir oranda temsil düzeyini ele geçirmişlerdir. 1966 darbesi sonrasında Dürzilerin ve İsmaililerin ordu ve parti içerisinde tasfiye edilmesi Tablo 5'te net bir şekilde görülmektedir. Esad'ın iktidarı sonrasında Nusayriler ülke dâhilinde %10'luk nüfuslarına rağmen Baas Bölge Komutanlıklarında % 43.5 gibi önemli bir nüfuz alanı kazanmışlardır.

Bu genel çerçeve içinde çalışmanın ilerleyen kısmında Suriye'nin belli başlı etnik ve dinsel gruplarının durumlarına bakmak yerinde olacaktır.

2.7.1. Sünni Araplar

Suriye'de refah, servet dağılımı ve politika yapıcı mekanizmalarda etkinlik gösterme açısından Şam ve Halep merkezli olmak üzere Sünni kesim ön plana çıkmıştır. 1946-1958 yıllarında Halep ve Şamlı Sünni kesim Suriye kabinesinin % 66 gibi büyük bir çoğunluğunu elinde tutmaktaydı (Drysdale, 1981: 5). Ancak 1963 darbesi ile bu durum büyük oranda değişerek; çevreden kırsal kesimden gelen Baas Partisi'nde ve orduda kümelenmeye başlamış azınlık gruplar Sünni kesimin hegemonyasına son verdi. Bu yüzden Sünni kesim ile Baas ve Esad arasında ki ilişki karmaşık bir yapıyı temsil etmiştir. Sünni kesim, Baas yönetimine karşı sert eleştiriler yapmıştı. Drysdale'ye göre

bu durumu iki temel sebebi vardı. İlk olarak, 1960'lı yıllarda devletin -ki 1963 sonrası Baas'ın iktidarı ele aldığını da düşünürsek- izlediği kamulaştırma ve toprak dağıtımı gibi politikaların kentli Sünni elit sınıfın çıkarları ile çatışmış olmasıdır. İkinci olarak da Sünni kesimin özellikle ulema sınıfının dinsizlik ile eş gördüğü laiklik ilkesinin Baas tarafından benimsenmesi ve bu durumun ulema tarafından dinsizlik ile itham edilen kimi toplumsal grupların (Nusayriler gibi) Baas etrafında toplanmasıdır (Drysdale, 1982: 7-8).

1966 darbesi sonrasında Nusayrilerin ülkenin ve devletin kritik noktalarını ele geçirmesi ülkedeki kutuplaşmayı artırmıştır. İlk olarak Sünni kesimde Nusayri karşıtı bir bilinç, sonrasında Müslüman Kardeşler gibi örgütler tarafında bu karşıtlık kanalize edilerek rejime muhalif bir cephe oluşturuldu (Faksh, 1984: 145). Nitekim 1970'li yılların sonu 1980'li yılların başlarında Müslüman Kardeşler, Sünni kesimi mezhepsel kodlar üzerinden harekete geçirerek Nusayrilere karşı cihat çağrısı ilan etmiştir (Hinnebusch, 2015: 118). Çağrı sonrası, İhvan ile bağlantılı "Mücahidler" örgütü, Nusayri subaylara, askeri karargahlara, Baas'ın parti temsilciliklerine, bazı bürokratlara ve en nihayetinde Esad'ın bizzat kendisini hedef alan saldırılar düzenlediler (Ma'oz, 1993: 103). Saldırı sonrasında Şam Radyosu'nda yapılan bir yayında: *"Devrimi öldürmek için, halkı öldürmeleri gerekecek ve bu mümkün değil. Onlar Esad'ın onlardan başka birisi olmadığını bilmelidirler. Bu ülkede ki her vatandaş bir Hafız Esad'dır"* (Ak. Wedeen, 1999: 17).

16 Haziran 1979 günü Yüzbaşı İbrahim el-Yusuf önderliğinde Müslüman Kardeşler Örgütü mensuplarınca Halep Askeri Topçu Okulu'na gerçekleştirilen baskın sonucunda onlarca Nusayri kökenli askeri öğrencilerin öldürülmesine (Zıadeh, 2011: 143) cevaben Esad rejimi, Müslüman Kardeşler ve İslami Cephe'ye karşı oldukça sert bir tavır sergilemiştir. 1980 yazında Tedmur Hapishanesi'nde mahkûm Müslüman

Kardeşler örgütü üyelerinin topluca infaz edilmesi (Dam, 2000: 174) ve Sünni muhalefetin önemli merkezlerinden birisi olan Hama'daki, 1982 isyanı sonucunda şehrin tanklarla günlerce topa tutulması ve bunun neticesinde binlerce insanın hayatını kaybetmesine yol açan Hama katliamı, Esad'ın izlediği politikaların ne denli sert olduğunun göstergesidir (Tekin, 2018: 272-276). Drysdale (1982: 9) göre, Hama isyanı Suriye siyasi tarihinde bir dönüm noktasını temsil ediyordu. Ona göre muhalifler, ilk olarak ordunun yapısında radikal bir değişim meydana gelmediği sürece Esad rejiminin yıkılmayacağını ve olası yeni bir isyanda rejimin ne kadar acımasız ve ileri gidebileceğini anlamış oldular. İsyanı bastırmak için müdahalede bulunan rejim güçleri Hama'yı yerle bir ettiler ve 10.000-15.000 kadar insanı katlettiler (Cleveland & Bunton, 2009: 407). Nitekim Esad'ın 7 Mart 1982 günü Şam Radyosu'nda yaptığı konuşması muhaliflere karşı ne kadar sert bir tavır takındığı göstergesiydi.

“Yoldaşlarım, kardeşlerim: İslamiyet için, Müslüman rolü yaparken, dinin anlamını, kavramlarını çarpıtmaktan daha büyük tehlike yoktur. Katil Kardeşlerin yaptığı da bu: İslam adına öldürüyorlar. İslam adına suikastler düzenliyorlar... Kardeşler, yoldaşlar, bu ülkenin bütün kasaba ve köylerindeki halk, bu vatani ve gönderildiği şekli ile İslam'ı, Muhammed'in -Allah onu bağışlasın, ona huzur versin- İslam'ını savunacaktır. Evlatlarım, bağışlandığı şekliyle İslam'ı biz koruyacağız. Peygamber'in izinden gidenlerin İslam'ını. Ömer ve Ali'nin İslâm'ını; adaletin İslâm'ını; sevginin İslam'ını; vatanseverliğin İslam'ını; devrimin İslam'ını; gericiliğe ve feodalizme karşı mücadelenin İslâm'ını... Kardeşlerim, vatanın düşmanları ile işbirliği yapan, emperyalist, Siyonist ve gerici düşmanların uşağı Müslüman Kardeşler'e bin kere ölüm! Müslüman Kardeşler'e katil kardeşlere, ahlaksız kardeşlere bin kere ölüm.” (Ak. Dam, 2000: 190-91).

Görüleceği üzere Esad konuşmasında İslami bir retorik kullanmıştır. Kuşkusuz bu durumun sebebi Sünni halkın, Nusayri karşıtlığı üzerinden kendini ve rejimini düşman olarak kodlamasını ve Müslüman Kardeşler'in safında yer almasına engel olmaktır. Esad zaman zaman Sünni muhalefetin baskılarını absorbe edebilmek adına bu tür çıkışlar yapmıştır. Esad'ın 1973 yılında laik bir anayasa ilan etme girişimine karşı Sünni halkın sokaklara inmesinin ardından; anayasaya “Suriye devlet başkanı Müslüman olmalıdır” ibaresinin eklenmesi, Esad'ın Emevi Camii'nde Cuma namazlarına katılması ve kendisinin Sünni olduğunu deklare etmesi bunların en bilinen örneklerindendir (Abdullah, 1988: 122). Ancak Sünni kesimin Esad'a karşı tavrı pek değişmemiştir. Sünni toplumun Esad rejiminin takip ettiği mezhepçi politikalara karşı bakış açısını ve duyduğu öfkenin mahiyetini anlamak adına, o dönem FKÖ tarafından dağıtılan bazı broşürlere bakmak yeterli olacaktır.

“Esad'ın cumhurbaşkanlığıyla birlikte Suriye'de mezhepsel yönetim dönemi başladı. Bu yönetimin en önemli özelliği, hükümet ve ordudan çoğunluğun çıkarılmasıdır. Hava Kuvvetleri Nusayrilerin tekeline geçmiştir. Tüm istihbarat servisleri mezhepçidir. Tüm tümen komutanları aynı mezhebe mensupturlar. Askeri okullardaki öğrencilerin yüzde doksanı Nusayri mezhebindendir... Ekonomik güç yine bu mezhebin elindendir... [Alevi] mezhepçi azınlık, Suriye'nin milliyetçi duruşunu al aşağı etti ve onun yerine tek bir temel amacı olan dar bir mezhepçi duruşla değiştirdi: mazlum [Sünni] Müslüman çoğunluğun kendisine yönelik tehditleri karşısında mezhebin gücünü korumak... Alevi İslam'ını ve onun mezhepsel planının Suriye ve Lübnan'da yenilgiye uğratılması acil ve büyük bir görevdir... Alevi İslamı, tüm Arap bedenini yok eden bir kanserdir. .” (Ak. Pipes, 1992: 176-177).

2.7.2. Dürziler

Fransa'nın bölgeden çekilirken yönetimi Halep ve Şam merkezli Sünni tüccar sınıfına teslim etmesi Dürziler'de ve diğer azınlıklarda bir rahatsızlık yaratmıştı. Şenzeybek'e göre bu durum, Dürzileri yeni yönetime karşı nasıl pozisyon alacakları konusunda ayrılığa düşürmüştü. Dürzileri Ebu Ali ve el-Atraş aileleri bir tarafı temsil etmekteydi. Ebu Ali ailesi yeni yönetime karşı ılımlı bakarken, el-Atraş ailesi siyasi özerklik için mücadele etme yolunu tercih etmişti (Şenzeybek, 2013: 483). Nitekim Cebel el-Dürüz'deki bu mücadele 1952 yılında Albay Edip Çiçekli tarafından sert bir şekilde bastırıldı (Dam, 2000: 47). Ancak 1953 yılında ülkede başlayan sokak gösterileri 1954 yılında kontrolden çıkınca Haşim el-Attasi ve Sultan el-Atraş önderliğinde gerçekleştirilen bir darbe ile Çiçekli yönetimine son verildi (Akdoğan, 2021: 67).

Dürziler ordu ve Baas içerisinde etkinlikleri sayesinde iyice güçlenmişlerdi. 1963 ve 1966 Baas askeri darbeleri neticesinde ordu içerisindeki etkinliklerini iyice artırmışlardı. Ancak Nusayriler, Dürzilere nazaran daha etkin bir konumdaydılar. 1966 Neo-Baas askeri darbesinde aktif rol alan Dürzi Binbaşı Salim Hatum, darbeler sonrası ordu içerisinde yapılan tasfiyeler sonucunda, ordu içerisinde Nusayri azınlığın nüfus ve nüfuzunun arttığının farkındaydı. Bu yüzden Hatum çeşitli gazetelere verdiği demeçlerde, Nusayrilerin orduyu ele geçirmeye çalıştığını ve Nusayri mezhebini temel alan bir Alevi (Nusayri) devleti kurmayı hedeflediklerini, bağlılıklarının Suriye'ye değil cemaatlerine olduğunu söylemekteydi (Dam, 2000: 103-107). Hatum ve çoğu Dürzi subay bu motivasyonla, 1966 yılında bir başka darbe girişiminde bulundular fakat bu girişim başarısız oldu. Bu başarısız girişim sonrasında Suriye ordusu içerisinde Dürzi subaylara yönelik ciddi bir tasfiye hareketi yapıldı. Böylelikle ordu içerisinde güç büyük oranda Nusayri subayların eline geçti (Maoz, 1991: 67).

Firro'ya (2004: 266-272) göre, 1949-1967 arasında meydana gelen askeri darbelerde Dürzi subayların üstlendiği roller, Dürzilerin Suriye içerisinde var olma mücadelesine ve gelenekselci liderlik ve birlik anlayışına büyük darbeler indirdi. Hüsnü Zaim ve Edip Çiçekli'nin de darbe sonrası Dürzilere karşı izledikleri bastırma siyaseti ve 1966 darbesi sonrası ordu kademelerinde Dürzilere karşı yapılan tasfiyeler bunun en büyük örneğiydi. Böylelikle, Dürzilerin maruz kaldığı bu siyaset neticesinde Suriye'de geleneksel Dürzi liderliği sona erdi. Yazara göre, yaşanan bu olaylar neticesinde, Dürzilerin devlet ile olan ilişkileri aşiret düzeyinden birey düzeyine indi ve bireyin devlet ile olan ilişkisi, resmi ideoloji ve rejimi benimseme düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermişti.

Hafız Esad döneminde diğer azınlıklarla olduğu gibi Dürziler ile de ilişkiler düzeltildi. 1970 yılının sonlarına doğru ülkede yükselen Sünni muhalefet, Hafız Esad'ın, iktidarını garantiye almak için; Dürziler, Hristiyanlar ve İsmaililerle iş birliği kurmasına ve onlara devletin önemli kademelerinde yer vermesi ile sonuçlandı (Pipes, 1992: 183). Hafız Esad bu politikasıyla Sünni muhalefete karşı toplumsal tabanını genişletmek suretiyle karşı koymaya çalıştı.

2.7.3. Hristiyan Azınlıklar

Hristiyan azınlıklar diğer azınlıkların sahip olduğu kaygılardan hareketle Baas Partisi'ne yönelmişti. Parti'nin seküler programı ve ideologlarından Mişel Eflak'ın Hristiyan olması azınlıklar için partiyi cazip kılmıştı. Ancak Baas Partisi kurulmasına öncülük ettiği Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kabinelerinde -1942'den itibaren her kabinede Hristiyan azınlıklar yer almıştır- Hristiyan azınlıklara yer verilmedi (Dam, 2000, 133). Yine 1960'lı yıllarda Baas tarafından başlayan devletleştirme ve kamulaştırma politikaları Sünni tüccar ve feodal sınıfı etkilediği kadar birçok Hristiyan

toprak sahibi ve iş adamını olumsuz etkileyerek bu azınlıkların bir kısmının Suriye'den ayrılarak Lübnan'a göç etmesine neden oldu (Mouawad, 2017: 88).

Hafız Esad yönetimi altında ise Hristiyan azınlıkların durumu diğer Suriye yönetimlerine nazaran daha iyi bir profil çizmişti. Habib Malik'e göre Hafız Esad dönemi Suriyesi'nde Hristiyan azınlıklar, geçmiş bin yıl boyunca Sünni hâkimiyeti altında yaşadıkları zamandan çok daha rahat ve özgür bir yaşam sürüyordu. Hafız yönetiminde birçok Hristiyan azınlık mensubuna ordu ve devlet içerisinde yetkiler verildi (Malik, 2017: 181). Hristiyanların dini bayramları da resmi tatil ilan edildi ve Hristiyan din görevlileri askerlikten muaf tutuldu (Mouawad, 2017: 87). Kuşkusuz bu durum yüzyıllar boyunca Sünni yönetimler altında yaşamış Hristiyan azınlık için, Nusayrilerde olduğu gibi Hafız Esad rejiminin salahiyeti ile kendi salahiyetlerini eşit görmesine neden oldu.

2.7.4. İsmaililer

1963 askeri darbesi diğer dinsel azınlıkların sosyo-ekonomik durumlarında nasıl değişiklikler yarattıysa İsmaililer içinde benzer değişiklikler yarattı. İsmaililer 1963 darbesi sonrasında ordu ve devlet kademelerinde önemli kademeleri elde etti (Dam, 2000: 34). Ancak Hafız Esad'ın iktidara gelmesi ile birlikte İsmaililerin ülke genelindeki durumlarında ciddi değişiklikler oldu. İlk olarak İsmaili entelektüeller ve muhalif aydınlar ya çeşitli suikastlerle öldürüldü, ya da uzun hapis cezaları ve sürgünlerle pasifize edilerek; İsmaili topluluğun sindirilmesi amaçlandı (Haidar, 2007: 154). İsmaililere yönelik takip edilen sindirme politikaları neticesinde bir kısım İsmaili takiiye yaparak kendilerini Nusayri olarak tanıtmaya yoluna başvurdu (Bademci, 2016: 163).

1970'li yılların sonlarına doğru ülke içerisindeki Müslüman kardeşler etrafında kümelenen Sünni muhalefetin güçlenmesi, Esad yönetiminin toplumsal tabanını

genişletmesi gerekliliğini ortaya çıkardı. Şüphesiz bu durum Esad rejiminin azınlıklara yönelik takip ettiği sert politikaları yumuşatmasına neden oldu. Böylece İsmaililer üzerindeki baskılar kaldırılarak; geçmişte olduğu gibi Suriye'nin kültürel, edebiyat ve sanat alanlarında tekrar yer aldılar (Haidar, 2007: 155).

2.7.5. Kürtler

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Suriye'de Kürtler açısından yeni bir döneme girilmişti. Arap milliyetçiliğinin Suriye hayatının her noktasında hissedildiği bu dönemde Nasır, Kürtleri Arap coğrafyasındaki siyonist ve Batı emperyalizminin işbirlikçileri olarak görüyordu (Yıldız, 2005: 31). Bu doğrultuda 1960'lı yıllar'da Kürtlere yönelik sindirme politikaları takip edilmeye başlandı. Kürt kökenli subaylar ordudan atıldı ve Kürtçe yazılı ve görsel basın yasaklanarak uymayanlara yönelik hapis cezası uygulamaları getirildi (Savelsberg & Tejel, 2017: 24; Balanche, 2018: 110; Yıldız, 2005: 31). Dahası, Suriye yönetimleri Kürtleri Suriye'nin asli unsurları olarak görmeyerek, kaynaşmış bir Arap ulus yaratma istenciyle hareket etmesi, Kürtlerin ülkede yok sayılmasına neden olmuştu (Allsopp, 2015). Nitekim 1963 yılında Haseke bölgesinde yapılan nüfus sayımında Kürt nüfusunun yüksek bir oranda çıkması Suriye yönetimlerinin endişeye kapılarak Kürt etnisitesinin büyük bir kısmını vatandaşlıktan çıkarmasıyla sonuçlandı (Sökmen, 2016: 238). Bu süreçte yaklaşık 120.000 Kürt Suriye vatandaşlığından çıkartıldı (Savelsberg & Tejel, 2017: 24). 1957 yılında Kürtlerin yaşadığı olumsuzlukları ve maruz kaldıkları baskıya karşı kurulan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi'nin (*Partiya Demokrat a Kurdistan-Sûriye*), Arap Birliği idealine ters düşen siyasi programları ve ayrılıkçı söylemleri dolayısıyla önce parti yöneticileri tutuklandı sonra ise partinin adı değiştirildi (Yıldız, 2005: 32).

1963 yılında Baas iktidarıyla uygulanmaya başlayan toprak reformu ve kamulaştırma faaliyetleri Kürt etnisitesine fazlasıyla etkilemişti. Bu minvalde Kürtlerin

toprakları, malları kamusallaştırma yoluyla ellerinden alındı, eğitime ulaşma imkanları zorlaştırıldı, bulundukları bölgelere Arap etnisitesinden kabileler iskan ettirilerek demografik yapıda değişiklikler yapıldı (Uluç, 2016: 213, Allsopp, 2015: 8). 1963 yılında Cezire bölgesinde çalışan bir Suriye istihbarat elemanı, Nasır'ın Kürtler hakkındaki tezlerine benzer tezler öne sürerek; Kürtlerin Suriye egemenliğine ilerleyen yıllarda tehdit oluşturabileceğini, bu yüzden Kürtlerin gerek sosyal gerek ekonomik açıdan asimilasyona tabi tutulması gerektiğini raporlamıştı (Sökmen, 2016: 238). Rapor geçmiş yıllarda Türkiye'den Suriye'ye gelen Kürtlerin geri gönderilmesini, buradaki Kürt etnisitenin ülkenin başka bölgelerine göç ettirilmesini ve Arapça bilmeyen Kürtlerin oy kullanılmasının engellenmesi gerektiğini öngörüyordu (Özkaya, 2007: 97). Bu rapor Baas tarafından hazırlanan Arap Kuşağı (*al-Hizam al-'Arabi*) projesine dayanak oluşturdu. Proje ile bölgedeki demografik yapının değiştirilmesi hedeflendi. Proje kapsamında Suriye-Türkiye sınırında 375 kilometre uzunluğunda ve sınırdan 10 kilometre derinlikte askeri bir bölge oluşturularak bu bölgedeki Kürtler yerlerinden edilerek, ülkenin iç kısımlarını göç etmeleri sağlandı (Yıldız, 2005: 36). Hafız Esad döneminde durum pek farklı olmadı. Esad rejimi de Arap olmayan etnik unsurlara yönelik *Araplaştırma* politikası izledi ve bu kapsamda projesi ile ilk olarak, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kuzey Suriye'nin Fırat havzası bölümündeki yaklaşık 450 Kürt köyünü Arap Kuşağı projesi kapsamında bölgeden göçe zorlandı ve bölgeye yaklaşık 7000 Arap aile iskân ettirildi, akabinde bölgedeki Kürtçe isimli yerleşimler Arapça isimler ile değiştirildi (Özkaya, 2007: 98, Allsopp, 2015: 7-8).

1980'lerle birlikte Esad rejiminin Kürtler ile olan diyalogunda bir değişim meydana geldi. Bu değişimin temel sebebi Türk-Suriye ilişkilerinde PKK terör örgütünün Suriye tarafından bir koz olarak kullanılmaya başlamasıdır (Savelsberg & Tejel, 2017: 26). Suriye PKK terör örgütünü Türkiye ile aralarındaki bazı meseleleri –su gibi- çözmeye koz olarak görüyordu (Ataman, 2012: 45). Suriye yıllarca PKK'ya

ülkesinde eğitim ve örgüt faaliyetleri yapmasına göz yummuş ve örgüte gerekli lojistiği ve istihbaratı sağlamıştı (İbas, 2004: 68). Esad rejimi örgütle ilişkisini sürdürebilmek adına örgütün ve kimi Kürtçü grupların Kürt bölgelerinde siyasi ve sosyal faaliyetlerde bulunmasına sessiz kaldı (Savelsberg & Tejel, 2017: 26). Ancak bu demek değildir ki Hafız Esad rejimi Kürtlere yönelik baskıcı politikalarından vazgeçti. Bilakis ayrılıkçı ötekileştirici politikalarını uygulamaya devam etti.

2.7.6. Türkmenler

1963'te Baas'ın iktidarı ele almasıyla, Suriye devletinin Türkmenlere karşı takip ettiği sindirme ve asimilasyon politikaları yoğunluk kazandı (Mustafa, 2014: 79). Türkmen yerleşim yerlerinin isimleri Arapça isimler ile değiştirilerek bölgede Türkçe ve Türk varlığının izleri silinmeye çalışıldı. Örneğin: Çobanbey-El Rai, Kalkım- El Nahda, Türkmenli- El Temime, Fakılı- Beit Vali, Aşağı Almalı- Tıfahiye Tahtaniye, Çamırlı- Riha, Gök Dağ- El Hadrae, Çükürçak- El Vadi, Turunç- Umul Tuyur olarak değiştirildi (Güler, 2017). Balanche'ye (2018: 52) göre, Esad döneminde Lazkiye'deki Türkmen yerleşim yerlerinin isimlerinin Arapça olarak değiştirilmesi demografik bir mühendislik çalışmasıydı. Ona göre Esad'ın bu politikayı takip ederken ki temel motivasyonu kendisinin de mensubu olduğu Arap Aleviliğini bölgede hâkim unsur haline getirmektir.

Kamusal alanda Türkçe'nin yasaklanması, okullarda Arapça'nın haricinde dil eğitiminin olmaması öğretmenlerin büyük çoğunluğunun bir nevi ideolojik aygıt gibi Arap milliyetçiliğini öğrencilere endoktrine etmesi (Çimen, 2020: 66) ve okullarda Osmanlı Türk hâkimiyetinin sömürgeci olduğu iddiaları üzerinde temellenen Arap tarihi anlatımı (Kirişcioğlu, 2013: 12) Türkmenlere karşı yürütülen asimilasyon politikalarından sadece birkaçıdır. İzlenen bu politikalar nedeniyle Türkmenlerin çoğu ilk ve orta öğrenim sonrasında eğitime devam etmemektedir; devam edenler ise

yükseköğrenim için genellikle Türkiye'yi tercih etmektedir ve geri Suriye'ye dönmemektedir (Şan, 2016: 35). Yine bu dönemde Baas'ın uygulamaya koyduğu, kamulaştırma ve toprak reformu politikaları Türkmenleri ciddi düzeyde etkiledi. 1966 yılındaki toprak reformunda Cezire bölgesinde Türkmenlere ait 100 bin dönüm arazi ellerinden alınarak Araplara dağıtıldı (Tekin, 2018: 250).

Balanche'ye (2018: 110) göre, Suriye rejiminin Türkmenlere karşı özel ilgi göstermesinin nedeni; Türkmenlerin Ermeniler ve Çerkezler gibi ülke genelinde dağınık yerleşmemeleri (genellikle bir arada yaşamaları) ve Türk sınır boylarında toplu halde iskân olmalarıdır. Balanche yaptığı çalışmada; rejimin Türkmen unsurları asimile edebilmek için ilk olarak Türkçe'yi yasakladığını ve ardından bu bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri engelleyerek, bölgedeki Türkmenlerin ülkenin iç kısımlara doğru hareket etmesini sağlayarak, Türkmenlerin Arap nüfus içerisinde asimilasyon sürecinin hızlandırmaya çalıştığını tespit etmişti. Nitekim Collelo'da (1988: 68-69) buna benzer bir tespit yaparak; Suriye Türkmenlerinin izlenen asimilasyon politikalarına karşı direnç sergilediklerini ancak birçoğunun Arapça biliyor olması ve Sünni olmaları onların bu direncini zayıflatan bir işlev görmüştü. Suriye rejiminin Türkmenleri sindirme politikalarından bir diğeri; rejimin girdiği savaşlarda Türkmenleri cephe hattının en önünde tutarak, Türkmenlerin savaş meydanlarında yok olmasını sağlamak. Nitekim 1967 Arap-İsrail Savaşı bunun en bilinen örneğidir (Bakır & Pekin, 2019: 102).

Esad döneminde Türkmenlere karşı izlenen Arabizasyon sistematik bir şekilde artarak devam etti. Türkiye-Suriye sınır bölgesinde yaşayan Türkmenler sınır bölgelerinden yaklaşık 10 km içeriye çekilerek yerlerine Arap etnisitesi iskân edilerek Türkmenlerin Türkiye ile kara bağlantıları kesilmeye çalışıldı (Çimen, 2020: 66). Nitekim Erol'a göre, Suriye yönetimleri, Türk kimliğine karşı besledikleri olumsuz duygular ve Türkmenlerin Türkiye ile olan bağlarının ülke için milli güvenlik tehdidi

olduğunu (Erol, 2014: 124) daha net bir ifadeyle söyleyecek olursak *Türkiye Casusu* oldukları düşüncesiyle Türkmenlere karşı baskı ve asimilasyon politikaları takip ettiler (Bademci, 2016: 232). Bu yüzden Esad yönetimi Türkmenleri, Türk kimliğini toplumdan soyutlamak için her türlü politikayı takip etti. Örneğin; Türkmenlerin, Türkçe eğitim yapmaları, Türkçe gazete, dergi, kitap vb. materyaller yayınlamaları yasaklandı; siyasi faaliyet yapmaları, mahalli seçimlerde aday olmaları, sivil toplum kuruluşları kurmaları engellendi (Çimen, 2020: 66). Bakır ve Pekin, (2019: 103) yaptıkları çalışmada şu tespitlerde bulunmuşlardır; Esad rejiminin Bayır-Bucak Türkmenleri tarafında kurulmak istenen *Aydın Hareketi*'nin kurulmasına izin vermediğini ve kuruluşunda katkısı olan 1600 Türkmen aydın ve entelektüeli hapisanelere atarak çeşitli işkencelere maruz bırakılmaları; 1994 Suriye parlamento seçimlerinde Bayır-Bucak Türkmenlerini temsilen aday olan Dr. Adnan Karayusuf'un milletvekili olmak için yeterli oyu almasına rağmen, gece tekrarlanan oy sayımı neticesinde Cemil Esad'ın yardımcısı olan adayın milletvekili yapılması, Türkmenlerin vatandaşlıkları haklarının zorla gasp edilmesi ve siyasal alandan dışlandıklarının en büyük delillerindendir.

Artan baskılar neticesinde özellikle Yayladağı sınır hattına dağılmış olan Bayır-Bucak Türkmenleri 1946, 1950, 1951, 1952, 1963, 1967 ve 1971 yıllarında kimi zaman toplu, halde kimi zaman küçük gruplar halinde Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldılar (Tekin, 2018: 402). Göç eden Türkmenler, Hatay'ın Antakya, İskenderun, Kırıkhan ilçelerine ve Amik Ovası'na iskân edilmişlerdir.

SONUÇ

Suriye, tarihin ve coğrafyanın beraberinden getirdiği birçok nedenden dolayı birçok etnisiteye, dine, ve mezhebe ev sahipliği yapmıştır. Bu durum ülkenin çok kültürlü bir yapıda olmasının temel sebebidir. Bu yapı her ne kadar kültürel bir zenginliği temsil ediyorsa da çoğu zaman bölgenin istikrarsız olmasının da başat nedenidir. Bölgenin sahip olduğu etnik/dinsel farklılıklar zaman zaman burada yaşayan unsurların güç mücadelelerine girişmesinde tetikleyici olmuştur. Ülkenin bu çok parçalı yapısı her zaman bölgeyi yöneten veya bölgede menfaati olan güçler tarafından bilinçli bir şekilde istismar edilmiştir.

I. Dünya Savaşı'ı akabinde de bölgeyi işgal eden Fransızlar, bölgenin sahip olduğu bu etnik ve dinsel dinamikleri istismar etmek suretiyle bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda Suriye'yi etnik ve dinsel temelli parçalara ayırdı. 31 Ağustos 1920'de çıkartılan bir kararname de, Suriye beş parçaya bölündü. Bunlar: Büyük Lübnan Devleti, Alevi Devleti, Cebel-i Dürzi Devleti, Halep Devleti ve Suriye Devleti'dir. Fransızlar bununla da yetinmeyerek Arap milliyetçilerinin eylemlerini bastırmak için bölgedeki azınlıklardan müteşekkil oluşturduğu Özel Doğu Akdeniz Birlikleri (*Les Troupes Speciales du Levant*) ile Suriye'deki Sünni kesim ve azınlıklar arasını açtılar. Fransızların takip ettiği bu politika Suriye'nin siyasasal hayatında derin yarılımları meydana getirdi. Bu dönemde Kürtler, Dürziler, Nusayriler, Hristiyan azınlıkların ve İsmaililerin Fransızlar ile geliştirdiği ilişkiler, 1946 yılındaki bağımsızlık sonrasında Sünni elit kesimin bu azınlıklara karşı baskıcı bir tavır sergilemesine neden oldu.

1948 Arap-İsrail Savaşı Arap coğrafyasında önemli bir kırılma yaşattı. Savaş sonrası alınan hezimet, Arap ülkelerinde mevcut yönetimlere karşı sorgulamalara neden oldu. Oluşan bu atmosferde Nasirizm ve Baas gibi sosyalizm tabanlı Pan-Arabist düşünce akımları ortaya çıktı. Zamanın ruhuna uygun olarak Baas Partisi devrimci,

sosyalisti seküler ve Pan-Arabist bir politika takip etti. Bu bağlamda parti Atlantik okyanusundan, Hint Okyanusa kadar uzanan Arap coğrafyasında bir Arap devleti kurmayı amaçladı. Baas Partisi benimsediği seküler Arap milliyetçiliği ile farklı din ve mezheplerden olan Arapları tek bir kimlik etrafında ‘Arap kimliği’ etrafında toparlamayı amaçladı. Ancak Baas’ın takip ettiği bu politika, başta Sünni ulema olmak üzere, toplumun bir kısmı tarafından Baas’ın dinsiz ve din düşmanı olarak algılanmasına neden oldu. Fakat Baas bu politika kırsal kesimlerde sosyo-ekonomik durumu düşük olan birçok Suriyeliyi ve birçok heterodoks İslam mezheplerini ve bazı Hristiyan azınlıkları bünyesine çekmesini sağladı.

Baas Partisi ebedi misyonu olan tek Arap devleti idealini gerçekleştirmek için 1958-1961 yılları arasında Suriye ve Mısır’ın birleşmesini sağlayarak BAC’ın kurulmasına ön ayak oldu. BAC’ın kurulmasıyla Suriye’deki azınlıkların kabinelerde %20 olan temsil oranı %5’lere düştü ve 3 yıllık süre zarfında Sünni kesimin Suriye siyasal hayatının her noktasında hissedilir hale geldi. Bu dönemde Nasır’ın özel emriyle Kürtler emperyalistler ile işbirliği yaptığı iddiasıyla, ordudan ve devlet kademelerinden tasfiye edildi. 1961’de Cezire bölgesinde 120.000 Kürt Suriye vatandaşlığından çıkartıldı. BAC döneminde izlenen etnik ve dinsel ayrımcılık, Arap olmayan etnik kesim ve Sünni olmayan dini kesimlerin Pan-Arap söylemine karşı çıkmasıyla sonuçlandı. Şüphesiz bu durum bünyesinde birçok dinsel azınlığı barındıran Baas Partisi’nde ciddi tartışmalar yaşanmasına ve partinin iki kanada ayrılmasına neden oldu. Bunlar; Salahaddin Bitar, Mişel Eflak ve Emin El-Hafız’ın temsil ettiği *Pan-Arabist/Gelenekselci* kanat ve Salah Cedit, Muhammed Umran ve Hafız Esad’ın başını çektiği *Önce Suriye/Neo-Baasçı* kanat.

1963 darbesiyle Suriye’deki iktidar erkini ele geçiren Baas ve ordu içerisindeki azınlık mensubu subaylar, 1958-1961 arası ve ondan önceki yıllardaki Sünniliğin ülkede

hâkim olduğu dönemlerde kendilerine karşı takip edilen baskıcı politikaların tekrarlanmasını önlemek için 1963 darbesini fırsat bilerek ordu ve Baas içerisindeki Sünnileri tasfiye ettiler. Bu tasfiyelerden rahatsız olan ve azınlıkların yükselişini engellemek isteyen Sünni devlet başkanı Emin El-Hafız ve Gelenekselci kanadın diğer temsilcileri 1966 darbesiyle görevden uzaklaştırıldı. Ordu, parti ve devlet kademeleri kırsal kesimden gelen azınlıklara açıldı. Sünnilerin elimine edilmesinden sonra azınlıklar kendi içlerinde güç mücadelelerine girişti. Nusayri azınlık ordu ve devlet içerisinde tek ağırlık merkezi olabilmek için Dürzi ve İsmaili subayları ordu ve partiden tasfiye etti. Bazı Dürzi subaylar tasfiye girişimine engel olmak istese de başarılı olamadı. Sünnilerin, Dürzilerin ve İsmaililerin partiden tasfiye edilmesinden sonra 1966 darbesi ile yönetime ağırlığını koyan Salah Cedit ve Hafız Esad arasında bir gerilim vuku buldu. Bu gerilim 1970 yılında Esad'ın yönetime el koymasıyla son buldu. 1963, 1966 ve 1970 Baas'çı askeri darbeler Suriye'de yüzyıllardır yönetimi elinde bulunduran geleneksel Sünni şehirli tüccar elit kesimi tasfiye etmesi bakımından Suriye'de önemli bir paradigma değişimini temsil etmiştir.

1963 yılında Sünni elit kesimin, 1966 darbesinden sonra Dürzi ve İsmaililerin ordu ve parti içerisinde tasfiye edilmesi, Nusayri azınlığı Suriye'de başat güç haline getirdi. Özellikle 1970 Hafız Esad yönetimi sonrasında izlenen politikalarla %10'luk nüfusuyla Nusayri kesim ülkenin geri kalan %90'lık kısmını yönetmeye çalıştı. Hafız Esad bu dönemde rejiminin varlığını devam ettirebilmek için kendisinin de mensup olduğu Nusayri azınlığı ile çeşitli patronaj ilişkileri içerisinde girerek; kritik kademelerin birçoğuna Nusayri kökenli kişileri getirdi. Ayrıca rejimine muhalif olan ve olması muhtemel kişi ve bazı grupları yönetim kademelerinden uzaklaştırdı ve Suriye Devleti'ni yeniden dizayn etmeye çalıştı. Bu minvalde Esad, devletin üst yönetimine önce kendi ailesinde ve yakınlık sırasına göre; aşiretinden, köyünden, Lazkiye'den ve Nusayri azınlığa mensup kimseleri getirdi. Devletin bütün imkânlarını Nusayri azınlık

için seferber etti. Yurtdışı eğitimlerde genellikle Nusayri kökenli öğrencilere öncelik verildi. Esad'ın Nusayri azınlığa yönelik bu denli sahip çıkması ve desteklemesi kendi iktidarı ile Nusayri azınlık arasında simbiyotik bir ilişkinin varlığından kaynaklanmaktaydı.

Esad yönetimi bir yandan Nusayri azınlığın ülke içerisinde etkinliğini artırmasını sağlarken bir yandan da diğer etnik ve dinsel azınlıklara yönelik baskıcı politikalar ile onları sindirmeye çalıştı. Bu doğrultuda kendisine rakip olabilecek Dürzi ve İsmaililere karşı temizlik operasyonu yaptı. İktidarını tehlikeye sokabilecek Sünni muhalefete karşı baskıcı ve ötekileştirici bir politika takip etti. Etnik azınlık olan Kürtler ve Türkmenlere karşı demografik ve asimilasyonist politikalar uyguladı. Bu minvalde 1960'lı yıllarda Baas döneminde alt yapısı hazırlanan Arap Kuşağı politikası kapsamında önce Kürtlerin arazilerine ve mal varlıklarına el konuldu. Bu araziler bölgeye iskân ettirilen Araplara verildi. Bölgedeki yaşayan Kürt etnisitenin Kürtçe konuşması yasaklandı ve ülkenin iç kesimlerine g etmesi sağlanarak asimile edilmesi hedeflendi. Türkmenlere yönelik benzer politikalar takip edildi. nce Türkmenlerin mal varlıkları kamulaştırıldı akabinde bu topraklar (zellikle Bayır-bucak bölgesinde) Nusayri azınlıklara verildi. Ülkedeki Türkmen yerleşimlerinin isimleri Arapalaştırıldı. Türkmenlerin Türkçe konuşmaları ve Türkiye ile temasa geçmeleri engellendi. Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde ekonomik gelişmeler engellenerek, Türkmenlerin lke ilerine veya Türkiye'ye göç etmeleri sağlandı.

Esad rejiminin azınlıklara yönelik takip ettiği baskıcı politikalar 1970'lerin sonuna doğru değişme gösterdi. Çünkü Esad rejiminin mezhepçi saiklerle izlediği politika halkta özellikle Sünni kesimde büyük rahatsızlıklar yarattı. Müslüman Kardeşler etrafında şekillenen Sünni muhalefet 1980 ve 1982 yıllarında rejime yönelik ciddi isyan girişimlerinde bulundu. Esad Sünni muhalefete katliam ile cevap verdi.

Ayrıca Esad ülkedeki muhalefeti sindirmek için sivil toplum alanına müdahale ederek kendi kontrolünde bir sivil toplum inşa etti. Sivil toplumun büyük bir kısmına Baas, El-Muhaberat, devlet medyası ve diğer devlet aygıtları ile müdahalelerde bulundu. Ancak Esad yönetimi bunların yeterli olmadığını düşünerek; rejimin devamlılığı için yönetiminin toplumsal tabanının genişletilmesi gerektiğini düşündü. Bu minvalde önce Dürzi ve  smailileri yönetime entegre ederek, Sünni muhalefete kar   ülkedeki dinsel azınlıklar ile birlikte bir azınlık cephesi yarattı. Dürzi ve  smaililer, Nusayrileri Sünni kesime nazaran daha yakın bulmalarından dolayı Esad'ın bu çağrısını karşılıksız bırakmadı.

Esad yönetimi azınlıkların desteği ile iktidarının konsolidasyonunu sağladı fakat ülkenin %80'lik (% 65 Arap) gibi büyük bir kısmının karşısında yer almasını da engellemek maksadıyla Sünniler ile yeniden ilişkiler tesis etmeye çalıştı. Bu doğrultuda kimi Sünni gruplar Esad rejimine entegre olarak yönetimde yer aldılar. Ancak Nusayrilerin ve diğer azınlıkların işgal ettiği kritik kademelerle oranlandığında bu oranlar düşük bir oranı ihtiva etmektedir.

Sonuc olarak Baas Partisi ve Hafız Esad iktidarı ile Suriye'de Nusayri azınlığı merkeze alan bir otoriter ve mezhepçi bir rejim inşa edilmiştir. Rejim inşa edilirken ülke içerisindeki kimi etnik ve dini grupların rejim tarafından zaman zaman asimilasyonist zaman zaman segregasyonist politikalara tabi tutulmak suretiyle devlet ve iktidar mekanizmalarından uzakla tırıldı ı görülmektedir. Kürtler ve Türkmenler gibi Arap etnisitesine mensup olmayan azınlıklar bilhassa rejimin segragasyon uygulamalarına maruz kalmışlardır. Kürtlere yönelik ayrılıkçı iddiaları ve ülkedeki ikinci büyük etnik nüfus olmaları, Türkmenler ise bölgedeki Türk geçmişi ve Türkiye'den dolayı ayrımcılığa maruz kalmıştır. Rejimin merkezinde baskın g   Nusayriler olmak üzere, Dürzi- smaili-Hristiyan azınlıklar, önemli bir yer işgal etmişlerdir. Sünni Araplar,

ülkedeeki baskın nüfus olması, yıllarca ülkenin yönetim kademesini elinde bulundurması ve rejime alternatif bir unsur olması hasebiyle Baas ve Esad rejimi tarafından dışlanmışına neden olmuştur.

.

KAYNAKÇA

A) Kitaplar

Abdullah, Ö. F., (1988), **Suriye Dosyası**, (H. Basri, Çev.) İstanbul: Akabe Yayıncılık.

Akdoğan, O., (2021), **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Ortadoğu'daki Gelişmeler ve Darbeler (1945-1958)**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Allsopp, H., (2015), **The Kurds of Syria**, London: I.B. Tauris & Co Ltd.

Antonious, G., (2021), **Arap Uyanışı**, (M. K. Mehmet Akif Koç, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.

Arı, T. (2012)., **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Bursa: MKM Yayıncılık.

Armaoğlu, F., (2020), **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988**, İstanbul: Kronik Kitap.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, (2006), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Bademci, A., (2016), **Suriye'de Türkmenler ve Bayır-Bucak**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Baktıaya, A., (2017), **Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Balanche, F., (2018), **Sectarianism in Syria's Civil War**, Washington DC: The Washington Institute For Near East Policy.

- Bilgenoğlu, A., (2007), **Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Bingöl, N., (2013), **Suriye'nin Kimliksizleri Kürtler**, İstanbul: Do Yayınları.
- Cleveland, W. L., & Bunton, M., (2009), **A History of The Modern Middle East**, Boulder: Westview Press.
- Cleveland, W. L., (2018), **Bir Arap Milliyetçisi Yaratmak**, (B. Demiryakan, Çev.) İstanbul: Edebi Şeyler Ajans ve Yayıncılık.
- Collelo, T., (1988), **Syria A Country Study**, Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.
- Çağatay, N., & Çubukçu, İ. A., (1985), **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, N., (2001), **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul: Su Yayınları.
- Çimen, M., (2020), **Milli Güvenlik Stratejisi Açısından Hafız Esad Dönemi Türkiye Suriye İlişkileri 1970-2000 Yılları Arası**, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dam, N. V., (2000), **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Daviş, A., (2004), **Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa**, (L. Yalçın, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Dawn, C. E., (1998), **Osmanlıcılıktan Arapçılığa**, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Eker, S., (2017), **Soğuk Savaş ve Arap-İsrail Çatışmaları Gölgesinde Suriye-ABD İlişkileri 1970-1991**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Friedman, I., (2017), **British Pan-Arab Policy 1915-1922 A Critical Appraisal**, New York: Routledge.

Goldschmidt Jr., A., & Davidson, L., (2018). **Kısa Ortadoğu Tarihi**, (A. Güler, Çev.) İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Güler, A., (2017), **Türklüğün Kanayan Yarası Güney Irak ve Suriye Türkleri**, İstanbul: Halk Kitabevi.

Güler, E. Z., (2011), **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık**, İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Haim, S. G., (1962), **Arab Nationalism An Anthology**, Los Angeles: University of California Press.

Hinnebusch, R., (2001), **Syria Revolution From Above**, New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Hopwood, D., (1988), **Syria 1945-1986 Politics and Society**, London: Unwin Hyman Ltd.

Hourani, A., (1947), **Minorities In The Arab World**, London: Oxford University Press.

Hourani, A., (2020) **Arap Halkları Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hüseyin, A., (1991), **İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar**, İstanbul: İz Yayıncılık.

İnayet, H., (1991), **Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri**, (H. Kırılancı, Çev.) İstanbul: Yöneliş Yayıncılık.

Jaber, K. A., (1970), **Arap Baas Sosyalist Partisi**, (A. Ersoy, Çev.) Ankara: Altınok Matbaası.

- Karpat, K. H., (2001), **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, (R. Boztemur, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H., (2017), **Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, H., (2017), **Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918**, (T. Yöney, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıç, R., (2011), **Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Cğrafyası XIX. Yüzyılda İdari Yapısı**, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Kılınçkaya, M. D., (2015), **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kireççi, M. A., (2012), **Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği**, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kurubaş, E., (2017), **Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, İstanbul: Küre Yayınları.
- Lewis, B., (2006), **Ortadoğu**, (S. Y. Kölay, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mâlik, E. A., (1971), **Çağdaş Arap Düşüncesi Bağımsızlık Sosyalizm**, (A. Cemgil, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar Yayıncılık.
- Maoz, M., (1991), **Esad Şam'ın Sfenksi**, İstanbul: Akademi Yayınları
- Nuseibeh, H. Z., (1959), **The Ideas of Arab Nationalism**, New York: Cornell University Press.

- Oran, B., (2004), **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, İstanbul: Tesev Yayınları.
- Ortaylı, İ., (2016), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Owen, R., & Pamuk, Ş., (2002). **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, (A. Edirne, Çev.) İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Özkoç, Ö., (2008), **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Pipes, D., (1992), **Greater Syria The History of an Ambition**, New York: Oxford University Press.
- Provençe, M., (2020), **Büyük Suriye İsyanı**, (N. N. Yüksel, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Sarı, Ö., (2011), **Suriye’de Liberalleşme Hareketleri ve Sivil Toplum Örgütleri**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Seale, P., (1965), **The Struggle for Syria A study of Post-War Arab Politics 1945-1958**, London: Oxford University Press.
- Sevim, A., (2000), **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Ankara: Türk tarih Kurumu.
- Schayegh, C., (2021), **Ortadoğu ve Modern Dünyanın İnşası**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şan, A., (2016), **Suriye Türkmenleri Kültürü**, Gaziantep: Yıldızlar Yayıncılık.
- Şen, S., (2010), **Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım**, İstanbul: Hemen Kitap Yayıncılık.
- Tauber, E., (1993), **The Emergence Of the Arab Movement**, London: Frank Cass.

- Tekin, M., (2018), **Dünden Bugüne Suriye ve Türkiye Suriye İlişkileri**, Adana: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Tibi, B., (1998), **Arap Milliyetçiliği**, (T. Temiz, Çev.) İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Turan, O., (2019), **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Umar, Ö. O., (2004), **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Üstel, F., (1999), **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara: Dost Kitabevi.
- White, B. T., (2011), **The Emergence of Minorities in the Middle East The Politics of Community in French Mandate Syria**, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Yıldız, K., (2005), **The Kurds In Syria: The Forgotten People**, London: Pluto Press.
- Yılmaz, H., (2017), **Suriye'de İşgal ve Direniş (1919-1922) Türk Basınına Yansımalarıyla**, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Zeine, Z. N., (2020), **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, (E. Akbaş, Çev.) İstanbul: Ark Kitapları.
- Ziadeh, R., (2011), **Power and Policy in Syria**, London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Zubaida, S., (1994), **İslam, Halk ve Devlet**, (S. Oğuz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

B) Kitap Bölümleri

- Abadan, Y., “Tanzimat Fermanı'nın Tahlili”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmnalı İmparatorluğu**, Mehmet Seyitdanlıoğlu- Halil İnalcık (ed.), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006, s. 37-63.
- Ajami, F., “The End of Pan-Arabism”, **Pan-Arabism and Arab Nationalism The Continuing Debate**, Tawfic E. Farah (ed.), Boulder, Westview Press, 1987, s. 96-114.
- Alli, A. F., “The Genesis Of Syria's Alawi Community”, **The Alawis Of Syria**, Craig Larkin- Michael Kerr (ed.), New York, Oxford University Press, 2015, s. 27-47.
- Azmeh, A. A., “Nationalism and the Arabs” **Arab Nation Arab Nationalism**, Derek Hopwood (ed.), London, Palgrave Macmillan, 2000, s. 63-78.
- Balanche, F., “‘Go To Damascus My Son’ : Alawi Demographic Shifts Under Ba'ath Party Rule”, **The Alawis of Syria**, Craig Larkin- Michael Kerr (ed.), New York, Oxford University Press, 2015, s. 79-106.
- Chalala, E., “Arab Nationalism: Abibliographic Essay”, **Pan-Arabism and Arab Nationalism** Tawfic E. Farah (ed.), London, Westview Press, 1987, s. 18-56.
- Çelik, H., & Özgöker, C., U., “Suriyeli Hristiyanlar”, **Uluslararası Politikada Suriye Krizi, İstanbul**, Hasret Çomak-Caner Sancaktar-Zafer Yıldırım (ed.), 2016, s. 281-290.
- Danış, M. F., “Bir Anka Kuşu: Arap Milliyetçiliği”, **Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler**, Zekeriya Kurşun (ed.), İstanbul, Vadi Yayınları, 2020, s. 71-119.

Dawn, C. E., “The Origins of Arab Nationalism”, **The Origins of Arab Nationalism**, Rashid Khalid- Lisa Anderson- Muhammed Muslih- Reeve S. Simon (ed.), Newyork, Columbia University Press, 1991, s. 3-30.

Dawn, C. E., “The Quality of Arab Nationalism”, **Arab Nation Arab Nationalism** Derek Hopwood (ed.), London, Palgrave Macmillan, 2000, s. 41-62.

Erol, M., “Türk Dış Politikasında Suriye Türkmenleri”, **Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu**, Firuze Yağmur Gökler- Habib Hümüzlü (ed.), Ankara, Orient Basım Yayın, 2014, s. 121-140.

Firro, K., “Suriye, Lübnan ve İsrail'deki Dürziler”, **Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet**, Itamar Rabinovich- Milton J. Esman (ed.), İstanbul, Avesta Basın Yayın 2004, s. 257-272.

Haidar, O., “Syrian İsamilis and The Arab Spring: Seasons of Death and White Carnations”, **Middle Eastern Minorities and The Arab Spring**, K. Scott Parker- Tony E. Nasrallah (ed.), New Jersey, Gorgias Press, 2017, s. 147-174.

Hinnebusch, R., “Syria's Alawis And The Ba'ath Party”, **The Alawis of Syria**, Craig Larkin- Michael Kerr (ed.), New York, Oxford University Press, 2015, s. 107-124.

İbas, S., “Türkiye Suriye-İlişkilerinin Tarihi”, **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Mehmet Şahin- Türel Yılmaz (ed.), Ankara, Platin Yayıncılık, 2004, s. 33-94.

Karpat, K., “Orta Doğu'da Osmanlı Etnik ve Dini Mirası”, **Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet**, Milton J. Esman-Itamar Rabinovich (ed.), Avesta Yayıncılık, 2004, s. 59-84.

- Küçük, C., “Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Mehmet Seyitdanlıoğlu- Halil İncik (ed.), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006, s. 375-385.
- Lobmeyer, H. G. “Suriye: Leviathan'ın Diyarı”, **Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları**, Heidi Wedel- Ferhad İbrahim (ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 93-116.
- Ma'oz, M., “Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumu Üzerindeki Etkisi”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Mehmet Seyitdanlıoğlu- Halil İncik (ed.), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006, s. 169-185 (H. Pınar, Çev.).
- Malik, H., C., “The Christians of Syria and The Arab Spring”, **Middle Eastern Minorities and The Arab Spring**, K. Scott Parker- Tony E. Nasrallah (ed.), New Jersey, Gorgias Press, 2017, s. 175-202.
- Okur, M. A., “Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye”, **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Mehmet Şahin- Türel Yılmaz (ed.), Ankara, Platin Yayıncılık, 2004, s. 1-32.
- Öz, M., “Dürzilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, s. 39-48, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öz, M. & Şek'a, M. M., “İsmailiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, s. 128-133, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özaydın, A., “Hasan Sabbâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, s. 347-350, İstanbul: 1997.

Özgöker, C., U., & Çelik, H., “Suriyeli Sünniler”, **Uluslararası Politikada Suriye Krizi, İstanbul**, Hasret Çomak-Caner Sancaktar-Zafer Yıldırım (ed.), 2016, s. 191-198.

Savelsberg, E., & Tejel, J., “Re-Considering Minorities Position in The Middle East: The Kurdish Case in Syria”, **Middle Eastern Minorities and The Arab Spring**, K. Scott Parker-Tony E. Nasrallah (ed.), New Jersey, 2017, s. 17-44.

Soyupek, Y., & Akgül, A., & Özkaya, Ö., “Bir Göç Politikası Olarak: Segregasyon”, **Disiplinlerarası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu**, Kadir Canatan, Mehmet Birinci, İsmail Çağlar, Yulia Kryvenko, Sena Öksüz, Fatih Altun (ed.), İstanbul, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2015, s. 259-270.

Sökmen, A., İ., “Suriyeli Kürtler”, **Uluslararası Politikada Suriye Krizi, İstanbul**, Hasret Çomak-Caner Sancaktar-Zafer Yıldırım (ed.), 2016, s. 231-252.

Tomar, C., “Tarih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 37, s. 545-550, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Üzüm, İ., “Nusayrilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33, s. 270-274, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yavuz, Y., Ş., “Ehl-i Sünnet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** C. 10, s. 525-530, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

C) Dergi ve Gazete Makaleleri / Röportajlar

Abu- Manneh, B., 1980, “The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butrus Al-Bustani”, **Interantional Journal of Middle East Studies**, C.11, S.3, s. 287-304.

- Akdemir, S., 2000, “Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Oluşmasındaki Rolü”, **Avrasya Dosyası**, C.6, S.1, s. 201-237.
- Ay, Z., 2013, “Siyaset ve Teoloji: Ortaçağ İsmaili Teolojisinin Oluşmasında Siyasi Gelişmelerin Rolü”, **İstem**, S.21, s. 149-162.
- Aziz, M. A., 2009, “The Origins of Arab Nationalism”, **Pakistan Horizon**, C.62, S. 1, s. 59-66.
- Bakır, A., & Pekin, S., 2019, “Kuzey Suriye'deki Türkmen Yerleşimlerinin Çağdaş Tarihi ve Stratejik Altyapısı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C.123, S.242, s. 89-130.
- Bozoğlan, İ., 2021, “Suriye Hükümetlerinin Bayırbucak Yerleşim Bölgelerine Uyguladığı Politikaları ve Toplu Göçler”, **Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, S.511, s. 1-9.
- Commins, D., 1986, “Religious Reformers and Arabists in Damascus, 1885-1914”, **International Journal of Middle East Studies**, C.18, S.4, s. 405-425.
- Dawn, C. E., 1962, “The Rise of Arabism in Syria”, **Middle East Journal**, C.16, S.2, s. 145-168.
- Delvin, J. F., 1991, “The Baath Party: Rise and Metamorphosis”, **The American Historical Review**, C.96, S.5, s. 1396-1407.
- Draji, I., & Turkmani, R., 2020, “The Question of Religion in Syria’s Constitutions”, **Legitimacy and Citizenship in The Arab World Working Papers Series**, May, s. 1-68.

Drysdale, A., 1981, "The Syrian Political Elite, 1966-1976: A Spatial and Social Analysis" **Middle Eastern Studies**, C.17, S.1, s. 3-30.

Drysdale, A., 1982, "The Asad Regime and Its Troubles", **Middle East Research and Information Project**, S.110, s. 3-11.

Esad, H., 1993, Interview with Syrian President Hafiz al-Asad. 111-121. (P. Seale, Röportaj Yapan) University of California Press.

Faksh, M. A., 1984, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", **Middle Eastern Studies**, C.20, S.2, s. 133-153.

Galvani, J., 1974, "Syria and the Baath Party", **MERIP Reports**, S. 25, s. 3-16.

Gelvin, J. L., 1994, "The Social Origins of Popular Nationalism in Syria: Evidence for a New Framework", **International Journal of Middle East Studies**, C.26, S.4, s. 645-661.

Haddad, M., 1994,. "The Rise of Arab Nationalism Reconsidered", **International Journal of Middle East Studies**, C.26, S.2, s.201-222.

Hut, D., 2016, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 105-150.

Kafalı, M., 1973, "Suriye Türkleri I", **Töre Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, S.21, s. 32-34.

Karsh, E., & Karsh, I., 1996, "Reflections on Arab Nationalism: Review Article", **Middle Eastern Studies**, C.32, S.4, s.367-392.

- Kaylani, N. M., 1972, "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940-1958: Political Success, Party Failure", **International Journal of Middle East Studies**, C.3, S.1, s. 3-23.
- Khoury, P. S., 1991, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", **The American Historical Review**, C. 96, S. 5, s. 1374-1395.
- Kramer, M., 1993, "Arab Nationalism: Mistaken Identity", **Deadalus**, C.122, S.3, s. 171-206.
- Koyuncu, A., A., 2017, "Hafız Esad Dönemi Suriye'sine Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları", **İçtimaiyat**, C. 1, S. 1, s. 7-29.
- Kurubaş, E., 2008, "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki", **Doğu-Batı Dergisi**, S. 44, s. 11-41.
- Ma'oz, M., 1993, "Asad's Leadership of Syria", **Oriente Moderno**, C.12, S.73, s. 97-105.
- Mouawad, R., J., 2017 "Ortadoğu'nun Kaybolan Hristiyanları (Suriye ve Irak)", Celal Öney (çev.) **İçtimaiyat**, C.1, S.1, s. 83-99.
- Okutan, M. Ç., 2004, "Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.59, S.2, s. 59-75.
- Omar, S. 1996, "Philosophical Origins of The Arab Ba'th Party: The Work of Zakial-Arsuzi", **Arab Studies Quarterly**, C.18, S.2, s. 23-37.
- Orhan, O., & Öztürkmen, A., 2011, "Suriye'de Değişimin Gündeme Taşıdığı Toplum: Suriye Türkmenleri". **Ortadoğu Analiz**, C.3, S.35, s. 46-60.

- Özkaya, A. N., 2007, “Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti’nin Politikaları”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.2, S.8, s. 90-116.
- Pipes, D., 1989, “The Alawi Capture of Power in Syria”, **Middle Eastern Studies**, C.25, S.4, s. 429-450.
- Salık, N., 2016, “Suriye Tarihinin Dönüşüm Noktası: 8 Mart 1963 Darbesi”, **Ortadoğu Dergisi**, C.8, S.76, s. 26-27.
- Soner, B. A., 2008, “Azınlık Hakları: Ayrılıkçı mı, Çoğulcu mu?”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C.26, s.79-95.
- Şenzeybek, A., 2013, “Suriye’de Dürzi-Nusayri-İsmaili ve Sünni İlişkileri”, **e-Makâlât Mezhep Araştırmaları**, C.VI, S.2, s. 469-493.
- Tan, M., 2009, “Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri”, **Ekev Akademi Dergisi**, S.39, s. 73-86.
- Tan, M., 2012, “Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.17, S.2, s. 111-145.
- Tibi, B., 1986, “Islam and Modern European Ideologies” **International Journal Of Middle East Studies**, C.18, S.1, s.15-29.
- Torrey, G. H., 1969, “The Ba'th: Ideology and Practice”, **Middle East Journal**, C.23, S.4, s. 445-470.
- Uluç, A. V., 2016, “Suriye Kürtleri: Türkiye Kürtleri'nin Devamı”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, C.19, S.1, s. 191-223.

C) İnternet Kaynakları

Aldassouky, A., & Hatanet, S., (2017), **Suriye'de Demografik Mühendislik,**

<https://research.sharqforum.org/tr/2017/09/26/suriyede-demografik-muhendislik/>, [Erişim Tarihi: 26.09.2017].

Ataman, M., (2012), **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal**

Talepler Ve Uluslararası Toplum,

http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126132435_setasuriye_de_iktidar_mucadelesi.pdf, [Erişim Tarihi: 17.04.2012].

Dale, H. D., (2018), **Balancing Identities Minorities and Arab Nationalism,**

<https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315626031-3>, [Erişim Tarihi: 08.06.2022].

Kirişcioğlu, F., (2013), **Suriye'de İç Savaş Sürerken Suriye Türkleri,**

https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/suriye-turkmenleri-rapor-son-pdf_14032013.pdf adresinden alındı.

Mustafa, A., 2015, **Suriye Türkmenlerinin Onur ve Özgürlük Mücadelesi,**

<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2272> adresinden alındı.

Özalkan, S., 2018, **Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği,**

https://www.insamer.com/tr/tarihsel-perspektiften-arap-milliyetciligi_1198.html

[Erişim Tarihi: 25.01.2018].

Suriye Arap Cumhuriyeti Anayasası, (1973), [https://carnegie-](https://carnegie-mec.org/diwan/50255?lang=en)

[mec.org/diwan/50255?lang=en](https://carnegie-mec.org/diwan/50255?lang=en) [Erişim Tarihi: 05.12.2012].

Yılmaz, M, (2015), **Suriye Türkleri**, <https://21yyte.org/tr/suriye/suriye-turkleri-2>
adresinden alındı.

ÖZET

Bilir, Adnan, Hafız Esad Döneminde Baas Partisi'nin Azınlıklar Politikası, Yüksek Lisans Tezi: Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM, 141 s.

Bu tez, II. Dünya Savaşı ve akabinde vuku bulan 1948 Arap İsrail Savaşları neticesinde Ortadoğu'da, başta Suriye olmak üzere birçok Arap ülkesinde kitleleri Arap milliyetçiliği söylemiyle harekete geçiren Baas Partisi'nin ve Suriye'de siyasal hayatında yaşanan çeşitli darbeler sonucunda ülkedeki iktidar erkini 1970 yılında ele geçiren Hafız Esad'ın 2000 yılına kadar olan yönetiminin, Suriye'deki hem etnik, hem dini, hem de yönetimde ve devlet makamlarında temsiliyet noktasında azınlık sayılabilecek unsurlara karşı takip ettiği politikaları karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu tez iki bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde, Baas Partisi ve Hafız Esad rejiminin takip ettiği politikalara düşünsel anlamda zemin oluşturan olaylar, yerler, kişiler ve gruplar incelenecektir. Bu minvalde Suriye'nin demografik yapısı, Arap milliyetçiliğinin I. Dünya Savaşı öncesi düşünsel, edebi ve entelektüel alanda yaşadığı değişimler, I. Dünya savaşı ile birlikte Arap milliyetçiliğinin mücadeleci ve sömürge karşıtı bir yapıya bürünmesi tartışılacaktır. İkinci bölümde ise Baas Partisi'nin, gelişimi ve Suriye siyasetinde yarattığı dönüşüm ve Hafız Esad rejimi ile birlikte ülkedeki iktidar konsolidasyonunu sağlarken çeşitli etnik ve dini azınlıklara karşı takip ettiği politikalar analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Milliyetçiliği, Azınlıklar, Baas, Hafız Esad, Suriye.

ABSTRACT

Bilir, Adnan, Baas Party's Minorities Policy in the Hafez Al-Asad Era MA Thesis,
Supervisor: Assist. Prof. Gökhan ERDEM, 141 p.

This thesis traces the policies of the Baath Party, which raised its power throughout the Second World War and after the Arab-Israel Wars in 1948, by focusing on how It mobilized the masses in the Middle East, most notably in Syria, with the discourse of Arab Nationalism; the rule of Hafez Esad, who seized the power after a period which cropped up several coups and states of turmoil, from 1970 to 2000, and examines the policies he followed against the communities that can be considered as minorities in terms of their ethnic, religious, and representation size in Syria comparatively.

The thesis constructs upon two chapters. The first chapter investigates the events, the places, the people, and the groups that constitute the intellectual basis for the policies pursued by the Baath Party and Hafez Assad regime. In this regard, the demographic structure of Syria, the literary and the intellectual changes that Arab nationalism experienced before the First World War, and the transformation of Arab Nationalism into a combative and anti-colonial structure through the First World War are largely discussed. The second chapter analyzes the development of the Baath Party and its impact on the transformation of the Syrian Politics, and the policies it maintained against various ethnic and religious minorities while ensuring consolidation of power in the country through the Hafez Assad regime.

Keywords: Arab Nationalism, Baath, Hafez Assad, Minorities, Syria.